TRÜ Üldajaloo Kateeder

Atsteegid ja Mehhiko vallutamine.

Inv. nr. 302.

Diplomitöö

Aita Kustin

Tartu 1953

Sissejuhatus

Atsteegid on enne Kolumbuse aega Põhja-Ameerika kõige kõrgemale kultuuritasemele jõudnud indiaani hõimud. Nende keskeseks asupaigaks on Kesk-Mehhiko olev Mehhiko ehk Anahuaci org, mis oli teimeste elurannaks juba kaua enne Ameerika avastamist meie laevade kaldale, aegade vältel arenedes väikestest nõrkadest asutustest üsna hoolduslikus korras õitsenuni, ja ulatudes selle, jõudsid kolanide ja riigi tekkimise lävele, — mis kõige kaugemale, võrreldes teiste Kesk- ja Põhja-Ameerika indiaanlastega. Kuna ulnev areng asutuslikus korras lõpliku väljakujunemiseni Foimus atsteekidel ilclgvõtles sarnaselt kõigi teiste indiaanlastega, siis nende kohistikus võib anda väikeimas mastaabis ülevaate ka kogu Kesk- ja Põhja-Ameerika vanade algasukate ajaloost üldse. Atsteegi kultuuri pideu sõltumatu areng kaugub ajavahemikku Ameerika avastamisest kuispaanlaste kolooiaalse ikke kehtestamiseni Mehhikos 1521. a. Euroopa arengule

avaldas kuhhiko kui kõige kõrgemale kultuuritasemele jõudnud rikka maaala vallutamine mõjus ushätt kolooniaalse rööwimise seisukohalt, – siit saadavad tulud moodustasid tunduwa osa kapitali sialgtes akumulatsioonis, sida tähelepanuwäärselt kiirendades.

Indiaani wanu käsikirju on säilinud wäga wähe – kogusummas paarkümmend, neistki enamus pärineb wallutamisjärgsest ajast, kuna ülnewast sõltumatuin perioodist on ainult üksikuid. Indiaani oma kirjaliku algallikate wähesus on tingitud sellest, et kirjaoskus raskendus, nõnda nagu seis abajumalate kujutusi, käsitusid kõik wähegi kättesaadawad indiaani kroonikad. Lisaks ei osata neidki säilinud käsikirja kaugelt mitte kogu ulatuses kuigeda, – nimi on dešifreeritud ainult numbriline ja kalendaarne tekst. Piiskop Landa, maia käsikirjade kõige suurejoonelisema käsitaja, walmistas kuiXVI saj. algupoolel arwanda tema poolt käsitatud tekstidest, kus kommenteeris indiaani kiirogliste kadina tähtedega, aga ka selle kahtimõtestamise pale seniajani õhnestunud. Lisaks on olemas kaks indiaanlaste oma kujutatawaid joonistid, mis tehti wallutusjärgsel perioodil, kus kirjaoskus muudab poolt nende tuudetu illustreerimiseks, wõi tihti tegid neid munkade nõudel ka indiaanlased ise.

Wanimad andmed aztekide ja teiste indiaanlaste kohta pärinewad kuhhiko wallutamise perioodist, kus konkistaadoreidel enestel, wõi kirjaoskus munkadel ja muudel waimulikel, mistõttu neis kujutatakse indiaanlasi äärmiselt ühekülgselt, – kes-

historiadooride ülistamise vajadustest lähtuvalt. Sellistest autoritest võiks mainida XVI – XVIII sajandil Sahagúni, Martyr, Torquemada, Zurita, Clavigero, Herrera, Ixtlilxochitl, Bernal Díaz. Viimane oli Cortesi väesalga liikmeks, pärast kapten, tegi kaasa kogu Mehhiko vallutuskäigu, ning paarkümmend aastat hiljem jäädvustas oma lahingumälestused teoses „Historia Verdadera de la Conquista de la Nueva España". Siin käsitleb ta kõiki sündmusi tüüpilise hispaania henkilistadoori seisukohalt lähtudes, rutaheldab, tublisti moonutades, mis eriti avaldub arvulisti andmete ilepaisutamises, Cortesi ja teiste henkilistadooride kangelastegude ülehindamises, ning Mehhikos leiduvate varanduste – hulla, hõbeda ja igasuguse muu fortuuna kauguelt liialdavas kirjeldamises. Üldiselt kirjutas Bernal Díaz siiski lihtsalt ja eriti puhtt sündmustest ja lahinguteki kirjeldamisel ka tõetruselt, mistõttu tema tööl on materjalina tänapäevani püsiv väärtus. Teatud, kuigi palju vähema väärtusega on ka Hernan Cortési enda ülespuhutud aruanded, mis ta Mehhiko vallutamise kohta saatis Karl V-le. Peale mainitute on käsitlevas töös kasutamist leidnud ka Ixtlilxochitli, Zurita ja Clavigero andmed, millest kõige hinnatavam on Zurita. Temalt pärinevad väärtuslikud teated atsteekide saadusest ja tavadest kohta, mida ta, viibides kuningliku ekspeditsiooni ametnikuna Uus-Hispaanias, kogus ja uuris. Ixtlilxochitl, indiaani ajaloolane, kirjutas aga hispaania keeles ja nende teenade kohaselt, käsitledes maljumuse oma kodupaiga Texcoco ajaloost väärmisest fantastiliselt ja ilustatult. Clavigero, XVIII sajandi jesuiit, annab nõnda kõnealuse aneldmed ato-

tuhide ühtede hoida, püüdes ühtlasi, kuigi mitte kuigi õnnestunult, puhastada säilinud muidu traditsioonist ebaunust.

Nüüd, nagu ka teiste ülgvalnimetatud hispaania autorite andmed kannatavad kõik rõgavalt väära ettekujutuse tõttu ajastuoi iseärasustest, mida nad pidasid monarhiaks, põhjendus analoogiaks tookordse Euroopa monarhismiga. See on ka täiesti arusaadav, sest mingi muu, liiatigi veel isegi-gukondliku horra olemasolu ei võimaldanud tookordse traduse arengutasemelt lähtudes ilden kujutlusi tulla. Praktiki palmud konkistadooride näol tegemist kuigi haritud rahvaga, kes oleks olnud võimuline näiguma ainda poolt elistatud pärisaruka tõelist arengutast, vaid vastupidi. Ajutuleide ühiskonna lähem analüüs nende töödes ilden pundub, - nad püüdsivad Montezuma kuningaks nimetamisega ja kirjeldavad Tema paleid, saatjaskonda, ja teiste jms. nii võrd hüigavalt, et mul ilma mingi kahtlusta võisid kuuluda aimutsi vähemalt kommunismaiste ühistute, mis oma suure tootlusega vastasid suurepärasest nende kujutlustele Idamaadest. Selle kahtlemata tõsiasjale puhtalupulse moonutamise põhjustas ei võinud alla mittei muu kui soov näidata nende poolt vallutatud maad veel palju võigvamana kui see tegelikult oli, et sellega nummendada ka enda alistamisel ilmnenud kangelaslikkust ja muid tunnuid. Konkistadoore seinehalt, et ajutuleide oli monarhia, on väga tõhtis, sest järgnevalt sajandite ajutuleja ajalookirjutuses nda mitte ükski ei võetud üle, vaid iga uus enendas teda veel oma äranägemise kohanet edasi, nii kuna

kui atsteekide „riigist" sai „impeerium", „keisrigast kuningamast aga „imperaator!" Ja samaselt on täiesti eeslik keeleteaduse koos vastavalt vigase terminoloogiaga püüs jagamatuid XIX sajandi-ni, osalt aga isegi tänapäevani (vt. Parkes või Fuhrmann!). Omaette eraldi moodustab siin eimiski oma kitsapaaria mungaAcosta arvamus, kes juba XVI sajandi lõpul eitab religioonalisel ateteekide keerimuslikku kohta, et „ilma tema nõusolekuta kuningamma ei võinud midagi ette võtta[1]." Sugugi tal eiole oma aja kohta harukordne kiriklike suhtumine kunstistaadiumide ühemasterse all-katsesse, ja sellest tulenev täielik kuningamma eimuutmine eitamine. Vähesel määral on Acostalt säilinud andmeid ka atsteekide majanduse kohta, mille käsitlemine tol ajal oli samuti kangelthi neitsi tavalise nähtuse.

XVIII – XIX sajandil jätkavad samast atsteekide uurimise traditsiooni käsitlust Prescott ja Bramer de Bourbourg, kes loobuvad igasugusest allikate nõgevamast läbi-töötamisest ja, eriti Prescott, esitavad oma tööd puhtalt ajaloolise romaani kujul. Kogusummas hoiab neist pehtiko kõrvuga tugevalt ajaloolasta töödest võib kasutada ainult seda osa, kus nad kirjeldavad atsteekide relii-gi, majapidamist, ehteid, toitu, riietust jms. Ülejäänud osa, mis puudutab atsteekide sotsiaalsete koosluste, valitsuse, ühiskondlikuse arengutee ja taseme, on nende teated küsitavad või mõnikord ja nagu väga vähesel määral kasutatavad, sest seda ala nemad ei tundnud, aga tollasest teadmiste hoidmise kohast ei pidanud vajalikuks ka tunda.

---

[1] Toitumisest Mapmax, Dowa, lk. 165 järele

Indiaani sihtkohana determineeris uurimise aeg võeti rahuliikumist ühe kunstitaeva kohtlased vaatlesid, täidetud kõik puudused liikuvad fantaasiaga ja nõga saadi valgi kaunim ja fotoloodile absoluutselt midagi vastav eritus.

Ühes ameerika etnograafi Lewis Henry Morgani töös „ Ancient Society, or Researches in the Lines of Human Progress from Savagery, through Barbarism, To Civilization " ilmunuine 1877.a., mis Engelsi sõnade järgi on „... esiajaloole sama tähtsusega kui Darwini arenemisteooria bioloogiale [2]", avas ka atsteekide uurimise hoopis teised perspektiivid. „ Morgani uurimuse aluseks oli asjaolu, et ta avastas ja majandus rekonstrueeris mõe hõimutaseme ajaloo esiajaloolise aluse ja et ta leidis Põhja-Ameerika indiaanlaste sugupõhelhes sidemutes võtme, mis avab kõige tähtsamad kreeka, rooma ja germaani vanima ajaloo mõistatused [3]". Morgan oma „ Ancient Society " ehk „ Ürgühiskonnas "... meisterlikult avas ürgse (sugupõlvkonna) ja tema kommunismi. Stiihilised uuritavas mõnes ajaloolise teooria ja lõpetab kommunismi nõudega tänapäeva jaoks [4]". „ Morgan lubab meil kindlalt määrata tõsiasi need vastikohad; ta annab meile oma esiajalooga nii ajami puudumud faktilise aluse [5]". Sellest kõigest nähtub, et marksismi klassikud, eelkõige Engels, leiavad väga kõrgelt Morgani teeneid klassiideelse ühiskonna ajaloo uurimisel. Vastupidiselt marksismi klassikutele aga arenid kodanlikud teadlased mor-

---

2 Fr. Engels, Perekonna, lk. 22
3 ibid., lk. 10
4 Маркс Энгельс, Соч. т. XXVII, lk. 365
5 ibid., lk. 372

ganiga tervaan oportiivsi, püüdes tema seaduspärasusi mitte vähemalt välimisi tunnustada, luiga nende kaotamine osutus tegelikult mõõdapäästmatuks. Nõnda jun kahtlemata osalinke ei langenud Morgan nõnda, nagu tema oma teoste poliitilise tendentsi pärast. Vimmet, väärtates ajaloolise arengu peenemaid nüansipärasust, ei pidanud ta kodanlikkugi ühiskonda mingitsi painimatsi ega igavesks, vaid „... võrdsega, nagu võtsi alla õpetused Karl Marx[6]", ennustab: kapitalistlikku „ühiskonna lagunemise asemele astub ühiskonna muie ees kõppalitiline ühe ajaloo perioodi keiguse, mille ainsaks kõppemingitsi on rikkus; nii nagunii hästi sisaldab endas oma kõrvuse elemente. Demokraatia valitsemises, vendlus ühiskonnas, õiguste võrdnes, üldise kasvatuse pühitsevad ühiskonna järgmist, kõrgemat astet, mille saabumiseks pidevalt töötavad kogemused, mõtlus ja teadus. <u>On ühiskond[7] saab varasele riigikondade vabadusen, võrdsusen ja vendlusen taastamiks – kuid kõrgemal kujul[8]".</u> Muidugi on ka Morgani kiitlalt ebaimuri, mis järjepidevalt teadusen edasiarendusega on ilmsiks tulnud ja parandatud, – „Aga uus materjal ei ole kunagi põhjustanud ta muuta praeguskohtade kõrvale tõrjumist. Tema poolt ürgajaloolise fooduel süsteem kehtib praegusest praeguni[9].

Ärstuleide ühiskondlikku kunda käsitleb Morgan „Ancient Society" esimeses peatükis, ja kõigemalt tuues „Rome and Roman life of the American aborigines" (1881). Siin antub Morgan ärsustavalt

---

6 F. Engels, Perekonna, lk. 23

7 Morgan mõtleb siin ilmselt tuleva kommunismiühiskonda.

8 Vrt. F. Engels, Perekonna, lk. 178, järgi

9 F. Engels, Perekonna, lk. 24

hoqu ulmemud atsteikide alane leijaneluses valitseva
sinihaba varju valge, nagu alles nad tegemist mingi
hunnigsüngi või fosfaadiga imporimisega, ja teostab pea-
miselt sõlmed arhitehtuurilisi mälestusmärkide najal
atsteikidel, samuti nagu kõrgel teistel Kesk- ja Põhja-
Ameerika pärismaa indiaanlastel, nagukohaselt organisat-
siooni olemasolu. Morgan toetub osaliselt ka oma tõlgi
H. F. Bandelieri töödele, kes samuti toetab atsteiki-
del nagukohaselt organisatsiooni olemasolemist. Bande-
lier, progressiivne ameerika õpetlane, oli teinud oma
uurimistöö nõnda hästi läbi, et järeldusi hakkas
liiga ülistavana „igaveni" olemasoleva kohta, mistõttu
tema töid kiitsid nimetatud pealiskaudselt, aga kõrvu-
nud ei nõnda suurest tähtsusest oponentsiooni nagu
Morgani omad. Atsteikide kohta oli Morgani käsu-
väga piiratud materjal, mistõttu tema lähe-
nemise käsitlemisel teise äärmusse, - ta ei näinud
olulist vahet nende ja teiste, kelle maadelamal
arenguastmel olevate Kesk- ja Põhja-Ameerika pärismaa
indiaanlaste vahel, ning samamoodi antas atsteegid
heas kõrgi teistega barbaarsuse kohastmele. Ta on
valmis isegi tõenäoliseks pidama, et „atsteegid on kõige pare-
males illustratsiooniks antud ürgühiskonna olukorrast[10]".
Selles on Morgani kõige nõrgem punkt ajaloolise mõt-
lemise probleemi käsitlemisel, mis aga tema ei-
simaheduse võita ürgnagukohaselt korra esinemist
atsteikidel, mitte maisimisvõimalust ei kahenda.
Kogusummas Morgan, ühe tähelepanuväärsemaid kodan-
likke teadlasi, on hinnatav kõrgemalt väärtusliku
materjali kogujana kõigepealt ühiskonna kohta, kuna
tema oma konstruktsioonid nõlis osas järel põhinesi
idealistlikule. Alles Marx ja Engels aitasid tema poolt

---

10 Morgan, lk. 110

koguteud, kahtlemata väga väärtuslikele materjalile, nägavalt teadusliku tõlgitsen, mis oligi võimalik ainult dialektilise ja ajaloolise materialismi positsioonilt lähtudes. Samamoodi praegu kavatsen kasutada korduvalt koguteud materjali irokeesikonna ajaloo põhijoonelaste valgustamiseks ja nii põhimõttelt keerukate küsimuste kogu tema ulgoralmainitud teose, vaatlemata seda osalt pooli väga väärtusliku kriitilise hinnanguga, kus ta füüsiliselt Morganist ja paljastab tema isegi. Oma suurma tõttu ei jõudnud Marx alustatud Tööd lõpule viia ja nõnda jäigi ainult meieteed keerukat, mis on kõige hinnalisemaks materjaliks irokeesikonna uurimisel. Marxi poolt kavatsetud töö kirjutas F. Engels — „Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staats" (1884). Siin vabastab Engels Morgani uurimiste tulemusi igasugustest idealistlikest seisukohtadest ja „annab Morgani avastusele nõle tõelise majanduslikus põhjenduse, mis on Morganil kogu puudulik või nõda tal üldse ei olegi ja nõnda võis anda ainult materialism"[11]. Selle kohanet Engels ise kirjutas, et „... oleks raskesti Morgani vaateid ainult „objektiivselt" edasi anda, ega neid mitte kriitiliselt tõlgitsenda ning neisi saavutusi kasutades ostada neid nagu meie vaadelte ja juba tehtud järeldustega[12]." Just Engelsi poolt ümber töötatud kujul andsidki „... Morgani uurimuste järeldused ja tulemused, nõda et kriitiliselt tõlgitsetud, põhjendatud ja süstematud Marxi majandus- ja ajalooteadmistega, mure tõttu ei kirjutanud teadusele edasiarendamiseks"[13].

---

11 F. Engels, Perekonna, lk. 6
12 Aparat I (VII), lk. 251
13 F. Engels, Perekonna, lk. 6

Käsitledes tõsist ametlast Engels tähelepanuväärset edasi ka atsteekide probleemi, kuigi aina töö alguse[14], jälgides Morgani, asetas ta ka atsteegid barbaarsuse keskastmele, kuid edasiselt annab Engels märksa täpsema ülevaate indiaanlaste ühiskonna iseloomustusest. Nimelt paitsis „kuuka nagukonda", käsitlles kaugelasti aja basileiat, järeldab Engels, et „... valitsemisvõimu kõikmas mõttes tal nagu ei olnud[15]", ja täiendab seda väga väärtuslikku joonealuse märkusega atsteegi käsitamise kohta järgmises: „Vaqa kuuka basileust, nõnda ka atsteekide väepealikut on valesti käsitatud mesaqse vürstina.

Hispaanlaste esmalt väärarusaamisele rajatud ja liialdatud, kuigi osa valel teatel võtab Morgan esimeses ajaloolises arvustuses alla ja tõestab, et mehhiklased olid barbaarsuse keskastmel, aga kõrgemal kui Ülem - Mehhiko ja pueblo-indiaanlased (minu sõrendus - A.K.) ja et nende ühiskondlik kord, kusvõrd seda oleme saanud uuritud teadete järgi, oli järgmine: kolme hõimu liit, mis oli endale alistanud naaberhõimud tributaarsena tuntud hulga teisi hõime; liidu valitsusid liidunõukogu ja liidusõjapealik, kellest viimasest hispaanlased tegid „keisri"[16]. Edgarel nägime, et Morgan ainegi mõnel ei eristanud atsteeke teistest Mehhiko ja Kesk-Ameerika indiaanlastest, vaid seda teeb ainuõiget Engels ülalloodud märkuses, kus ta, andes kahtlemata põhi atsteegi ühiskonnast, temale oman tagasihoidlikkusega omistab oma eneta mõtte Morganile.

XIX sajandi lõpul saavutatakse atsteekide uurimisel mõningaid edusamme, kuna nimelt nd ajal kaldutakse

---

14 Vt. F. Engels, Perekond, lk. 30!
15 ibid., lk. 108
16 ibid., lk. 108, joonealune märkus.

arenema eridistipliinina kultuuho arheoloogia, mille
abjus on valutult natud Peñafiori nimega. Sellega
nons aga laiemas tunnelmalt Mehhiko muuseumi-
haas, nii nagu arheoloogia põhjal ei võimalik olnuvaid-
vaid kirjalikke allikaid kontrollida ja ikkagi muidu ka
neid alasid, mille kohta ägamugand andmed nii täieli-
pundmud. Kohe esimesi saavutusi Vana-Mehhiko
uurimise praktikast arheoloogia alal on kohalun võtnud
ameerika arheoloog George Vaillant oma põlistöös „The
Aztecs of Mexico" (1941).

Vaillanti töös on meie väärtus esiteks rikkalik
arheoloogiline materjali esitus poolest, kuna temo jäel-
dused nillest materjalidest on ikkagi kõhad ja sageli vasta-
vastikud tema enda poolt entatud materjalile. Väga
atsteekide ühiskonnakorraldusest käsitleb ta, jutustades
valjamees Bandeliersi, mitte Morganist, kelle nägemus-
kohane, aga näeb selles templites matuseüüsikohana kõhe-
matust, muumiatust demokraatlikku organisatsiooni,
kus kõik olevat vabalt ja võrdselt, täielikus ühesmeels,
ega kus end kõigist aimatist majandusliikest mee-
dest! Et kirjaoskuste valdustusaluse perioodil valit-
sevat atsteegi ühiskonnas teatavad sotsiaalsed vahed,
kus ühed, vähemad, orjastasid teisi, - selleks ta ei
pööra nimetust tähelepanu. Vaillant käsitleb küll
orjandust, aga jõuab ede pehmendada, - ta käsitlus
väidab orjade kogund olevat vabad, ometi aga tema
ede illustreerivas materjalis on juttu, kus nisab term
vastavalt tunnustega määratud orja perekond, kogud
kaasa arvatud. Ka võlaorjuse olemasolu Vaillant ei
tunnista, tuua arvatus kohtul vanad velatahtlikud
orjadeks, et selliga ana eluhoreda kindlustada[17].

---

[17] Vaillant, lk. 16

Samuti annab ta, mitu ajaloolist aluset, kultuuri tähtsuse, migratsiooni tähtsuse ajaarvamise kohta; ta isegi arvab tõsise jõudluse kvalitatiivsest eripärast klassifitseerimise ja iseloomustamise korras, mistõttu võiks koguni ajaloo arhitektuuri alistada, võrreldes Vana-Egiptusega[18]. Sageli haldab Vaillant ka ajaloolisi isikukeseid modernistlikult, ega suhtu kriitiliselt esitatud kirjaoskuse antemeldi laenatusse animismi[19]. Tõsiasjad on Vaillant tõsiselt kodanlikku positivistlikku ajalookäsitlust esindaja, kes töötleb kodanlikku historiograafia metodoloogia alusel, ei tea, ega arvesta midagi määrust ajaloolise arengu nõudmispärasuse, ega näe, et kogu tõlkimise aeng on määratud tõsiste jõudluste arengust, vaid piirdub ainult kogutud materjali objektivistliku esitusega. - Kogu tema tõlgitsus ajaloo mahtkonnalise kodanlikku idealismi tagurlik ebaloogilisus ilmneb tõsiasjast, et ta ajaloo tõsiasjade vastuvõtmata. Tõsiasjad määral, mil tõlkija esmalt kõik tõsiasjad ja majandusliku nõudmised, aga ei mõista ära[20], kuna tema majanduslik käsitlus on samuti kodanlik-objektivistlik. Viimase kodanlik tõlkimise tõsiasjast just nõudmise, et kodanlik historiograafia, kui ta tahtab täiesti marksismi ehtsa kogu kodanlikku maailma ehmatusega, püüdes omalt poolt marksismile midagi „vastu nada", - nõs alles tahtavad kodanlikud teadlased tagurlema majanduslikku mõtlemisega, ja nagu kõrvu võtja idealismile põhjaliku õhkonnisse, - nii on valitsevaks joonteks ka Vaillanti majanduslik käsitlemine. Vaillanti aimuhenkse väärtuseks on aga nõukogu materjali kogumine ja sistematiseerimine, samuti ka probleemide tähendamine ja tõstmine tema just tema poolt kogutud

---

18 Vaillant, lk. 8
19 Ibid, lk. 9
20 Vaillant, lk. 7 jj.

uude arheoloogilisele materjalile, eriti atsteegi kultuuri uhiselu perioodile käsitlemisel. „Aztecs of México" venekeelne väljaanne on varustatud akadeemik Struve ammendava essöega ja kriitiliste märkustega, kus leidub vaieldavi materjali õige mõistmise tõlgitsus kohtyptsioonidest lähtuvalt teeb ebatäpsed järeldusi. Sel hetkel, väärtuslike kommentaaridega varustatult, on vaadeldav töö täiesti kasutatav ja pakub materjalina väga palju. Eriti huvitav on juurde lisatud Kinzalovi artiklid mehhiko arheoloogiliste uurimiste käigust viimastel aastatel, mis mõnelgi kohas lahendab vaidlusi poolt käsitletud materjali puudumisel lahtiselt ja lahendamata jäänud probleeme.

Käesolev töö pretendeerib on markseerida metodoloogia alal koge olemasoleva käsitusaadava materjali põhjal atsteekide sotsiaalmajanduslikku arenguetappe kindlakstegemine kirjapandud sõnumeid ühel perioodil, kuna üks uurek ühtlasi jaudis kõige kõrgemale arenguetapmele. Uurek sotsiaalmajanduslikku korra lahendamine annab ühtlasi ka võtme atsteekide kultuuri, selle arengu ja kiire languse paremaks mõistmiseks. Atsteekide sotsiaalmajanduslikku korra käsitamisel tuleb suurt raskusi valmistav väheste materjali tõttu, kuna teadusuurti kodanlik historiograafia kasutas maiustud küsimust kas ühele käsitlemast, või andis sellele täiesti moonutatud ühekülgse, näites sna peamärkimisväärsed kohtadelt atsteegi kultuuri analüüs. Vastavalt sellele, et valdav enamus kasutatud kirjandust on kodanlik, tuli mul kõigepealt oma tegu adatuses kriitiliselt läbi töötada, ja seejärel teemat käsitlemisel oma, ning alles selle põhjal, markseerida ajaloolise arengu põhimomentidest lähtuvalt, on peatükid

atsteliste satsiaalmajanduslik uurimine leiuellaks näi-
ratel. Selle lähemaks valgustamiseks on meeldapeeus-
matu atsteliste ajaloolise uurimise käsitlemine, mis
algas laiemalt võttes, juba Ameerika avastamisega,
kuigi järjekindlalt näeme (vt. I peatükk), kuna põhjust
seda pole atsteliste „algust" enam üksi müstilisi
tegudega (vt. II peatükk). Mainitud vaatlus ees — Ame-
rika avastamisest kuni viimse atsteliuuri
välgakaevamiseni, käsitlemise viies kõige numbrilisi
varieeni äärmiseid punktidesse aneldmata tõttu, kuna
vastavad alad on veel väga nõrgalt uuritud. Seda
kuitahi ka katse kohata seda atsteliste eneste, mille
all on mõeldud kohtiste ees olevale ajal, mis ei
juba välja kujunenud viimse atsteliuuri, —
ajaloost midagi ütlevaks, — vastav materjal põhineb
eimmäkri mõõtudel ja kujudel, mis on pal-
judel juhtudel arheoloogia poolt varieeri kontrolli-
tav või enamasti üldse kontrollimata. Selest
tõttuvalt ei ole ka vastavas kirjanduses diamet-
raalsed vastupidised seisukohti, mistõttu neist ütlesi
ei tahtnud kasutada (tehtegid, tõlgitsemised). Neist
varieeritest tulenevad kesksed probleemid, mida just kahe
esimese peatüki osas, pole suudetud kunagiselt
viia lahendada. Väga sõltuvalt ei materjali
atsteliste kultuuri osas, nii et seda kunagiseid
kasutatav, et siin ei võimalik tuugineda ka arheo-
gueh kunstiajaloolase A. A. Sidorovi töole „Исторія
до древней Америки" (1936), mis peale, kõige
ulatusega võrdluse kaasis kõrgema, mexikoliku
käsitlus ei täielikult orientatsioonivahendiks selle
kodanliku autentse poolt esitatud materjali käsit-
lemisel; aga nii nagu nõukogude ajalooteaduses
1936.-aastaga võrreldes on tõusud vahepeal toimunud

selgusamme, mis nõnda hõigi näidatuna kinnitamist partei XIX kongressi otsuste ja Stalini teose „Sotsialismi majandusprobleemid NSV Liidus“ valguses, — polnud võimalik nõustuda ka hõigi Sidorovi seisukohtadega, mis atesteerida võimaldavaid arenguteguri määramist.

Töö tõttu on antud liikide süstemaatika kohta valdkonnast kirjeldatud peale XVI sajandi algust, millega atesteerida enam vähe oleng täielikult kathestati, ja mis nüüd ka aeg-ajalt enam kultuuri häirimist. Valdkonnakirjeldus, samuti individuaalsete elu kirjeldamine peale valdkonnast on antud võimalikult lühidalt, kuna töö praegune eesmärk on just võimalikult atesteerida elukohana võimalikult kõigekülgne [illegible].

Ameerika asustamisest atsteekideni

Ameerika asustamise probleemi lahendamisel on paljude teadlaste arvamiste vahel tekkinud suuri lahkhelisid. Enamus väidab, et Ameerika asustamine toimus Aasiast, kas üle Beringi väina või Vaikse ookeani saarte kaudu. On peetud võimalikuks ka Ameerika asustamist lähtuvat Austraaliast, samuti Aafrikast, Euroopast, või isegi läbi Antarktise!

Allesjäänud vähemal ajal on antropoloogilise, geoloogilise ja arheoloogilise materjali põhjal tõestatud siiski, et ameerika indiaanlased pärinevad Aasiast mongoloiidsest rassist, mis tekkis hiiliskaugse Hiina ja Mongoolia territooriumil. Ameerikasse ränd amist soodustas toimus nende areng tõttu teid mööda kui ülejäänud mongoloiidsed, millest on tõendeid ka erinevused praegusaegsete ameerika indiaanlaste e. amerindide ja mongoloiidide vahel[21]. Ameerika asustamine toimus praegu üldiselt vastuvõetud arvamuse kohaselt jääaja lõpul, või kohe

---

[21] Dedus, lk. 534

pärastjääaja algul. Esimeste asukate tee
hulgas Kirde-Aasiast üle Beringi väina, kuna
see, nagu praegu nii ka varem, mannerde ja
ookeanide väljakujunemise järel, oli kõige lühem
tee Aasiast Ameerika mandrile. Zoogeograafi-
liste andmete põhjal loetakse pleistotseeni al-
gul Beringi väina kohal eksisteerivat kuiva
maad[22] nn. holoarktilise fauna – mammut,
muskusveis, karvane ninasarvik, piison jt., – tekki-
miskohaks, mis laialdus sealt siis nii Aasiasse
kui ka Ameerikasse[23]. Tuleb mainida asjaolu,
et kui Vanas Maailmas holoarktilise fau-
nasse kuuluvate loomade luid on leitud
harilikult paleoliitilisi töövüistu sisaldavaist
kihtidest, siis Ameerikas kohtame mammuti,
mastodoni jt. luid koos täiuslikumaid tööde-
dega kivisemetega kõigem, – vastavas neoliiti-
kumis e. parimal juhul mesoliitikumis,
kusjuures geoloogilised dateeritud leiud on
nii vanemad kui 25 tuhat aastat.[24] See
tõsiasi näitab esiteks, – et esimesed inimesed ei
võinud jõuda Ameerikasse ningil juhul enne
mainitud aega, teiseks, – pidi Ameerika asuta-
mine toimuma samade, praegusjaoks hulk suuri
imetajaid hüättivate kivisemete elamise poolt,
hes oma rännakuil olid jõudnud Kirde-Aa-
siasse. Ja kuna seal kahkas eluhiite hulk

---

[22] Kuna hulk veel oli mannerdel jääks kinnunud, siis ookeanide tase, võrreldes praegusega, oli palju madalam, ja suhteliselt ekstensiivne praegune Beringi väina kohal, mis iseendast pole kuigi nõgev, Kirde-Aasia ja Loode-Ameerika vahel maasühendus, mis hulgas ookeani ja jääserva vahel (Dedus, lk. 525).

[23] Бурнобаев, lk. 204

[24] Dedus, lk. 526.

juba vähenema, mida näitab ütelmainitud Aasia ja Uue Maailma vastavate liikide ajaline võrdlus, siis siirdusid nad, mitmekesi jälgides, edasi Ameerika mandri suunas.[25] Sellele ajale oli iseloomulik oma arengus tänu tootmisvahendite, eriti tööriistade revolutsioonilisele osale, jõudnud juba nii kaugele, et ta „... õppis elama igavikuses hiiumas. Ta laiaidus mõõda kogu eluks soliidsat maad, tema, ainuke alend, võis seda ühe inimsvalt[26]. Nii puutub Beringi väina ületamisse, siis palmed see sasse, kuna ka see siis, kui väin kattus veega, jäi veetase praegusest madalamaks, veega seotsevahuline veeväli väiksemaks, nii Tahvel oli praegu jääga kaetud, — nii et seda mõõda võisid vabalt ühendada ühikuid ja ühikuid kannul inimesed. Migratsiooni viis sõltus muidugi asjahaid materiaalsest kultuurist, — esialgu liigutiaimelt lindlat maad või jäädi pidi, hiljem, kui osati ehitada parvi ja paate, liikusid muistsed hiiflid ja kalapüüdjad nende abil ühelt saarelt teisele, kuni jõudsid Ameerika kontinendile[27]. Kogu see protsess toimus kahtlemata väga aeglaselt, mitmeti laineti kaupa, mis eraldusid ühelteist tuhat vahemaadega.

---

[25] Kilomeetrid maast Fairbanksi lähedal Alaskal on leitud palju väljakaevamisi eesti imetajatejäänuseid, mille järgi võib arvata, et pleistotseenis elasid Alaskal palju piisoneid, mammuteid, mastodone, hobuseid, muskushärgi, põtrasid, antiloope, — mis pahkusid suga üsnagi jahimeestele sihikaabbu vaatki. (Терновая, lk. 204–205).

[26] Ф. Энгельс, Диалектика природы, lk. 140. [27] Терновая, lk. 205.

Sulle kuuluvad põhiosa, nagu ka esimesi sugulasi
daade Ameerikas elanemise daatumist pole veel
suudetud täpsemalt selgitada. Viimasta aastakümnil
arheoloogilised uurimised Alaskal on küll näida-
nud ühtse vana kultuuri olemasolu, mis
näib Aasiast pärit olevat ja põhineb suure
imetajate küttimisel. Sellise kultuuri jälgi
on leitud praeguselt Kluane järve ja Tanana
jõe vahelt, Fairbanksist, samuti Yukoni ja
Tanana jõgede orgudest[28].

Nende jahtpidajate algelistele asunikkudele
äärmiselt ekstensiivse elukorra tingimustes tekkis
ingi suhteliselt tihine elanike arvu juures va-
jadus uute jahialade järele, mistõttu ikka-
agustus mitte eriti pika aja vältel levis
Alaskalt üle kogu Põhja-Ameerika ja sealt
edasi Lõuna-Ameerikasse[29]. Millised teed pidi
edasiliikumine toimus, selle kohta on püstita-
tud terve rida hüpoteese. Neist kõige
tõenäolisem väidab, et Kesk-Alaskalt Yukoni
ja Tanana orgu mööda lõuna poole liikudes,
jõudsid inimesed läbi põhja prairia veelaava
Peace jõe orgu ja sealt kaudu nüüd mitkumed
edasi mandri nõgavikku[30]. Igal juhul siiani
leiab alal Põhja-Ameerikas on kindlaks teh-
tud vanima, nn. Folsomi kultuuri olemasolu,
mis tunnistab inimasustuse levikut üle kogu
mandri. Nimetus pärineb esimest vastavat leid-
kohta avastamisest 1926.a. Folsomi linna lähedalt

---

28 Шарявская, lk. 231; Vt. ka Терентьева, lk. 212; 215-216.

29 Dixon, lk. 536

30 Терентьева, lk. 217

Uus-Mehhikost, kust leiti sihilikult püsoni luid, koos omapärased - Folsomi tüüpi ots- ja noolelatstega in situ![31] Sama tüüpi esemeid leiti koos mammuti ja elevandi luudega Clovise linna juurest Uus-Mehhikos, Los Angelesi lähedalt, samuti Põhja-Coloradost Lindenmeieri farmi lähedalt ja mujalt.[32] Lähtekohtu kaardil Folsomi kultuuri maadla Kalju mägedest Atlandi ookeanini ja Kanadast Mehhiko lahenii[33]. Folsomi esemed pärinevad viimse jääaja lõpust, mõnedes Lääne-Euroopa hilispaleoliitilistes leiukohtades leiduvaid sarnaseid esemeid. Geoloogiliste andmete põhjal dateeritakse neid ajavahemikku 25 - 10 tuhat aastat tagasi, kusjuures enamiku leidude vanus kõigub 12--13 tuhande aasta vahel. Umbes samasse perioodi kuulub vanim inimskeletileid Ameerikas, nn. „Minnesota inimene", mille vanust dateeritakse 18-20 tuhat aastat tagasi[34]. Sageli on välja, et esimesed asukad Ameerika Folsomi kultuuri alale pleistotseeni lõpul või kõrvaleva geoloogilise ajastu algul.

Inimesed elasid koos väiksete närkade nagu-honedaelena, küttisid peamiselt püsomit, mammuti, kaamelit, laamat, muskushirve, hobest, antilooppi jt. loomi. Peale küttimise tegeldi vel ka korilusse ja kalapüügiga. Järkjärguline kliima muutumise tulemusena Ameerikas ulgvoolmaismaised loomaliikide väljasuremine. Põhja preeriates säilus arvuliselt püson, samuti jäi Ameerikas püsima ka koer, kes oli esimesti ani-

---

[31] Черемошкин, lk. 207 jj.

[32] Мартынский, lk. 305; Черемошкин 206

[33] Черемошкин, lk. 207

[34] Рябинин, lk. 82

kategooria hoos Aasiast tulnud, aga temagi arengu
põimus Vanast Maailmast erinevalt – ta muutus
tunnuseks. Suga põlluharikerviclest suurte ümbe-
jate hõlvamine hakkas oma tähtsust kaotama.
Tähtsaimaks hakkas olutsvahendite hankimises toi-
muma ida Põhja-Ameerika territooriumi laial-
dumud nõudmistele vahel diferentseerumine, vasta-
valt eri piirkondade tingimustele. Nõnda näiv,
nimetet põhjapoolsemail aladel, valitses palla-
tusvahendina endiselt hõlvamine, millevastu nael,
kus leidus rikkalikumalt förduhus sobivaid taimede
õlju, seemneid, juuri jms., omandas kesklõus endi-
selt suurema tähtsuse. Nii on Texasest ja Kali-
forniast leitud ohmreid ja veshikive, kuna koga
pahirõstad puudusvad, – see näitab, et siinsed
elanikud valmistasid pähklitest ja teradest jahu,
aga pöörasnud suuremat tähelepanu hõlvamisele[35].
Sellise esialgse loodusliku saadusele korjamise
viis lõpuks viljakasvatuse algele kujunemisele.
Kõige enne viljeldi päevalille, suurt siidirohtu jt.
prussia- ja savannitaimi, pisegi aga kesk- ja
ubade kasvatus, mis muutus varsti valitse-
vaks kõigi viljakasvatusega tegelevate rahvaste-
de juures[36]. Võrreldes teistega, tõusid ümmand
mhtelisest kõrgesti esile, nii nagu taimede vil-
jelemisega seoses põimus inimese järkjärguline vaba-
nemine alalisest förduotsimise murest, – elamis-
kond muutus paiksemaks, nende arv tuendavalt
suurenes, vastavalt sellele arenes ja täiones
ka majanduslik korraldus[37]. Muidugi arenes tempo
palmud kaugeltki kõikjal ühesuguse. Praeguks

---

[35] Vaillant, lk. 22
[36] ibid., lk. 23
[37] Vaillant, lk. 23 jj.

keskkonnaks, kus viljakasvatuse tõttu kõige intensiivsemalt ja muutus kõige varem praeluteavahendiks, kujunes Põhja-Ameerika lõunaosa – Mehhiko, Guatemala ja Hondurase.

Nii puutub lähemalt Mehhiko oraga, siin olid iidsemateks kõige soodsamad loodustingimused Fingimused. Org ise hõlmab endast mäeahelikega ümbritsetud lõunat kõrget kõrgmaad, mille keskel asus Texcoco e. Mehhiko soolajärv[38]. Järve seisid kaldad olid tuleva lindu, mägede metsastel nõlvadel positsioon küllaluseid, mis pakkusid meistritele jahimeestele rohkelehku saaki. Lisaks viimaperioodile jäänud mägistikuojad kaldale pakkus viljaka rattekihi, mis tundlevalt kergendas ja soodustas esialgset primitiivset viljakasvatust. Siin arenesid varaheut endiste küttimise ja kalapüügi põhinevate kultuuride juurde uued kõrgemad kultuurid, mis näitavad inimesta järkjärgulist viljakasvatuse ja paikse eluviisile ülemineku. Inimesed õppisid ehitama püsivamaid elamuid ja valmistama savinõusid, täienes kiri-, kunsti- ja puuesemete töötlemine. Niisugusest arengu protsessist tunnistab Helmut ka Tsua poolt 1947.a. Tepexpanist, Texcoco järve kirdekaldast, saadud rohkelehku kuul[39]. Siin, ühemplistotseeni kihis, kuhas inimskelett, mille antropoloogiline uurimine näitas teda lähedast mongoloidsele tüübile. Skeleti lähedal oli odaots koos elevandi kolbaga. Samast, ja veelgi kõrgemalt

---

38 Vaillant, lk. 37

39 ibid., lk. 222 jj.

kihtidest leiti hulk obsidiaanist ja kaltsedonist esemeid ning keraamikat. Leitud muistne Tepexpani inimene, pidades jahti elevantidele, kuhjus Tussa arvates Tuscoco kaldale 10–15 tuhat aastat tagasi. Ta tunnistab kuhjaho oru asustamist juba kiviaja hiliseimal perioodil ja näitab, et tõene singdamis, nagu mujalgi, tegeles algne suurt imetajate hiidmisega. Esimesi sest leitud folsomi tüüpi odaots lasb oletada, kus hiliseimate kuhjaho oru kultuuride päritolust algne folsomi kultuurist, või olid kuhjaho oru singaaegsed vahetuskaubanduslikud sidemed põhjapoolsemate folsomi kultuuri aladega, – tõestada veel ühi ainukese folsomi otsa esinemisega kuhjaho orus ei saa. Edasi näitab aga enamus keraamikat ja koolikalt viimistlemine obsidiaanist ja kaltsedonitest paljus kõrgemat materiaalse kultuuri arengujärku, mille leojatuks olid kahtlemata viljakamatega tegelevad rahvakoosseisud. Nende esimeste vastuste leiame suurel määral nn. „keskmise kultuuri“ leiukohtadest. Viimast iseloomustab Vaillant „... keskmiseks tähistes jahtimisvalt rahvastele kapi elukoora ja atsteekide kultuuri tasandite vahel“[40].

Praeguses staadiumis muutus keskmise kultuuri mõistmises, nii kõrval viljeldi veel ühe, juurviljade ja juurtega. Kahtlemata tegeldi ka hüttimise ja kalapüügiga, aga nii palmed ütlustavat tähtsust. Leitud mitmesugused muud tehnilised arhiivid, mis puudutavad inimese tehtilist kõrgemat elujärge. Nii õpiti valmistama kuulumise tuel juurviljast riideid, savinõudele varmid mustrimid

---

40 Vaillant, ch. 27

mitmekesisemaks, mõnel pool hakati neid veel värvilise ornamendiga ilustama. Laialt levinud väikesti põletatud savist, enamasti naisfiguuride valmistamine, mis vihjab algelise viljakasvatusest tingitud loovusjõudude kummardamisel põhineva religiooni väljakujuneminle[41]. Need figuurid kujutavad ilmselt kõikjal primitiivse inimkonna erinevates kujutelmades erinevat emakest - maad, mis nimboliseerib kasvu ja viljakust. Vastavalt kogu arengule kujunes välja ka tähtsuselt kõrgel seisvate kujukeste tähtsemuse tõttu kõigemeelseks. Esimesti liigitatakse järgi nimetatakse seda kultuuri Copilco - Zacatenco kultuuriks. Selle loojatest pole muud teada, kui et nad elasid paljudes sajandeil jookul ühes ja samas kohas, mida näitab kultuurikihi paksus: El Arbolillo's 7,5 ja Zacatencos (Zacatenco I) 4,5 m-l.[42] Nii puutub antud asustus alguse elatsiooniga, nii Terra, võttes aluseks Texcoco järve pinna tõusu ja langemise, arvestas välja, et Zacatenco I algusaeg tuleb langeda V sajandisse e.m.a.[43].

Zacatenco II-e (Zacatenco I-st steriilse vahekihiga eraldatud kõrgemad kultuurikihid), samuti teiste liigitatakse, millest tähtsamad on Morelose, Puebla, Michoacanis ja Veracruzis, — materjal näitab tervikuna teistsugust pilti kui eelpool käsitletud kultuur. Nimelt mitmesugused enamik on oma vormilt ja ots färbelt ainulaadsed, nende tõttelemistehnika on täiesti uued. Samuti on tulnud kasutusele kaevamis - mis kaevamismeetodid. Võib märgata ka

41 Vaillant, lk. 41
42 Vaillant, lk. 38
43 „Ibid.", lk. 224

traatud sotsiaalsete eristumisprotsesside algust, mis kõige paremini väljendub matusekommetes. Viimased on õige mitmekesised – mõned surnud arvati kanda kõnnumispõlvedega, teised välja sirutatuid, kolmandad värvi- ga kogumi punaseks. Harilikult igaühes paneti omaette kanda, aga leidub ka rühmiti matuseid; kanad ise olid oma kujult ja ehitusest samuti väga mitmekesised. Samu eristumisi näeme ka surnute haarapanekul esemeterjalis, mis mõnikord näitab teina elukutset, või, kui neid on palju, viitab perekonna jõukusele.[44] Savist statuetid on oma religioosse tähendusen säilitanud, kuid need on muutunud groteskseist veidi realistlikemaks, kuna aga religioon ise on arenenud keerulisemaks ja näib omavat kõikide elus kiiluat tähtsat kohta. Ta näitab arjaolest, et Cucuteni kultuuriliste maigede kõhedal on püstitatud massiivne savist kõrgendik, diiameetriga 111 ja kõrgusega 18 m-t, mille tipus on kahtine altar. See ehitus pidi pidima kaunis kaua, sest kaks korda tuleb ehitati ümber.[45] Tähtsari väljendab ta ka suguhoneelbse organisatsiooni arenegut, mis pidi oluma kiiluat arvukas, tugev, ja majanduslikult kindlustatud, et suutis püstitada nüüdsegust ehitust. Vastav arenguaste löi aga ka fingimused, mille vihtlud isikud võtid oma võimutele vastavalt teatud määral spetsialiseerida, mis omakorda soodustas tootliku jõudude kasvu. Edasi, võrreldes Cucuteni kultuuriga, on vahetuskaubanduse osatähtsus lõunapoolsemate aladega tõusnud, mis näitab selget, et meri- kaupe leidub rohkem ja need on korrahamalt fööldud[46]

---

44 Vaillant, lk. 43 jj.
45 ibid., lk. 47 ff.
46 Vaillant, lk. 46

Kogu seda kultuuri nimetatakse Cuicuico - Ticománi kultuuriks vastavalt enamuritud liinkohtade järgi. Nagu selle materjali detailsem uurimine on näidanud, pole käsitletav kultuur tehkimud mitte ainsa Coyotero-Zacatenco traditsioonidest lähtuvalt, vaid siin on tegemist koopia ühe kultuuriga, mille prototüüpe tehkiho onus ei leidu, küll aga leidub Tres-Zapoteris, olnuegi kultuuri alal. Jämkultuur osa säilinust tunnejs tehkiho orgu ja ümbritsevate asukatega ühenduses, vajutaes kogu ühele elukohale oma pitsati, millega ainuõiguslikult on võimalik selletada ühelõiguslikud muutuvi tehkiho ühe elanike enneliku kultuuris.[47]

Kogu ühe herkmine s. arhaatline kultuur moodustab omaette kihtella arenguetapi, mille baasil, vastavalt tööriistade jõudmisele ja koos sellega tööliike suhete edasisele arengule tekivad osalt samaaegselt, osalt ajaliste erinevustega, aga ühtlasi ühtsetest põhimaterjalidest mõned kõrgemad kultuurid, mille mõjusfääris võime kohata kogu maaala, mida piirab läänest Honduras, kaguest Salvador, ja loodest tehkiho rühm Zacatecas.[48] Kõiki neid tehkimud kultuure iseloomustab juba nüüdsest ühistega võrreldes kõrge arenguastme näitajate nagu algelise kirjasüsteemi olemasolu. Kuna aga vastavad tekstid pole muutunud meile veel arusaadavaks, ning nõnda ei ühegi tradiitsiooni pole uende kultuuride loojaist ammugi säilinud, nüüd jääb arheoloogia siin, nagu varasemalgi perioodide juures, ainsaks vahendiks uende uurimiseks. Peale kirjasüsteemi on mainitud kultuuridele ühine veel loovlus kunstnarduslikult põhinev polüteism,

---

[47] Vaillant, lk. 42 [48] Vaillant, lk. 29

mis väljendub jumalate kujutamises maalis ja skulptuuris, ning nõlvu vastavalt ka templite püstitamine kõrgendatud kohtadele. Seega juba siin kohtame sisulyke kujud samu tunnuseid, mis tratud väikesti sinnapoole on mandi kogu Kesk-Ameerikale, ja mis kõrgeks leitavad ana kõrgeima väljaarendamise astmeni kultuuris. Nende kultuuride ehitusviisi aega on raske kindlakstegemata, - ainult kõige suurema ettevaatlikkusega võib öelda, et nad pidid mitte vähem kui 800 aastat [49].

Käsitledavatest kultuuridest vanim on La Venta e. olmeegi kultuur, mille lõppu võib tähistada tinglikult aastaga 600 p.m.a. [50], algust aga pole võimalik täpselt dateerida, kuna ainult niipalju on selgeks tehtud, et ta on kronoloogiliselt seotud arhailise Cuicuilco-Ticománi kultuuriga. Olmeegi kultuurirühma lähemaks valgustamiseks toimetati 1938 - 46 a-ni Stirlingi juhtimisel Veracruzi ja Tabasco osariigis arheoloogilisi kaevamisi, mis andsid väga rikkaliku materjali [51]. Nii saadi Tres Zapotesist peale keraamika ja vanasemaliga samasuguse väikesti terrakota statuettide hulk suuri mälestusmärke, nagu basaldist, ca 2,5 m. kõrge kujutavad inimpea, arvatud kõrgadega jaaguare ja inimesi või jumalaid kujutavad sambaid jt. esemeid. Ülal neist sammastest on maja numbritega kronoloogiline dateering millele Spinden arvates vastab aasta 291 e.m.a. [52]. Olmeegi kultuuri suurimaks kerkimiseks kujuneb La Venta, mida näitavad väljakaevatud mälestus-

---

[49] Vaillant, lk. 35
[50] Vivó, lk. 127
[51] Vaillant, lk. 225
[52] VT. lk. 41 !

märgid, nagu nõljutidega kaunistatud sambad, püsa-
mid, hoonte osi, neist kaks mosaiikpõrandate-
ga, mis hõjutavad stiliseeritud jaaguari; avar õu,
ümbritsetud hunnekandlistest sammastest kolonnaadiga,
ja mõningad matused, neist kaks hiivist sarkofaa-
gi[53]. Peale selle veel hulgaliselt hiivist kolosssaal-
seid päid. Samasugused, siia kuulme meetri kõr-
gused, leiti ka San Lorenzost, mis on sihuanye
La Ventaga[54]. Millele neid päisid võidi kasutada,
pole teada, — tõenäoliselt oli neil mingi kultus-
lik tähendus ja neid võis nostalgia mineviku tsiv-
looniatega. Lähemalt selle kultuuri loojatest
puuduvad samuti andmed. Leitud esemete järgi
võib siiski oletada, et tegemist on arenenud rüge-
konnaliku organisatsiooni tasemul oleva ühiskonnaga,
mille usutras olid ühtlasi preestri kohustused täit-
vad vanemad. Kultuslikud foiminguid olid aeda
ilus väga tähtsal kohal, mida näitavad vas-
tavate ehitiste varemed. Viimased püsti tali
hoiu ühiskonna kaasabil ja teenisid ka
kõigi huve. Sama kultuuri edasiarenguet näeme
Sierro de las Mesas, samuti Zapes, mis on viimase
üks kohalik kuju ja kangub ka ajaliselt te-
maga sihti.

Sierro de las Mesas avanes kuus templiõ, enam
või vähem säilinud, nendel vahel platsid, õued,
trepid, platvormid. Kõik need ehitised olid teh-
tud mullast ja kaetud krepuaan kivisõgaga[55]. Sõ-
leiti Tres Zapotesi tüüpi sambaid, kahe meest kivi-
kuju, ja jämedalt töödeldud skulptuuri, mis
hõjutas mingi pronksiaja kultuuri. Võõrilla kivimaa vä-
majamaal Tlatloci, piad. Mõnel sambal olid

[53] Vaillant, lk. 226 [54] Vaillant, lk. 228 [55] Vaillant, lk. 226 jj.

peale kujutusi ka hieroglüüfilisi pealdisjaid, mis Thompsoni kronoloogia järele dateeritakse aastasse 466 m.a.j. Pealdistelt leiti kuld keraamikat ja väikesi ehtekesi, nagu kõrvarõngakatkeid ja pärlikesi; - enamus kunstiesemeid deformeerunud kolpadega ja saetud kammmustaga, mees väike ehtesüüdist kulmus või merikarp. Su näitab kindlat usku hauatagusesse ellu, mis tähistab sarkofaagi kõrvude ehe religioosseid kujutelmade arengus mitmetähendust kõrgele astmele. Lapsi hoiti eriliselt viisil, - nda näitab puruks löödud vanaema sarkofaagi ehtelgetuse, millesse nes oli lapse luuesid. Ühes platvormest oli kaetud kahekordse kaaviri või kujukiviga, millel vahel olid tihedates paralleelsetes ridades 52 ühesugust sarnõu, igas kunstiesemeerunud kolp ärasaetud kammmustaga. Selline eriti hoolas matmisviis laseb oletada, et olnugi ühiskonnas oli juba välja kujunenud rangelt fiksaadi aristokraatia, kellele pole surma ohutaolud ometigi pugelelab kahtlemata nende juhtivat positsiooni juba maises elus. Keraamika, mõlemasmõnikud stiili; ja samuti ühelaadsed dateerimi järgi võib otsustada, et Sierra de las Nasas i õitseaeg langeb V - VI sajandisse m.a.j., mga on ta igal juhul teenelnivalt kõrvuti kui La Venta.

Kogu seda kultuurivõima iseloomustavad teatud ühised jooned, nagu gigantsed kivist pead, illimeeti või juumalate kujud on ühesuguste kõrgpunnägudega, tihti ka tigri pea kujutised, kivsoglüüfide ning kujudega kaunistatud sambad, ja mullast, kaetsitud väikepiramiidaalsed templid. - Nende ühiste joonte põhjal

ongi ta kohtu võetud ühise nime alla – olmeqi kultuur.[57] Kes oli tema lorjael, selle kohta on erinevaid seisukohtasid. Nii et kõige tõenäolisem on mehhiko ajaloolane Jiménez Moreno arvamine, mille järgi termin „olmeqid" hõlmab tervet rida ühisteisega seguneenud kõrmudele, kes elasid mehhiko lahe lõunarannikul mitmete ajaloolisi perioode vältel.[56]

Olmekide maast idalas Oaxacas, eriline kohalik kultuur, mida tuntakse zapoteki kide kultuuri nime all. Nende kultuuri mälestistest on kõige enam uuritud kultuslik kohus Monte Albano. Zapoteki de kultuur kasvas välja kohalikest kultuuridest, mida näitab asjaolu, et Monte Albano vanimatest kihtidest on leitud kohalikke kultuuride iseloomulikke esemeid. Zapoteki de kultuuri arengut näitab pea ja ehitus kunde arhitektuur. Nad tasandasid platsid, püstitasid sinna templeid ja

---

57 Kuna olmeqi kunstile iseloomulikke jooni võib kohata ka mitmete teiste asukohtade varasemates kultuurikihtides, nagu Chalcatzingo ja Oaxacas Monte Albanos, siis võib oletada, et just olmeqi alal, s.o. Veracruzis ja Tabascos annes kõige varem kohalikest kultuuridest uus kõrgem kultuur, mis leiu mehhiko lahe lõunarannikust palju kaugemale. Ning nii juba olmeqi kultuurist lähtuvalt arenesid kohalikud kõrgemad kultuurid. Kronoloogiat siiski praegusel kujul radiosüsiniku meetodi põhjal töötada pole võimalik. Esimesed kohalikud leiti 1942.a. Tuxtlas mehhiko arheoloogide ja antropoloogide kongressil, kus otsustati, et vähemalt olmeqi mõjuringi mõistes tuleb, kui mitte rangelt olmeqi, siis vähemalt olmeqitaolisi kultuure kohalikke leiukohti (Vaillant, lk. 225)

58 Vaillant, lk. 228

pallimängubroneid, õigemini platse[58]. Templid kaunistati ruljefnute ilumfiguuridega, mis meenutavad tuguranti olmelisi muistseid stseene, samuti kehtsamu tähtsi olmeasi hieroglüüfe ja olmeasi kunstilise iseloomuliku lapse- ning tiigrinäguliga kujutusi, mis näitab, et neil päevil olema mingid sidemed Veracruziga[59]. Järkjärgult nad siiski vabanesid olmeasi mõjus alt; neil aegus täiesti uus omapärane kirjanikstum, mille kaitsel on leitud kividelt, ja isegi mõnel Zapotegi käsikirjad on säilinud[60] Zapotekide skulptuur aegus realistlikumaks, selles suhtes on eriti tähelepanelavad nende väikesed terrakotta kujud, mis peegeldavad teisi kultuurt silma oma kõrgema kunstilise tasemega[61]. Zapotekidel oli olemas oma ajaarvamissüsteem, mis põhines 52-aastasel tsüklil. Kas tähtsi on nende endi jumes, või võtsid nad selle üle maiadelt, pole veel selgitatud. Tsüklid kokkupuutes neil maiadega igal juhul alates, mõlemad kunnostavad mõned Monte Albanolt leitud maia kujusi meenutavad sarnõud[62]. Zapotekide arhitektuuri mälestusmärkidest kõige grandioossem on ehitusi kompleks Mitla. Tema varemetes on säilinud veli rühma suuri täismurkvid ja kaks rühma pisaruidealseid kivist ehituri, kusjuures iga sellise rühma keeruline kaart koosneb, mis asetsevad ümber täismurkne õue.[63] Ehitusta pealispind on kõrgjal kaunistatud

---

[58] Pallimäng oli kultuslikku tähendusega, vastavalt usundilise kujutelmadega seotud. Ta oli sellinna leitud kõigi Kesk-Ameerika vanadel käsimuel, nende seas ka atsteekide kultuses. Vt. kõhemalt lk. 140 jj.!

[59] Vaillant, lk. 33 jj.

[60] Caso, lk. 29; 100

[61] Caso, lk. 29; 100

[62] Vaillant, lk. 34

[63] Vt. ajx., lk. 181

reljefse ornamendiga, mis omalt poolt tõstab nende efektsust. Ornament kulgeb sümmeetriliselt, kusjuures tuda iseloomustab orgaaniline päritoluga elementide täielik puudumine, - kogu kaunistus on puhtgeomeetriline. Mitte ehituse, mida dateerimise ligikaudu XIII sajandisse, näivad olevat teenimud ka mingeid kultuuriga seotud olevaid esemeid, kuna ümbruse pidevate elamiste jälgi pole neilt leitud. Zapoteekide ajaloost aga, samuti nende olmekohta, fotonäidete jt. Kesk-Ameerika kõrgete kultuuritasemele jõudnud hõimude omaette, pole lähemalt midagi teada. Nende säilinud materiaalse kultuuri mõõtmismärkide põhjal võib ainult oletada, et siin on tegemist vähemalt nii sama kõrgele arenguteenele jõudnud sugukonnaellus organisatsiooniga nagu olmekidelgi.

Zapoteegi kultuuri ekvivalentsi paljusid sajandeid pole veel vaatamata kõrgelt kultuurilisena Kesk-Ameerikas mõjutas mitmed teised madalamal arenguteenel olevad kultuurid, nende seas ka kõrgemat astet tõusnud kultuurid, kuni nad ise olid alles esimestes arenguetappides. Oma arenguloopuetappidel oli Zapoteekidel kokkupuuteid põhjapoolsemate olmeke- - toltekidega, mis lõpes kujunemist nende leiutajaiseks[64]. Lõpuks, kui Oaxaca orgu ümbruse mäed, nagu kõik kõrgelevad kõrbed, tuleb zapoteegi kultuur viimastega sihtis ja nagu lahkab ekvivalentsust.

Viimastest põhjapoolsemate alade, kuhu ka kaguosas, olevad Fotonäidete kõrt on leitud nende muistse kultuuri säilmeid, puuinelt keraamika ja statuetikt näol, mis

---

[64] Vaillant, lk. 34

näitavad omapärast kindlat kohalikku kultuuri alamaalu, mis, nagu mujalgi, annes keskmise kultuuri baasi.[65] Totonaki ennete vastust mujalt pole leitud, mis ulgnevat käsitlusest kultuuridest eraldi, näitab selgi kinnitamata tema puhtlokaalset, aga samamoodi ka kulga piiratumat isolaatsust, kuulumata sellest, et mitmed teised, kõrgemad kultuurid on küll Totonaki kultuuris mõju avaldanud. Totonaki müstiastest tuleb mainida kultuurlikul ennemärkidel piirkitatud muldset ja savist kunstitaolisi kiirkaevu ja kiikme, millest on teatavasti Papantli piirkonnast kaevanud[66]. Viimane meenutab maya Uxmali ehitiste sarnaseid ja sarnanelt ühtlasi näitab, et totonakid olid tuttud vahealadest maiadele ja Anahuaci oma kultuuri vahel, jäädes ise mõlemaist teineteisest madalamale. Ettevaatlus nende kunstiliste ja kunstilise väärtuse suhtes tuleneb asjaolust, et totonakide kultuur kaua aega, kuni saatuse tõttu kohalikku kultuuri mõju alla ja sulas temaga ühte.

Kesk-Ameerika kultuuridest vaieldamatult kõige kõrgemale tasemele tõusis maia kultuur, mis hõlmas Yucatani, Guatemala, Hondurase ja Chiapasi. Maia kultuuri juured peituvad samuti kesksetes kultuuris, nagu teistelgi Kesk-Ameerika ja kohaliku kõrgetel kultuuridel. Keskse kultuuri ennete maia aladel on aga omapärane nähtus: kujutet, kui ka valmistamisviisi poolest äärmiselt erinevad, mistõttu siin on algset

---

[65] Vaillant, lk. 33 [66] Engerand, lk. 27

olnud palju keskmise kultuuri tasemel olevaid kohalikke kultuure, mis olid tekkinud enamvähem ühtel ajal [67]. Need kohalikud kultuurid, nagu näitab Folkaja ehitustest ja pahemist kultuurkihist, eksisteerivad kuni aega, – nii kaua, kui nad ümbritsevas suhtes kõrgem kultuur. Kas see toimus meie ajaarvamise alguseks ulnevatel sajanditel, või selle järel, pole täpselt kindlaks määratud.

Koga maia kultuuri iseloomustab peale teatud lokaalsete erinevuste Hondurasest, Yucatanist ja Guatemala vahel rida ühiseid jooni, nagu kiri, kalender, usund ja arhitektuuri üldine laad. Teistest maiadest kõige kaugemale on saadetnud kuuntegid, kes elasid Salvadoris, ulles teistest kahetatud vahepeal elavate rahva kõrmudega. Kas need tulid sisse vabatahtlikult, või ajasid rahvad need kõrvenapoolsmaalt alatelt ära, pole selge [68]. Igal juhul nende ilmumine piirdi toimuma väga vanal ajal, sest kuuntegid ei teatnud maia kirja, kalendrit, ega teisi kultuurisaavutusi. Samuti viitab nende kuuluvus juba varasele noorele teisti Kesk-Ameerika kõrmudega [69].

Maia kultuuri mälestistest väärivad tähelepanu kõige pealt nende arhitektuurilised mõõtmed. Need on enamasti kividest ja tellistest, püstitatud kõrgetele mullast, kivide ja tellistega plaatstatud terrassidele, mis andis neile monumentaalse ilme. Pealpool templitel oli omaenda aita kõrgust, tihti astmelised, ülestöid pool, kuna võlvi ei teatud, siis olid kaared ahenevad kitsad ja pikad, kattud nii, et ülemised kivid astati alumisest

---

[67] Vaillant, lk. 31
[68] Содольский, lk. 264
[69] Шаревская, lk. 228

peale nii, et ääred ulatusid üle. Katused olid massiivsed, mille fassaad, samuti kui hoonel isegi, kaunistati kuruliste, korthaet fröiseldused reljeefsete ornamentidega[70]. Ornamendid tehti enamasti liivakivist ja kubjakivist, aga ei puudu ka kivirulljeefid; fröiselemendis kasutati kivist, kipsist ka vanast fröisiidist. Ehitusest, samuti ornamentide küllalt keerulisest struktuurist näitab, et nad valmistati varem läbimõeldud plaani järgi.

Enamus maia arhitektuurilisi mälestusmärke kuulub end ajaliselt eraldada kahte perioodi, kusjuures fnghtused datoritakse maia kultuuri vanamaid perioode mõne ajaarvamise esimesest sajandist kuni aastani 600[71]. Selle aja tähtsamad mälestised pärinevad Guatemalast, Hondurasest, ja Chiapasi aladelt, — neist võiks nimetada Copáni, Tical, Palenque, Tikala, Quiriqua, Piedras Negras jt. Copáni mälestusmärkidest väärib kõige enam meie nimetust nn. „Suur amfiteater", mille keskel on umbes 300 m-i laiune plats, millelt kõrguvad trepid on maavärisemise tõttu osalt purunenud; säilinud on 90 astet, kõik hieroglüüfidega kaetud.[72] Platsi ümber on astmelised templid, neist ühes 40m-t kõrge. Edasi väärivad tähelepanu Copáni kivist sambad e. tulbad; neist ühes, ümbrõõmuri kujuline, 3,52 m-t kõrge, hieroglüüfidega kaetud, näitab oma püsti tamisdaatumina arvu 472. Teine, normaalsest suurem sõidi suurem, näib kujutavat usuõpetaja, vorballa maisi jumalat. Ta paistab tõsist kuulsat silma oma realistlikuma välimuse poolest, — datorita tahtis V sajandisse. Veel stiilsusilt ühtekuuluvad ühtekuuluvad tahtis, kirjamärkidega kaetud sammastel tõmbe

---

70 Codomíu, lk. 265 jj. 71 Lugopab, lk. 63
72 ibid. lk. 22 jj.

tähendust pole teada. Arvatakse, et nael võrdub
alla kus nagu[ho]nna juhtide või teiste tähtsamate
isikute surma puhul püstitatud[73]. Võrdlus ei nõua
ka ningi kultuslik tähendus, mida võib oletada
Quiriguat leitud fantastilise looma, nõlvatsarti jaa-
guari kujutuse samba põhjal, kusjuures jaaguar
võis olla totemloom. Kirjamärgid on Quirigua
sambal veidi erinevad Copáni omadest, mis
näitab kirjasüsteemi arengut. Quirigua monoliit
on dateeritud aastasse 526[74].

Tähelepanuväärne meistrite grupp on Palenque,
mille ehitusperiood dateeritakse IV - VI saj. Tema hoonetest
on tähtsamad „Palee", „Ristitempel", „Päikesetem-
pel" jt. (Kõik need nimed on konventsionaalsed, ainult
ühe elitaarse rühma eraldamiseks teistest). „Palee"
hoonetegrupp asub laial platvormil, ühes välisseinaga
ühenedatud, mida piirab massiivsetest nelinurgeli-
listest sammastest portikus[75]. „Ristitempel" on nel-
jaastmelisele püramiidaalusele ehitatud rajatud kahe-
korruseline ehitus, mis on kaunistatud rikka
avarustes aladega terrakotta kujudega[76]. Templi
tagasein on ristiga reljeef, millel kerkkujuliste ini-
mest käppade vahel hoidev kalletis, - ülemine
osa kujutab tähistaevast[77]. Risti ennast kaunistavad
maiad ümahaarde sümbolina. Palenque ehitised
on enamasti hästi kaunistatud rikkaliku reljeef-
ornamendiga, millel kohati on säilinud isegi
värvi jälgi[78]. Ornament kujutab mütoloogilisi,
fantastilisi totemloomi, nagu jaaguarid, linnud,
draakonid[79]. Ehitiste kuulga ja monumentaalsuse tõttu
hävis Palenque aladest ülemad ühtlus maiade suurematest

---

73 Содольский, стр. 268
74 Сидорова, стр. 23
75 Цит. соч., стр. 178
76 Сидорова, стр. 24
77 Цит. соч., стр. 178
78 Ibid. стр. 24
79 Цит. соч., стр. 179

ilmaliheles ja usuelinles herluenles. Samamoodi arvatakse ka selles ajast tuleks enam kui 17, samuti on aga ka tuleks, et need kesk millegi pärast jäeti varsti ilmselt pooli maha ja hakkasid lagunema. Kas su teimus vabatahtlikult või sunniviisil, pole seni täpselt selgitada; kuigi mõned võrdlevad Palenque ja Copáni varemeis võõgivalda puruntamise järgi olevat[80]. Samuti on võimalik, et nahuatle sõnatüngi tõttu peetakse maiade ema aztekitest kahtluse alla, kuna päritud järgi, millele vastavad ka arheoloogilised andmed, on tuleks, et nahuad maiade maadele sõnatüngijaid[81]. Kindlalt aga nähtub see sõnaraamatutest maia keeltemuri varasema perioodi kohta, mis ei saa, kuna nahuatle sõnatüngi aeg pole kindlalt määratud[82].

Maia keeltemuri kõigemat perioodi dateerib ameerika õpetlane Mason 980 - 1450, talsa ajaloolased aga XI - XIII sajandisse[83]. Selleajaised graanitobaemad maia kunsti mõjutusmärgid peetakse praeguse Yucatani poolsaarel. Neist on kõige enam uuritud Chichen-Itza, Uxmal, Tulum, Labna jt. Kõigevanim maia keeltemuri kõigema perioodi ehituseid ei ole võimalik kuni tehniku perioodi, on selgitega tarnanud, tõenäoliselt aimult

---

80 Codombeaux, lk. 276 81 Vaillant, lk. 31

82 Vaillant dateerib nahuatle sõnatüngi XII sajandisse. Palju teised autorid aga VII - IX saj-sse. Kui pidada kinni esitatud, siis tuleks varte võtta maia keeltemuri perioodisüsteemi, mis on kõik ka aimult kaotab, siis nahuatle sõnatüngi maia keeltemuri vanema perioodi lõpuga seotuda ei saa, kuigi seda on tehtud.

83 Lugopab, lk. 24

valgi enam esile oma kerulinna ehituse, ruumina massiivsem ja ornamentika ehtsamana välja töötamise poolest. Viimane kohtib eriti Uxmali kohta, mille muistsel oma punte ornamentidega kaunistatud maja arhitektuurilisi tüpsuseruteste kalka. Siin säilinud ehitustest väärivad tähelepanu „Prohveti maja", „Kuberneri maja", „Valitsuse maja" ja „Nunnade maja". Viimane kujutab endast neliunkset, sirnõuega kaetud, viiskaldadest 67 tuba, enamuses pimedaid, kuna valgust saavad vaid läbi ühes seinas oleva ava[84]. Fassaad on kaunistatud ornamentaalse skulptuuriteiga, mis kujutavad stiliseeritud, mäsaetuid kerditaolisi sümboleid ühtlases järjestuses. Idafassaadi ornament on trapetsikujulise mustriga. Ülles kõige imposantsemalt ehitusest üldmulje on „Kuberneri maja", mille ehtes moodustab ühtekuulva varbataolise mustriga kaunistatud kivisplaatidest[85]. Lumbes säilinud, kõrgel arhitektuurilisel tasemel seisvate ehitiste varemeist on säilinud Chichen-Itzas, millest on tähtsamad „Templite saal", „Jaaguaride tempel", „Torn-võõtiga" jt. Chichen-Itzas esineb ühtlabelt freskomaale, mis näitavad meie maalikunsti kõrget arengut[86]. Nende näidete on enamasti religioosse, mütoloogilise templite kaunistamise[87], kuivastu skulptuuri kasutatakse siin vähem kui mujal.

Millelgi kõrgil mäel ülgoval tähtsatel kivirajatistel monumentaalsed ehitised kasutati, ka pole täiesti selge. Enamuses neist kivihunnikutest, eriti nii nimetatud templitest ostmepüramiidide kujulistest ehitistest, kuhu oma otstarbel templitena „Palenki" taolised, s.o. ilma püramiidsete alusteta kivonud, olid

---

84 Morgan, Domes, lk. 184-186
85 Cuqopeb, lk. 25
86 Codonbcuuü, lk. 272
87 Cuqopeb, lk. 26

Klassi mõnedel preestrite ja maia ühiskonna eliidi juures, või abil need ka mingid kultuslikku tähendusega hooned, — igatahes nii hästi kaitsvad ilmastiku elemendi, kuna mingeid ilmastiku püsiva elu jälgi, kas või kuukuhaldeid, pole nüüd leitud. Reljeefide põhimass elas hargelus võitluses roo või palmilehtedega kaetud puust onnides, mis aitid väga skulptuuridel ja lagunenud palju hiiremini kui kivist või tellistest hoonel, mistõttu neist mingeid jälgi pole säilinud. Morgan, viiti „Numaca maja" plaani põhjal, väidab, et nimetatud elukond oligi ühised nagi-henelbiind elukoonud, kus elanud inimesi, kes ena Fiidu valmistasid kuskil rõdul või terrassil[88], kuid see pole tõenäoline, sest, atmosfääres säilinud varemete järgi, ei võinud need ainsa ühiskodu ära mahutada. Ehunike arv oleks pidi hõllalt suur olema, atmosfääres püsitatud temperatuur, Palenque kõrgelal säilinud arvestusi ja kus või suuremaid kõikumisi ühendavate maantuule olemasolu põhjal. Sega võib öelda, et kahtlematu valdav enamus maia muinasaegsetest elamutest olnud ajutise tähtsusega nagu kultuslikke tõsimisgeid juures ja püsitatuigi praamidest ei ole märgata.

Peale architektuurilise mõtlemismärkide näitab maia kultuuri kõrget taset nende kirjasüsteem, millest puudub ka maia keele võtmes. Nüüdseks on aga

gut ilden, kuna kel „... on otsest seotud inimese tootmistegevusega ...[90]". Maia kirjaniku arengu nähtub peamiselt erinevate kirjutuslaadidega katsetel kirjutulpadest, millest mõned on ajalised dateeritavad[91]. Ka Piddick muutusid abstraktsemaks, eeldavat laua e. idee kirjust, mis väljendas terviet mõttekompleksi (näit. sõjaväeteenistuse edasiandmine), kujunes välja sõnapiltkiri, kuigi ta sellega oma põhilisest kirjaglüüfilisest iseloomu ei kaotanud. Tähistes juurde kuuluvad pildid nagu dateerimi Fähistega, mis osalt kirjutati täiesti välja, osalt tähistati vaid differentsiaalarvudega[92]. Näiteks maisijumalat tähistas maapind, mille pinnal käsi. Kõhmajumalat kujutatakse Dresdeni käsikirjas ühe ja mingi kehitaolise asjaga, mida vaenõidumise juures kasutati. Tema järel nagu kohtukohtunikud veekoti[93]. Madu aga ähvi, kõhmajumalata, tähistas auga[94]. Kirjutamisvahendina kasutasid maiad peale kivitulpade, templite seinu jms. veel ka taimelehtedest valmistatud paberit. Kõned maia käsikirjad, mis pärinevad kuni kuue kultuuri kõige kõrgemast perioodist, on säilinud. Maia kirjast on dešifreeritud ainult mõned ühikud terminid ja kalendaarsed dateeringud. Viimastel on aga tohutu väärtus maia ajaloo uurimisel. Maiad arvestasid aega muutlikust, maatsüklilisest pealt kahel viisil, mille ühenast variandist, nn. „kõikehõlmast ajaarvestusest", mis oli kasutusel maia kultuuri kõrgemal perioodil, on veel endiselgi säilinud; seetõttu võiman järgi on

---

90 J. Stalin, Marksism ja keeleteadus küsimusi, lk. 20
91 vt. lk. 21
92 Seler, Parallelen, lk. 187
93 ibid. , lk. 189
94 Förstemann, lk. 371

nimalisi kindlaks määrata ka esimest, nn. „pikka ajaarvestust", mida kasutati varasemal perioodil.[95] Kuna „lühikeses ajaarvestuses" iike- ja samanimelised daatumid iga 260 aasta järel korduvad, siis on tihikuid mitmeti eristatud vahel „maailma loomise" dateerimise lühimaks lahknevaid. Nii näitas ühed (Spinden), aastavad maiade „maailma loomise" 13. oktoobrile 3373. a. e. m. a., teised (Thompson, Morley) 260 a-t hiljem.

Maia kalender ise põhines planeetide liikumisel, mille aastad jagati nii-öelda vähemetuks ajaühikuteks. Päikeseaasta, s.o. 365 päeva, jagunes 18-ks 20-päevaseks kuuks, ülejäänud 5 päeva arvestati juurde ja neile omistati õnnetu tähendus.[96] Maiadel oli ka teada, et niinimnes tekib viga, teatud ülejääk, mis meie on lihtvalemiteid lisaaastaga.[97] Päikesekalendri kõrval olid kasutusel ka nii-öelda tseremoniaalsed teised kalendrid. Ühes neist võrdus kuu aastaga, s.o. 260 päeva, millel oli puhtt tseremoniaalne tähendus.[98] Teine võrdus kuunn aastaga, s.o. 584 päevaga. Viimane jagati omakorda 236-e päevasteks perioodideks, kus planeedid olid õhtul näha, 90 päeva, kus need olid poolnud näha, 250 päeva, kus nad olid hommikul näha ja nus 8-päevane periood, kus planeeti ei nähtud.[99] Maiade kalendrisüsteemist nähtub kõige paremini nende kõrge astronoomia tundmine, kuna nad arvasid aega täpsemalt määrata, kui Juliuse kalender ja nuga ns nähtus olid sama kõrgel tasemel kui tollaja euroopalased. Sama-

---

95 Vaillant, lk. 30-31, joonealune märkus

96 See süsteem on leitud kõrgi kesk-Ameerika kõikudes, nende vas ka atsteekide juures.

97 Hubler, lk. 240

98 Parkes, lk. 33

99 Engopab, lk. 23, joonealune märkus

võrra arenenud olid ka nende matemaatilised teadmised, mis nähtub arvutussüsteemist. Siin kasutati nelja märki: punkt tähendas ühte, horisontaalne kriips viit, kaks konventsionaalset märki arve 20 ja null. Väärib märkimist, et maiad olid esimesed hõimud Ameerikas, kes võtsid nulli kasutusele. Sellega oldi arvide numbrisüsteemis võrdlemisi paarsada aastat, mis puudutab maiade „... ei õieteanud mitte ainult ameerika rahvaist, vaid ka kreeklasi ja roomlasi"[100].

Peale arhitektuuriliste mõõtestusmärkide, kirjasüsteemi ja kalendri, võib meiegi ka maya usundist, kosmoloogiast pajudelt kohalikest erinevustest, nagu ülalpool juba, mis iseloomustavad kõiki vanarahvaid maadalt elavate hõime. Peamiseks jumalate nimbolitelus oldi nii tõusu nagunel loomakujuel, neist kõige sagedamini kohtame tapiiri mao ja jaaguari kujusse[101]. Maiadel ei ole siiski teadmata ka jumalate antropomorfiseerimise, mida näeme näiteks nähtavasti Tlaloci kujus. Paaris samu kujusid, ainult muutunud välimusi, nimede ja tihti ka tähendusega, kohtame kõigi samuti ots Kesk-Ameerika sarnadis, (mõnikord aga täiesti sama nime ja tähendusega) mis lubab võtta kõigi Kesk-Ameerika hõimude religioosi põhijoont iseloomustavaks, nii nagu nad olid ka ühest ja samast, võrdsustavast looduspõhjalt kummardamisest välja kasvanud. Maia rituaalis, vastandina kahnadele, puudusid inimohvrdamised, -söömised, t. neist informaga kultuslikud toimingud. Nende

---

100 Haebler, lk. 230 101 Parkes, lk. 32

juhatad leppisid tagasihoidlikumalt oluvõtuga ära-
jaaamgrst, aromaatse kohaeli saiatamisega ja
muude sarnaste vahenditega. Hilgem rahuaeg
nõudis küll taks hoogu ka maaelul ümbolve-
damise[102]. Usundi tähtsus maia ühiskonnas pidi
olema määratu suur, mida näitab sõnumi
tempelis arvukus ja ornamentsus. Kuna ka
mõistetav, niivõrd kui aad ei oskanud loodus-
nähtusi seletada, ega nende vastu võidelda,
ning, kuna ol tegemist põllumehi ja karja,
oleks loodusjõudude kogu nende ekvis-
tents. Usundi tähtsusega on seotud ka preest-
rite kui juhtide ja ühiskonna vahendajate üli-
suur mõjuvõim. Haabeli arvates pidanud preestrid
maia ühiskonnas ei enam ega vähem kui hõi-
mude dispoothud valitsejad[103]. Seda on muudegi
palju öeldud, aga igal juhul maia ühiskonnaelus
organisatsioonis oli olemas kõrgele tase-
mele arenenud differentseerumine, kusjuures ühis-
konna ladvikku moodustas just preestriskond.
Sellist ladvikku differentseerumisprotsessi näitavad
maia arhitektuurilised mälestised – preestrite elamud
olid muust kättesaadavamast eraldi. Sama tõenda-
vad ka nn Fond archéologique'id leiud, näiteks
Guatemalast saadud vaas, millel olev maal kujut-
tab preestsioonii, kus kudagi tähtsat isikut
kantakse teisi pidi mingil kooliteel
aspal, ja tema järel käivad rühkabiku pa-
chelaga varustatud inimesed[104]. Samuti maiade
usulgne mõjukoodik kontrollus pidi, arvestades
kogu nende kultuuri iseloomu tunda, kahtlema

---

[102] Codomburgu, lk. 271 jj.
[103] Haabel, lk. 235
[104] Codomburgu, lk. 270

ile kasvama territorial- kogukonnakohtuks. Kindlad tõendeid selle kohta küll pole, nii nagu maiade ühiskonnalõhe ja majanduslik kord üldse on pea- nagu täiesti lõtvi uurimata, aga arvestades näit. kas või paljude surnu ehitusse pistetamist, mis ei võinud tõimuda ilma küllalt suure püsivalt paiknevate elanikkonna arvuta, - pole see teistiti mõeldav. Territoriaal-kogukonna ole- masolule näib vajalikud eeltingimused, millest põhiline on põlluharimine, olid igatahes olemas. Põlluharimise kõrval hüütiti ka linde ja metsloomi, kuna kalapüügi kohta pole tea- teid. Kõige enam viljeldi maisi, aga ka kakaod, ube, kõrvitsaid, puuvilla, pipart ja tubakat[105]. Põlluharimistehnika oli primitiivne, - maad hariti kõsitsi, kõpla abil, aga niisk niisutussüstem võttis maiade poolt erinevalt Ameerikas juba väga varasel ajal tarvi Fuente. Raa kuulus kogukondadele ja jagati selle liikmete vahel - iga perekond sai endale elu- alalpidamiseks vajaliku kapi, mida ta kasis, mõningaid maid kasutasid kõik kogukonnaliik- med ühiselt ja selle tulud läksid preestrite vajaduste rahuldamiseks. Maiadel oli arenenud ka kaubavahetus, mida toimetati veeteid pidi kitsastes paatides - pirogides, või maad mööda, ülemeste turjal, kuna veolooma polnud. Ra- ha asemel kasutati kohtlesi kakaa ubadega.

Tuga, mis puudub maiade sotsiaalsest korda, siis võime väita, et ühiskond kui sel oli olemas valjelt, kultuurne majanduslus, territoriaalne

---

105 Codonbeeuw, lk. 273

hoquhonel ja siit tulenev varaneluslik aeg heros sellega mõjuvõimu ol'terentsusmine, sleistlemis nõl nagulsenelblus hasra lagunemine. Täpsemalt, kuu kasugele su ulatus, pole võimalik kindlalas määrata.

Maiade poliitilise ajaloo kohta puudutavad samuti lähemaid kontrollitud andmed. Peale selgool käsitletud vahemaade sissetungi kõrsimuse[106] on pärimusta järgi teada, et umbes X saj. Maipani, Chichen-Itza ja Uxmali kõrmed sõlmisid omavahel konföderatsiooni, mis püsis ligi 200 aastat, - nujärel purihesid Maipani ja Chichen-Itza vahel tüli, millest Maipan, kõrn toltekide abile, välgus võitjana ja kindlustas edasinet oma ülemvõimu. XV sajandil ta aga lagunes, nii nagu algas kogu maia kultuuri langus. Tsalkel täpsasa võib viia alla, nest ehkki Maipanist endast pole mingeid jälgi avastatud, näitab Chichen-Itza arhitektuur mõningaid Toltekide kohem Tuotihuacaniga sarnasid jooni, mistõttu nel Toltekidega mingeid kokkupuuteid pidi olema[107].

Lõpuks atsteegid kehtestasid püsivalt maia aladel oma ülemvõimu, maia kultuur, mis algul arvatavas atsteegi kultuurile sooduslavat mõju, mias viimasega siiski, kuu juures atsteegi kultuurile iseloomulikud jooned muutusid domineerivaks, - ja sarnanet ka edaspidi langes maiadele osaks sama saatus, mis atsteekidelgi.

Lühidalt kõike ei'tatut kokkuvõtes näeme, et siin kõige olulisema osa mängivad

---

[106] Vt. lk. 22!

[107] Lugupeab, lk. 24 jj.

on. kerkimine kultuur s.o. traatud kindel ühtne arenguvarts, mis saavutati kõige varem Põhja-Ameerika lõunaosas ja Kesk-Ameerikas selle tõttu, et loodusliku keskkond „... kiirendab või aeglustab ühiskonna arenemise keiset"[108], ja seetõttu loodusliku Fingimused, avaldades eriti ürgühiskonna arengus primitiivsele elule nõgavat mõju, olid arenguks kõige soodsamad.

Keskmise kultuuri tekkimine omakorda pole arusaadav, ilma lähiümbruseta selle vast arenguhüppest, mis algab Ameerika avastamist peale ürgsete jahtipidavate ~~suguseltsi~~ elade laialdumisega üle Põhja-Ameerika mandri. Edasi, vastavalt eriparkhendade Fingimustele, tekkis algeline viljakasvatus, mis tuvelas valt eelnist arenguprotsessi vastavalt aladel kiirendas, kuna soodsa asemes Põhja-Ameerika kesk- ja põhjaaladest jäi veel palju maha sajandeteks, ja sahkemgi, primitiivsete ürgelevate, paaniset jahist elatuvate rahvahendade tasemele.

Käsitelles lähemalt Kesk-Ameerika varasema arenguet, näeme, et siin keskmise kultuuri piirnal arenesid kohalikud kõrgemad kultuurid olmeeji, Zapoteegi ja totonaki ning lõpuks maja kultuuride näol. Need tuli kõikidelt vaadelda selleks, et määrata nende suhtuvõt ostetuhicliga, nagu ka siiski Kesk-Ameerika kultuurirühmade inkoomentamiseks. Siin kahel oli vaja ühemalt poolt paluda maja kui varemal kõige kõrgemale arenguta-

---

108 J. Stalin, Dialektilisest ja ajaloolisest materialismist, lk. 514

sumele hiiendivad kultuurid, mis avaldus temdi-
vat mõju atsteegi kultuurile. Kõige detail-
sem keskmise kultuuri iseloomustus on antud
Mehhiko oma, kuna sel tühjal tasa kaalul,
nagu mujalgi, algset samuti kõrgema kohali-
ku kultuurina, atsteegi kultuur. Võrreldes
Veracruzi ja Tabasco aladega, nagu näitas
olnugi kultuuri käsitlust, toimus tema
areng kõigem, aga seda suurema hoogu,
nii et ta muugi ületas mitmed kohalikud kul-
tuurid, võttis nende saavutused üle, laiendas
neid ja arendas edasi ühtsuse nn. atsteegi kultuuris.

Atsteekide ajaloolise arengu peamised etapid

Atsteekide ajaloost, nii palju kui sellest on teada nappide kirjalike andmete ja suhteliselt vähese arheoloogilise materjali põhjal, hõlmab mitmete meistrite kultuure kuhjuva ruumi ja selle ümbruses, praegust kuhjuva vabariigi kesk- ja lõunaosas. Need kultuurid, tehniliselt osalt ühestiviisi järgnevalt, osalt mõne kultuuri laialelaiumise ja kohalikega segunemise tõttu mooduntunud mitte kõrgemale kultuuride näol, laevad end ajaliselt teatud määral jagada kolme suuremasse rühma: 1) Teotihuacani kultuur I - IX sajandini, 2) Toltekid IX - XIII sajandini 3) atsteegid XIII - XV sajandini. Vanim neist, nagu nähtub, on Teotihuacani e. toltekide kultuur, mida nimetatakse kesksuu Teotihuacani nime järgi, tuntud ka „meistrite-ehitajate" nime all, kes esimestena kuhjuva oru elanikest jõudsid kõige kõrgemale arengutasemele.

Teotihuacani kultuuri juuri tuleb otsida eelmisest kuhjuva oru kesisest Cuicuilco-Ticománi kultuurist. Tsitavasti Cuicuilco piirkonnast, kus nähtavasti selle kultuuri esindavatud meistrid, kuhjuva Xitli vulkaani purske tagajärjel, mullatöötlus kogu ümbruses

muutus vulkaanilisks kõrvaks, praegu tuntud Pedregal nime all[109]. Süsteemi valdav enamus kuhilaid oma territooriumist jäi laavast puutumata, aina elu eeldas nad edasi. Järkjärgulist kahanemist enda kohal hakkas enda kohal Tlatoco täitmehaldal, 75 km-l Cuicuilcost. Siin oli samal ajal, kui ehituris vul Cuicuilco-Ticománi kultuur, tekkimas algselt samuti kohalik kultuurina, varane Teotihuacani kultuur. Viimane näib olevat järgnevalt rikastunud omalt poolt Cuicuilco-Ticománi kultuuri saavutustega, mida võisid Cuicuilco asulakohast Xitli vulkaani purske järel kahkuma sunnitud elanikud endaga kaasa tuua[110]. Seda näitab asjaolu, et varaimast Teotihuacani kultuuri kihtidest on leitud varase Teotihuacani esemeid ja samuti Cuicuilco-Ticománi kultuurile omaseid kive. Peale selle on saadud aga ka vul Lääne-kuhilaid tüüpi kive, mis võivad viia haneluda kõrgemale liikumise ja laialdumise tee, ja lõpuks esemed, mille päritolu pole veel selgitatud[111]. Kõik mainitud Teotihuacani kultuuri varaimais kihtides esinevad leiud kohku lubavad oletada, et meie kõrgem Teotihuacani kultuur tekkis ja arenes algselt just nende nelja komponendi alusel, – seega samuti kui teistelki Kesk-Ameerika kõrgeid kultuure, kesknäin kultuuri baasil, mida kohalikud omi täiustasi Cuicuilco-Ticománi kultuur, – aga samuti ka teised aimatud komponendid ei ületa ilmselt oma ilmselgemalt keskmisi kultuurile omast taset.

Nii puutub Teotihuacani kultuuri kujunemisse, siis siin on tegemist peamiselt varasõnade

---

109 Vaillant, lk. 48
110 ibid., lk. 50
111 Vaillant, lk. 58

kildudele ja terrahoita statuettidega. Säärinimesi enneiti läheneb analüüs näitab paljudele seoseis tehniliste saavutuste tundelevat edasiarengut. Nii olnuvad endistele lihtsatele savinõudele aeglu mitmevärvilised (harilikult must pruuniga) glasuuritud nõud, -vaasid ja nuiad punase ja hallanega kaunistatud kannud. Valutehnikaabanõudeks laialdast arengut näitavad kulgalised liitud, väljast siin toodud punsd oranži värviga nõud[112]. Töötlemisvahendeina kasutati kõik endistest kuust ja obsidiaanist riistu, aga nendele täiendina mitmesuguseks vajalikeks erilistarbeks näitab siingi tehnika täiust. Kerkinust kultuurist pärinevad statuetid omandavad kindla traditsioonilise vormi, muutudes palju suuremaks realistlikumaks. Obsidiaani, mis kahapual väga laialt kasutati väga laialt peale tööriistade valmistamise ka veel mitmesugustel teistel aladel, - näit. on leitud terve hulk väikesi, hoolikalt tööldud obsidiaanist metsloomade kujukesi; muuhulgas saagli kõrvitsakujulise obsidiaani tükikese välispind pugelsilodaks, täiskuuks, ja antakse siis suurtele kivist jumalakujudele ülemaaks[113]. Sellest võtte on tähelepanelaw selle poolest, et tuda kõigis kasutatud laialt ka atsteegid[114]. Samasugust muutumist esmaeluses kultuuris väljenevad kõrgemalt tehnika ja uuden Teotihuacani poolsele arengut, mille poolest Teotihuacani kultuuri võrdki kõrgemate kultuuriga võrreldes nimetada kõrgeks kultuuriks. Selle „kõrgema" kõige eeldamatus näitajates on aga Teotihuacani kultuuri loojate e. Faltekide arhitektuurilised mõõtmismõõdud. Nimelt tähelepanuväärsem ongi Teotihuacan samanimelises oues. Viimane kujutab endast

---

[112] Vaillant, lk. 58 [113] Vaillant, lk. 59

[114] Vt. lk 152 jj.

umbes 5 km-T pohjas ja ligi 3 km-T laia ala, millel on säilinud hulk, praeguseks tempelite, varemeid. Ehitised hõivatavad endast N–S suunas pikalt venitatud, otsapidi ülesteise hiilgavad lõtsunud „kvartalid", siseõued hõrgemad, tiigid madalamad, enamasti püramiidilõpulised, nii et esmalt vaadatuna paistavad nad nagu mägimassiivi siluett.[115] Kõige ehtsamini on Kuu püramiidi ja Päikese püramiidi. Viimane on suur, tõmbi laetuga püramiidaalne ehitus, hiilgudel nelja, ülespoole suunas väheneva astanguga. Ümbritsetud avara platvormiga, millest on ehitatud rida adoobidest[116] seintega väikesi nelinurkseid tube, võibolla preestrite elamuks. Päikese püramiidi fassaadi laius alt on 220 ja kõrgus 64,5 m-T, aistõttu ta kuulub oma mõõtudega suurimate Egiptuse püramiidide hulgas. Tunnet põhja poole hulgava risti, ligi 2 km-T pika tõnava lõpul on Kuu püramiid. Viimane kujutab endast analoogilist, aga väiksemat, tõmbi tippuga püramiidi, millele püstitati väike tempel, – viimane pole hästi säilinud. Kuu püramiidi hiilgudel viivad alla terrassi-kujulised astmed, – tema lõunahiilgel on lai trepp, mis suubub all olevale platsile. Mõlemalt püramiidide ümber ja vahel pikki veel ühenelavat laia teed on veel kahe rida monumentaalseid ehitusi, ranget sümmeetrilise paigutusega, mis iseloomustab kogu Teotihuacani arhitektuuri. Neist on tähtsamad Quetzalcoatli tempel, Põlluharijate tempel, Kolonnide grupp, Vallimäe plats ja mitmed teised väiksemad püramiidaalsed ehitused[117]. Kõik nad on tõstud enamasti suurtest kividest, paiguti ka adoobidest, kusjuures kividele

---

[115] Ucõ. apsc., lk. 182

[116] Päikese kõrs kuivatatud tellind

[117] Vaillant, lk. 55 jj; Ucõ. apsc., lk. 182

Tartu Ülikooli Raamatukogu
ARHIIVKOGU

sidhainema kasutati tromenti, mis viitab tehnika
mitmekesisele kõrgele arengule.[118] Piramiidi ehitati ka
viisil, et algul tehti kindel, mis mest täideti mulla,
väikesemate kivide ja sarrega; tiine kasvas ehitati
ainult pealt samal viisil, aga väiksem, nii et mende
vahele jäi astang, kõige lõpuks ehitati kõikidi as-
tangude sihendav trepp, mis viis tipus olevale
väikesele platvormile, millele enamasti püstitati oma
templ[119]. Hoonete fassaad, piramiidide trepid,
platvormide balustraadid jm. kaunistati reljee-
fidega, kusjuures valitsevaks motiiviks oli sulgmadu.
Kõrgete taevani oli enamasti taltsutatud kiirshulp-
tuur, mis kuulub kõige silmapaistvamate Quetzalcoatli
templite. Templi fassaadi kaunistavad suured,
kuigi jämedalt töödeldud mao pead klumpud
obsidiaanist silmade ja suuga, veidi kõverate ham-
mastega. Mao pead vahelduvad mingi imelise,
kujuneli, võitolla vihmajumal Tlaloci, peadega.
Seina banketiside taga on kaetud väänlevate mad-
de kehi kujutavate ornamentidega[120]. Toltekide
skulptuurist väärivad märkimist peale kiirskulp-
tuuride veel asfriidist ja porfüürist valmistatud
masked ja figuurid, mis oma puene töötlemisega
kujutavad endist Kesk-Ameerika skulptuuri tiedõ-
su. Üldiselt kõik kujud, keelimata ena kohati
realistlikest detailidest, mis väljendub näiteks rüie-
tuse ja mitmesuguste sitsidsete tahitluste täpses
kopeerimises, polnud niihi kanoonilised realistlikud,
vaid sellsen dekoratiivse luudiga, mõtlemist ema-
psones templite kaunistamisks ja vastavalt sellele

---

[118] Vaillant, lk. 52
[119] Cespedes, lk. 20
[120] Vaillant, lk. 56

kujutasid ainuüksi religioossest sisekorrist. Sama kehtib ka freskomaalide kohta. Nii näitekski mõned Tyantitlist (samuti Teotihuacani kultuuri aeg) kaevamistel leitud freskod kujutavad pallimängu, peisaaže, pealtvaatajaid aga rituaalseid stseene[121]. Sama laadi on ka Teotihuacanist saadud tähejumala kujuga, tõenäoliselt kivimaskiks nimetatud, mis kujutab kubjaskerdust kallal peavad rahulik, kulgemaan ja punakaspruunjaga[122].

Kogunenmas teotuhide kunst kannab tunnusjoonena kultuslikku ilmet, Ehitusi silduv laad ja rahutelinet väga õhuke kultuurikihti näitab, et Teotihuacan oli ülekaalukalt teotuhide suur religioosne keskus, mitte kunagi inimeseta, ja sepärast siia koondati kõige väärtuslikum, mis suudeti formaalne kultuslik kunst ja arhitektuur ülalt suudeti kuna[123]. Inimeselutest on säilinud väga vähe säilmeid, ja veel vähem uuritud. Võimalik ka, et enamus neist, kuna tõenäoliselt oli tegemist kergest materjalist ehapüsivate kaevetega, nagu see oli omane Kesk-Ameerika indiaanlastele matmisviisi ja tähtsaimgi, ilmselt lagunesid ilma jälgi jätmata. Siiski mõni üksik Teotihuacanist ennast avastati suur ohverdusest, kubjaskerdustega ehtekarpidega ehitus, millest ainuüksi ümber pahtunus ca 50 - 60 omavahel ühendatud tuba. Ehkki ka siin oli ilmselgesti kohal altar religioossete nõudi täitmiseks, tuleb, esiteks palju suuri tubasid olemasolu järgi, arvata, et see on ühine matuhesellide ehitis, millega iga perekond oma austatu toetus.

---

121 Vaillant, lk. 231

122 Engelab, lk. 21

123 Vaillant, lk. 60

Trotibuacani kultuur, nagu kõik teinekki Kesk-Ameerika kõrged kultuurid, põhines maisikasvatusel, mis moodustas elamiskeema peatugevussala. Peale maisi kasvati veel ube, pipart jt. kohalikes keermed kultuurtaimi. Oli teatud ka puuvillakangastamine, millest valmistati kõnga ja kangaid. Praamides maaharimis vahendites oli kõblas või kepp, kuid naljunus oli teatud ka kaevetööd ja kanalisatsioonisüsteemi, mis samuti kui väljakaevatud kultuurikihi mitmekordsuski tunnistavad põllumajandustehnika arengut.

Templite seintel kujutatud religioossete järgi võib otsustada ka tolleaegsete elanike riietuse üle. – Kuked kandsid käistega mantlit ja puusapõlle, naistel oli pikk käistega jakk või pikk kandadeni ulatuv seelik.[124] Preestrite riietus oli märksa keerulisem, nii nagu meie kiriku pakati ja pikk must tuunika. Peakatte riietus samuti preestrite omaga, nii nagu nende funktsioonikki on seotud sarnased sakelatarvad, või kergemi sakelatega, – nimelt preestri täitis ka kõrgema preestri ülesandeid. Ka jalanõud kõrgema võimu tunnusena kandis ta vist ehtsat kaelakeede ja kõrvarõngaste näol. Need väline tunnused näitavad, et kultuskihil oli nagunoolilik kord kõrgi oma pensuritega juba täiesti välja arenenud. Kas selles osas olemas juba ka niisugused erimened kaartumise poole, pole antud materjali põhjal võimalik kindlaks teha. Kahtlemata oiner riietus erineb selgelt kõigist seniseist esitatud olemasolust. Nimelt puuduvad, kellele

---

[124] Vaillant, lk. 51 jj.

kuulus vajaelun korral ioga nõuetekorra poolt välja pandud sõjameeste juhtimine, misse liikmeskonnaliste palju kõrgemal, kuigi nende võim oli piiratud vaevalt kui oli tegemist ühtsagi alles nõuetekohase päritoluga praktikuga, kuda või vajaelun korral ka tagandada. Sõjanõukud kandsid pannvõllpantsereid kaitsis nõudes ja odapistrite vastu, praamitules relvadeks oleid neil obsidiaanteradega oodad ja nuiad[125]. Sellise spetsiaalse varustuse olemasolu näitab, et sõdu igatahes peeti, mis omalt poolt viljaks hõimude hõimpiirde jõudmise arenguetapinõuda, kuna on teada, et sõda tekib alles siis kui materiaalsed varasid, mille pärast tasus sõdida, suuremal määral juba kuhjatud paljus. Taltsutuse sõdadest, samuti nagu nende ühiskonnaliikmest ja majanduslikust korrast ilduse, puuduvad igasugused täpsemad andmed. Säilinud materiaalse kultuuri mustrid kultuurihe ehtusti näol kasvad aga igal juhul aluseks nõuetekohase korra õitsengu tippu jõudmisel ühiskonna ehitusimist, kelle ühine jõul on ainult mõeldav müütiliste grandiooside mõistemaailma püstitamine. Nõuetekohased omaenda abil ühinemad hõimudeks, mille usatras siiski vabatav praktik, kes pidi nõuetekohase juhtimise rõõgas Täitis ühtlasi preesterikohustid ja samasuna tal näib olevat olnud suur mõju, mis oli aga piiratud teiste institutsioonide, nagu nõuetekohased juhtide nõukoguga. Viimase tähtsust feodaalsuundade taltsutuse aga pole ka mingeid andmeid.

Taltsutuse ajastust on säilinud samuti vaid ühesuguse, ehkki varieeruvad andmed. Kroonikate

---

[125] Vaillant, lk. 51 jj.

kahenet on siin tõenäoliselt mitu päikesekalendrit. Kõige tähtsam neist oli 18-kuuline 360-päevane aastaring, mis koosnes 18 20-päevasest kuust. Lisaks sellele oli veel 5-päevane ajavahemik, mida peeti õnnetuks ja kuulutati välja pühaks. Kõik need kokku moodustasid 365-päevase aastaringi. Kuna aga see kalender ei arvestanud täpselt päikeseaastaga, siis tekkis ajapikku vajadus kalendri korrigeerimise järele. Seda tehti kahe päikesekalendri võrdlemisel. Kalendrite järgi on võimalik määrata ka kuupäevi. Kõige täpsemini on määratud kuupäevad Palenque' templites, kus neid on kirjutatud nii Pika Loenduse kui ka Tzolkin'i järgi. Pika Loenduse järgi on kuupäevad määratud ka Tikali templites. Tzolkin'i järgi on kuupäevad määratud Yaxchilanis, Piedras Negras'is, Quiriguás, Copánis, Naranjos, Seibal'is, Tonina's, Xultunis, Toniná's, Chichen Itzás, Uxmalis, Kabah'is, Sayil'is, Xlapak'is, Labna's, Tulum's, Tancah's, Tuloc's ja Quetzalcoatl's, kuid kahjuks ainult numbrite ja hieroglüüfide kujul. Päringute ja arheoloogiliste materjalide põhjal on tõestatud, et maya kirjutatud kalendrit korrati iga 20 päeva järel (ühe tsikli –, mis näitab meile elava rahvastiku kombed olemasolu vajadust, et tolleaegsel ühiskonnal oleks ajaarvamiseks 52 aastane tsükkel, ning vastavalt sellele aasta sisaldas 260 päeva.[126] Kirjanikkumi Trotihuacani elanikel veel välja ei kujunenud, küll aga mõningaid reljeefornamentidega vaasidel võib näha võimalikke eristusmärke, mis viitavad tuntud kirja algele olemasolule[127].

Trotihuacani kultuuri uurijate kesk näitab, et vastav kultuur haaras praeguse Hidalgo, Morelosi ja Puebla territooriumi. Nii ütles suuremaid keskusi peale Trotihuacani oli teinekord edelas, ülal järve ääres Atzcapotzalco. Tema ajaloos on leitsitelised „Quauhtitlani kroonikas", kus talle omistatakse praegu isegi viisi tähenduses, ema valitsejate

---

126 Vaillant, lk. 52

127 Ibid., lk. 60

dünastiaga, mida Vaillant Tiotihuacani c. „Ida dünastia
iseloomulise aimetab „Lääne dünastiaks[128]. Tõepoolest
huvgalised leitud, oma stiili poolest Tiotihuacani en-
metega sihtiv keraamika näitab ainuüksi tema hen-
dumist viimase valdkonda, kusjuures aga tegemist
ei olnagi ainult tüüpiliste kõrmukeshuunga, või kogu-
ni ainult matusepaigaga, nagu järgnevalt näeme, aga
mitte mingitugevt rühi, vel vähem dekoreeritut, abso-
luutselt ei esinenud. Az capotzalcost, samuti nagu
Tiotihuacani naaberuus asuvast Cholulapanist leiti
sadu skulptu, kaevatud istuvas poosis, ja
rohkelt keraamikat. Ühes suures sarnases
säilinud inimkuju ja ilalse toidujäätmetega nõude
ja väikeste jäetelitu matuse esinemine näitab,
et siin võibolla samuti auks peeti usuliisi pidu-
tusi, kusjuures kultuslise toimingu na esines ka
inimlike ohvrist[29]. Cholulasse ehitasid Tiotihua-
cani Toltegid päriselt järgi palju templeid,
millest küll midagi pole säilinud, nii nagu
samale kohale pistitati hilgem küngel-püramiid.
Et aga ka templite pistitamine võib tõele vastata,
seda näitab säält lähedalt, samuti mujalt Mon-
teri ja Puebla alalt, eriti Tolucat ümert leitud
Tiotihuacani tüüpi savinäod kaetendid, terrakota
kujud jt. esemed. Kui kangelt täpselt Tiotihuacani
kultuuri ulatus, pole veel täiesti selge.

---

128 Vt. Vaillant, tabl. V, lk. 200

Kuna „Anauhti-Hani kronoloogia" oma „valitsejate" loendis
langeb viimase osas veidi ajalised vahed Texcalxochitli aruandega,
dateeringud on aga mõlemal täiesti sihivad, kirg hulgaji
arvamisel pole arheoloogia abile täpselt kontrollitavad, -
nimelt nurimistega pole mingeid ehituslikke jäänuseid Az capotzalcost
ilden avastatud, - nüüd pole maetuid kronoloogiat ka väimalik kontrolli.

129 Vaillant 60 lk.

Teotihuacani kultuuri pikk areng, mis tähistab teatud ühtsuse perioodi, vältas kaua aega, mitmete sajandite jooksul kogu Kesk- Mehhiko alamlaud valmistasid samasuguseid asju, millest puuduvad ka mende sarnane elulaad. Kohalikud kultuurid sulasid siia kohalike ühistega kultuuriks ja nii laialdase ulatusega arenguastmeliga võrreldes tunduvalt suurenenud elanikkonnale. Teotihuacani kultuur kogunummas on üks Kesk-Ameerika kõrgete kesemaid jõudnud kultuure. Sellega paralleelset ehituristiil samal ajajärgul ulatus palju kaugemale kõnealust piirkonnast kaugele Kesk-Ameerika kõrgete kultuuride alale Veracruzis Sierra de las Mesas ja ülemine Rio Zapotes, Oaxacas Monte Albano, ning kaemata võttes hõlmab see ka maia kultuuri varasema perioodi muistised. Oma põhielemendet Teotihuacani kultuur neist ei erine, niivõrd kui siin on samuti tegemist segukultuuriga, kus ühtsuse jõudnud ühishõnnaga, millest valitsev kiht hõlmab praetsiile.

Jälgigem Kesk-Mehhiko Teotihuacani kultuuri algul aeglasemalt, kõigepealt ühe hiiremini kahhavad hinnaks tuleva lagunemisnähtused, eristamistendentsid eri paikkondade vahel. Seda eristumist näitavad savinõude tüübid, iidolite vormid, samuti arhitektuurilised mõtlemismärgid. Kõige ulatuslikum väljendub see Teotihuacanis endas, mida hakati põhjalikult rekonstrueerima, - iga hoone, alates Kuu püramiidiga põhjas ja lõpetades Quetzalcoatli templiga lõunas, ehitati ümber, kusjuures iga uus ehitis Päikese püramiidile tähtsuselt ületas ja katsaas[130]. Hilisemad hooned

---

[130] Vaillant, lk. 57

olid vähem massīvsed kui eelmised ja ka nende materjalis oli vahe – endiste suurte kivide asemel hakati rahulem kasutama väiksemaid kive ja tellisid. See näitab ennekõike religioossete hoiutelmade põhjal kihu muutust, isks kultus vähemalt osaliselt vahelduse teinega. Kuna aga religioosse ise tratuse määral, kuigi kaudselt, piiranlt oma avaldusvormide, kunsti ja algilise kaadluse kaudu, väljendab muutusi ka sotsiaalses ja isegi majanduslikes suhetes, siis pidi need kindlasti ant leidma, ehkki sõjalised materiaalse kultuuri muutlste põhjal isiksi uusi muutusi ei olnud, ega põhjuseid pole sääraseb kuigi täpselt kindlaks määrata. Algul toimus Troja kuuenda ümberehitamine järkjärgulelt, kusjuures aga pidi see toimuma küsimusi, kuna kahelt maalinnalelt kaevatama olemasolevaile kaoneid, ja kõige lõpuks, umbes VIII – IX saj., jäeti Troja kogunii maha, – ehituse kahkaid kaguneme, ta muutus „varjude linnaks“. Täpselt seda sündmust põhjendada ei saa[131], aga ta kajastub igal juhul traatud muurangutes ühtkoudblues olus, mis paistab silma ka terrakota statuettide kujutlste järsus stiili ja tehnika muutumises. Nimelt endisti käsitsi valmistatud iidolite asemele kahkasid kuima vormi abil tehtud kujud, mis nende valmistamise kergust tõttu kiiresti ja kaicelt levisid. Eriti palju on neid leitud Atsaapotsalcost, mis näitab, et sel ajal kui Troja ise al juba lahenend ekspluatsiomart, tema lähedal olevad

---

[131] Schliemanni arvates põlgusetus Troja maha jätmise ajahendaele vahel valitsevad vaenud, usulised tülid ja kaldunti tõttu tahtmud nälg.

asulad vul püsivid, hiigi aeng toimus sel mõnevõrra muutunud hüjul ja teiks suunas kui ta Teotihuacani kultuurile di omane[132].

Teotihuacanile järgnevaist kultuuridest tuleb nimetada kõige pealt Mazapani kultuuri, vastavalt matmisviisi kiuheha järele, mõnikord ka hilisks taltsuji kultuuriks nimetatud, niivõrd kui ta sisaldab mõningaid Teotihuacani taltsuji kultuuride iseloomulikke jooni ja on selle baasil tekkinud. Siinmaal näitab selget asjaolu, et Mazapani hauad on haavatud Teotihuacani kultuuri elamute põrandatesse ja samuti äravisatud jäätmeist kuhjunud kultuurkihid on vastavaist Teotihuacani kihtidest kõrgemal, nende peal. Mazapani kultuuri muistised pärinevad peamiselt Puebla oodi- ja läänesajoonest[133]. Neist siin tähtsamad on Tula, kirjalikes allikates Fiili Tollanist nimetatud, millest on säilinud terve rida arhitektuurilisi mälestusmärke[134]. Nii avastati siit hauavarustus teel rida kaameid, millest siin suurem on Pallimängu plats, kaunistatud skulptuuridega, - viimastest tähelepanuväärsemad on sõjameeste ja pallimängijate kujud. Pallimängu platsi lõunaküljel on Quetzalcoatli templist nimetatud astmeline piramiid. Alumise astme põhja- ja idaküljg kaunistatud barjeefidega, millest mõned kujutavad jaguaride nokkivaid kulle ja kotkaid, teised uimpäid, must väljatuleva mälgmaoga, tõenäoliselt Quetzalcoatli (mälgmao) kujutus. Piramiidi põhja fassaadi ehib kulk nn. „mao kolonne".

---

132 Vaillant, lk. 63
133 ibid., lk. 69
134 Vaillant, lk. 228 jj.

Mõned Tula arhitektuurilised detailid, nagu skulptuursed sambad ja kotkaid ning jaaguare kujutavad reljeefid, on omased ka Chichen-Itza arhitektuurile, samuti nagu Pallimängu platsi on avastatud ka Piedras Negras ja Copánis, mis näitab nende vahel tuntud seose olemasolu, - arvatakse võivat nentida Tula toltekkide mõju Chichen-Itza arhitektuurile. Tula sajati toltekkide perest peale seda kui Teotihuacan langenes, t.o. IX sajandil.[135] Eriti ahjuet tõestab seda ühes kahtsi kaevatuses 17-ne fooliu koone, mille stratigraafilise analüüsi juures selgus, et kõige vanemates kesaamikakihtides Tulas on Mazatlci ja Coyotlatelco tüüpi keraamika, mis mõlemad pärinevad ajast peale Teotihuacani mahajätmist. Hilisemad kihid sisaldavad aztekkide IV, III ja II perioodi keraamikat[136], kuna kuacinzi, Oaxaca ja Michoacani tüüpi savienemiti olemasolu tõestab, et Tulal oleb vendi aladega olnud vahetuskaubandussuhted ruhtud[137]. Seega Tula ajaloega ise, kuna ta ehitusmis vahet reklamata kuni XII sajandini, mil vahva rajatakse tema kultuuri hävitasid, annab kahtlemõtlemise ühtlasi tuhkuks aeguvat Teotihuacani toltekkidest ajatuhkudest[138].

Tiitlist Mazapani kultuuri leiukohtadest peale hilisema aztekkide perioodi ümberehitusi tõttu minevad hoonete varemed säilinud, nii et tema kohta puuduvas väitejaks on vastavaid tüüpe. Enamus neist näib olevat tehtud kõrgepoolsematel aladel ja nad leiavad, samal ajal kohaliku stiiliga ühte sulades, ühe hoone tuhkuks[139].

---

135 Vaillant, lk. 230
136 Vt. lk 65 !
137 Vaillant, lk. 228 jj.
138 ibid., lk. 230
139 ibid., lk. 70

Veracruzi ja Puebla nõud, mida samuti on leida Mazapani kultuuri alalt, ulatuvad nii praamilt vahetult tuld. Mazapani savinõudel iseloomustab sildilet peen töötlus ja rohkelt ornament, mida näeme ka kõigi teiste esmeta juures. Siinkohal väärivad erilist tähelepanu nende sageli viiruleetaolised ehted kujutavad murtriga keelurõngad ja obsidiaanist valmistatud väga pikad ja teravad skalpelli tüüpi noad[140]. Statuette tuhli varmi alt, mad on laialt levinud ja kujutavad enamasti jumalanna-ema ja sõjajumalat. Tinglikult võib kogeda Mazapani kultuuri ulatust Tulast lõunas praegu Veracruzi läänistani, ning nimetatud perioodist, s.o. XII saj., näiteks Tal olevat kohalikud rühmad olnud Yucatani ja Chiapasi kaudu kogu Kesk-Ameerikaga, millele viitab peale keraamika ka vul Tula ja maia alade arhitektuuri võrdlus[141]. Seega Mazapani kultuur on tihtiga võrreldes kõige ulatuslikum ja temas väljenebib kõige ulgemini Teotihuacani langust järgne periood kohiko kultuuri areng. Tõnaga paralleelselt eksisteeris vul ka Teiri kultuure.

Texcoco järve läänekaldal asunes aimelt täienti eimec Coyotlatelco kultuur[142]. Too põhineb samuti kõigel Teotihuacani kultuuril, kuna valdavad Coyotlatelco kihtidest ja mõnikord koos Coyotlatelco materjaliga on leitud Teotihuacani langust perioodile iseloomulikke esemeid. Coyotlatelco keraamikat ja teisi säilmeid on leitud ka Atzcapotzalcost ja Cuilhuacani lähedalt, mõnikord ka koos Mazapani materjaliga, nagu näiteks ühes pide-

---

[140] Vaillant, lk. 70
[141] Vivó, lk. 130
[142] Vaillant, lk. 71

vat arenguet näitavas asulakohas Tuneyucas, mille kõige kultuurnal fuasil näeme Cayottatüüpi eeskuid koos atsteegi II perioodi keraamikaga. Kes olid lähemalt selle kultuuri kandjad, pole selge. Paistab, et siin on tegemist kohalikku tõhtsunga kultuuriga, mis arenes peale Teotihuacani kultuuri, saamata oma õitsengu XI - XII saj., ja lõpuks neelas ühte atsteegi kultuuriga.

Peale Mazapani ja Cayottatüüpi pole veel suudetud teisi varasema aja kultuure nüüdi täpselt kindlaks teha, kuna teil ajal tõimus aktiivi kõikumine, mistõttu enamus kohalikest kultuuridest kiiresti teistega kas segunes, kõvitati, või said õige kiiresti muutused. Kõikumise sõndamine algas kohe peale Teotihuacani kultuuri langust, s.o. IX saj., mil kõigi idiilsed kroonikate järgi rahumeelsed kukkiko alade põlisrahvad sõdivad kittivad, osalt ka algelise põlluharimisega tegelevad, enamasti nahua keelt kõnelevad hõimud - ~~keele~~ kõik kohtu tuntakse ~~tšitšimeki~~ de nime all[143]. Viimaid tähelepandavamaid materjale kultuuri mõistesmõrbe eest pole säilinud, niivõrd kui need kultuurid ilmselt olid kohalike kultuuridega võrreldes palju primitiivsemad, nõrgad rändajaina, kes praegi veeloomade puudusel, võtsid said oimelt vähest mõõdet kõige kõdavapalikumat inventari kaasas kanda. Järkjärgulet, viis kõrgemate arengucentrumi elevate võõjakasvatusega tegelevate partnerite elamisega kohtu puutudes, muutusid nad ka ise pühtlineet kõikuhes aja jooksul peatuvaks ja omandasid suure või vähem

---

143 Vaillant, lk. 68 ff.; Vivó, lk. 129

ulnuvate kultuuride saavutused. Ka aga i tähenda, et hõimude liikumine oleks nõlga lõpp tulnud, vaid vastupidi – sini kaudsed olevad maalad i muutnud enam-vähem kultuuride tarvetest, mistõttu need ei vaja laienedada ja nõlest lähtuvalt hõimudevahelised hõõrumised ja liikumised võlgi tugevnesid ja nivenesid[144]. See väljendub kihiliste edasises ajaloos, kus endiste enamvähem piiride kaha pool arenevate kultuuride annab võime teatud määral jälgida isekseid hõimude või hõimurühmade kahlepõrkeid teineteisega, ühtlasi ajutist ülemvõimu ja laialdumist kuni uute tugevamate naabrite ilmumiseni. Sel hõimude liikumise e. rändamiste perioodil oli suur tähtsus esitelus nõlest asjaolust, et algul maismaad primitiivsete kultuuridega hõimud mõjusid kohalikele kultuuridele, mille alale nad tungisid, laastavalt, ja nõlga nagu puhastasid tee edasiseks uue sihtse kultuuri levikuks. Järgnevalt aga, arenenumate kultuuridega kokku puutudes, ehkimoodi ise võtsid nad üle ja kandsid edasi, ning nõlles niidabki nende panuse ning tähtsaima osa ajaloogi kultuuri arengus.

Ajaloogi kultuuri kõige vanema laialdumisprotsessi uurimisega kõige paremaks näitajaks on vanade keraamika, mida on võimalik ka ajaliselt kindlaks määrata nõlest, et kuna kogu tuhkluskoha hõimudel oli kombeks iga 52 aasta järel kogu oma majapidamiskraam purustada, siis nende surmata kadumine võimaldab kogu saamaololist keraamikat 52 aastaste tsüklite kaupa eristada[145]. Tähenduslik on teada, et sõnaga nõlline töötsükkel kidis

---

[144] Vaillant, lk. 74 [145] Vaillant, lk. 71 jj.

asct 1507.aastal, viis vastavalt nellele langevad elunead tüübid ajavahemikule – viimane, IV – 1507 – –1519; III b – 1455 – 1507; III a – 1403 – 1455; II a ja II b – umbes XIV sajand; I – ulmev perrood.

Tiberiuse, us. tšitšimeki perroodil on keskmised kõrgused tuleb mainida kõige pealt Culhuacani elanikke. Nende keskmist endast pole peale keraamika kõik midagi säilinud, aga viimane lubab põhjaliku näidata Culhuacani asutähtsust atsteegi kultuuri ajaloos. Nimelt Culhuacani varaseimaist kihtidest on leitud Cuyotlatelco tüüpi esemeid ja nelle peale, ülemistest kihtidest aga küllalt esinevat, – atsteegi I laadi keraamikat, mis ise samuti tuntakse Puebla nõudega[146]. Viimane asjaolu näitab, et atsteegi kultuuri ühtsus lähtepunktiks oligi Puebla, keskusega Cholula, – nimelt Cholula altariite alt, mis on ehitatud Teotihuacani kultuuri jõrgeneval ajal, on leitud atsteegi I-le lähedasi esemeid koos mazapani keraamikaga, mis vihjab atsteegi I-e mazapani kultuurist tuhkimise võimalusele[147]. Edasi näitab Cholula keraamika jätkuva arengu põlti – sarinõude Fluviitid muutuvad töötlemises, nende vormid mitmekesisemaks ja kaunistav ornament rikkalikumaks. Ja kuna samalaadi esemed kahtame ka Culhuacanis, siis ei saa kahtlust olla, et nad on siia Pueblast levinud; kuna aga nuel Puebla iseomapärad võrud on siin aga vaieldamatult kaha pool tekkinud, millle areng on jälgitav juba õige varasest atsteegi kultuurist alates[148].

---

[146] Vaillant, lk. 72
[147] ibid., lk. 73
[148] Vivó, lk. 130

Kuna Culhuacani hõimud etendasid Mehhiko kaua aega juhtivat osa, siis nõnda nõuga laialdase kandepiirkonna kultuur ja järelikult võib teda lugeda vanimaks atsteegi kultuuri keskuseks[149].

Tähtsaks olulisteks hõimurühmadeks oli Texcoco kuhu järve idakaldal. Tema elanikud olid algselt Culhuacani ümbruses jahiretkedel rändelnuppkarud, kes nalt liikusid läände, kus nemad järkjärgult paikselt põllumajanduseks[150]. Texcokod ema rännakuil põrkasid kohtu mitmete erinevat arengu-astmetel asuvate hõimurühmadega, kellest kõige olulisemat osa etendasid Põhja- Caucasest ja Lõuna-Puebla piirkonnast pärinevad mišteegid. Nimetatud olid ema kultuurilised arenguid Texcokodest palju kõrgemal, mida näitab neil juba väljakujunenud kirjanikkus ja palju teisi teadmisi ja oskusi olemasolu, mida kuulus ka juurd Texcatlipoca kultus[151]. Texcokod omandasid hiljemini mišteekide kultuuri ja nõnda ajast peale algab nende kiire tõus. Pärimuste järgi alistas Texcoco ema ülemvõimule kuni 17 suurematt hõimurühmast, kaasaduses idas paiknevate Veracruzini. XIV sajandil Atzapotzalco sajoonis, Texcoco e. Mehhiko järve läänekaldal elavad tepanekid hakkasid laialduma Culhuacani alale, mistõttu osa viimastest oli sunnitud omakorda liikuma Texcoco alale. Culhua dünastiaga rändamisega nõnda keris nende kõrgel tasemel seisv sarnõude valmistamisoskus ja muu

---

149 Vaillant, lk. 71; 66

150 ibid., lk. 66 jj.

151 Kahjuks puuduvad andmed mišteegi kui ühe atsteekide etnose kujunemise kõrgema kultuuri täpsemaks dokumenteerimiseks, mistõttu ajalugu pole ka võimalik tema arengut määrata.

käsitöö ka teskokode hulgas. Tepanuqid, kes
oruturid nüüd tihedalt asustatud lõunarajoonide
ja läänе kõrgmägede vahele hüüdutesse, tungisid
edasi ida ja põhja suunas[152]. Siinjuures vad ajäsid
ust ära Haltocani järve saartel ja idakaldal
elavad nahtlinet madala kultuuriga otomid,
kes suundusid vul kangemale põhja, ise aga
tungisid nüüdsel otse Tescoco aladele. Oma
poolleguelaarse poolne Tezozomoci pehtimisel saa-
vutasid tepanequid atmustava võimu teskokode üle.
Järgnevalt hõivasid nad ka praegu täielt
Culhuacani, mis ollust ajast saadik on kaotanud
iganeqsen tähtsuse, ja kehtestasid oma ülemvõimu
koguu Mehhiko orus. Tepanekide vastu sõdimisel
samuti nende poolt alistatud väikema tähtsusega
hõimud Tenochtitlan ja Tlacopan teskokodega liidu
ja hommutasid ühisel jõul tepanekide ülem-
võimu. Tescocol õnnestus mõnda aja eest mõnin-
tud liidus oma juhtiv positsioon säilitada, aga
praegi kahtlus täiesti tenochtitlani tähtsus.

Kirjeldatud sündmused puudutavad alamkihtma
kasvu ja sellest välja kasvanud hõimude vahelisi
kohtlemisi, kusjuures nende isoleeritud olid ilmselgelt siiski enne selge-
lised kui nende tootmisviisi, kuna „Sõjapida-
misviisid, sõdade vormid pole alati ühesugused.
Nad muutuvad vastavalt ühiskondlistele
oludele muutuvad vastavalt tootmise ühiskondlik[153]".
Mõlemas asutuses kultuurilt kõrgemale hõimude liitumise
ja laialdasema tuntuse oli Michoaca-Puebla kultuu-
ri kesk[154]. Siinsete aga ei suudetud konquetlik

---

[152] Vaillant, lk. 68
[153] J. Stalin, Strateegia ja taktika, lk. 163
[154] Vaillant, lk. 68; 74

mitte ainuüksi atsteegi kultuuri, vaid ka ainult selle ühiku komponentidiks, teatud lähtepunktiks, millele kõik Mehhiko paiknd ja tähelepanek hiljem lisandid igaühe oma panuse, ja kõigi nende kohalikke kultuuride koguhulga, mis aegade vältel kristalliseerus ühtseks kõrgeks kultuuriks, hiljutabki endast atsteegi kultuuri. Olulist määral toimus maiduud ühtse kultuuri kujunemise protsessi enne Tenochtitlani muutumist Mehhiko juhtivaks võimuks, seda just an. Tšitšimeki perioodil. Tuna kujunemist näitab atsteegi kalendri areng, mille I perioodi Puebla'ga väga sarnased erinevad kohtasime Culhuacanis; kuna II perioodi erinevi leidub enamasti maismaal, Tenochtitlanis endas on neid väga, nii nagu viimase palmed vist mingit tähtsust[155]. Kuna III ja IV perioodi erinevi kohtame enamasti koos nagu Mehhiko edasi. Kujunemise on mingata I – IV perioodini sarnõudele vormi, tehnika ja ornamendi pidevat muutumist täiendkuuma suunas, mis vastavalt peegeldab kogu atsteegi kultuuri arengut tiidu. Põhilised atsteegi nõudeks isikoomulikuel jõudel jõel riiki püsima, mistõttu neid on võimalik kõigist teistest eristada.

Samamoodi ühtse atsteegi kultuuri arengu ja ehitusprotsessi tõestab ka Tenayuca ehitiskohast väljakaevatud templ, mida on vastavalt kultuuri nõuetele iga 52 aastan triibi järel viis või kogu ühe kuus korda ümber ehitatud. Kuna Tenayuca asutus püüs vist Conquista päevil, siis on ümberehitamise daatumeid teada, mis vastavad

---

[155] Vaillant, lk. 72

ulpool toodud atsteegi keraamika perioodidele[156] Templi varasemaist kultuurikihtidest on leitud piiratult valmistatud primitiivsemaid keraamikatüüpe, kuna kolmas ümberehitamine (135 l.a.) näitab ilmselgelt ulatuvalt keraamikalt atsteegi stiilile, aga kolmas viimasele, vastavalt Templi ümberehitamise aastatele 1507, 1455, 1403 - valitseb täiel määral atsteegi III ja IV perioodile omane keraamika[157].

Seega näeme, et aahna kultuur hõlmavate hõimude liikumise vältel leijumes välja ja laialdaselt Lõuna-Mehhikos, Guatemalas, Salvadoris ja Nicaraguas, samuti põhja- ja loode-poolt Sinaloas ja Colimas algselt Michteca-Puebla kultuurist lähtunud atsteegi kultuur[158], millel isendast on veel terminile tähenduse siiski kui teda ei loomud mitte sõjas vastavaimeline hõim, vaid ta kasvas välja pika aja vältel paljude hõimude kultuuridest. Hõimudest, kes juba tuntud põhilistes joontes väljakujunenud atsteegi kultuuri laialdusmisele väga palju kaasa aitas ja temaga n.ö. kuulsaks tegi, olid tenotškid. Lühidalt võib nende ajaloost, nii annab tuntud, kuigi mitte täielikku pildi atsteegi kultuuri arengust ja laialdumisest valitsevale positsioonile tõusmiseni, nimetada ka „atsteegi perioodiks".

Tenotškid elasid Mehhiko järve keskel olevat saart, kuhu nad muistsete pärimuste kohaselt olevat tulnud kirdest läbi Tula ja Ocampango, mis lasb oletada, et nende kodumaa võis olla Michoacan[159]. Aztecatalent täbrides oli tenotškitel

---

156 Vt. lk. 65!
157 Vaillant, lk. 72
158 Vaillant, lk. 74; 233
159 ibid., lk. 76

kokkupõrkeid kultuuride, tsivilisatsioonide ja sotsiaalsüsteemide vahel, mis aga erilist mõju nende arengule ei näi jätnuvat olevat. Millal ja missugustel kõnealustel kohtadel oma tuli tegemist teha, selle kohta puuduvad lähemad teated. Tenotšitlale on esimesena kohalikke oma elanikest omane sõjavangide ohverdamise, mida Marx nimetab tõsiseks barbaarsuse astmele omaseks vahetuseks sõjavangidega[160]. Enne kohalikke oma elanikud seda kommet ei tundnud, kuna aga tenotšitla sissetungiga kaasas ka järkjärguline levima, mida tõendab isegi üks Cortesi ajast säilinud sõjavangide ohverdamist kujutav joonis[161]. Sõjavangide ohverdamiskombe tekkimist nende juures on seletatud neile iseloomuliku suure sõjakusega, – nii kommete ja aga omalt poolt nõudis ka lakkamatut sõda ja muutus suga sõjaretkede ühelt suurelt tagajaks.

Umbes XIV sajandi algupoolt oli Texcoco järve saare kujunenud kaks suuremat kõrgendikku – Tenochtitlan, mille tekkimise dateerimiseks loetakse kokkulepitult aastat 1325, ja Tlatelolco, mis pärineb kõigi kohta samast ajast.[162] Tenotšitlal ja selle ajal alistatud tsivilisatsioonide ülemvõimule, pidid neile andamed tasuma ja sarnati võtma kogu tsivilisatsioonide ühelt sõjakäigult osa. Võimaluse võiks mainida edukad sõjaretki Culhuacani vastu. Vastavalt tenotšitla edasisele arengule tekkis nii varsti palamuel tsivilisatsioonide ülemvõimu vastu, millega palmud sakud ka teised tsivilisatsioonide poolt alistatud kõrgendikud, eeskätt Texcocoga. Võimaluse asjaolu viis nende lõhenemisele, mis lõppes sellega, et Tenochtitlan, Texcoco ja Tlacopan

---

160 [illegible], Apxub IX, lk. 122

161 Vaillant, lk. 77

162 ; ibid., lk. 78

sõlmisid omavahel liidu ja kummutasid Tepanuhide võimu. Peale seda toimus tenotšitle kui Tlaxcala või Huexotzinco idarine tugevnemine ja koos sellega ka nende kultuuriline tõus –, neid hakkasid peagi piirkitama kiirest tempelid, ehitused tammuvad mandri ja saarte vahele, võtsid teokodelt ilu jumal Tlacatlipoca kultuse. – järkjärguelt hajumes neile välja oma preestrite hierarhia ja muud ühiskonnalt lik korraldus, eeskuju kõrgema sõjapealikuga, kes samal ajal täitis ka ülempreestri ülesandeid.[163]

Liks esimestest traagilistest tenotšitle pealetest on Tlacaelel, kellele omistatakse kultuuri arendamise osas tähtis kohk. Tema ajal alustati ka rida sõjaretkeid kõige, mede nas Tlaxcalalt Puebla poolt tšalkod ja sõtšimilkod.[164] Peale Tlacaelli surma jäigus Talle 1440. a. Montezuma I, kes oma rõjakäiguga Puebla ja Veracruzi idaosast kaasnelas Tenochtitlani mõjuvõimu.[165] Tal õnnestus edistada ka Morelos ja Guerrero. Tenochtitlanil ehistekis endiselt tihe rõjalane koostöö Texcocoga, kuna aga viimse kohtumeelt liitlane Nacapani osavõtmine hakkab nõrgenema.[166] Montezuma I ajal rikastati Tenochtitlani uute ehitustega, millest väärivad mainimist aveaduht ja Tenochtitlani idakülje ümbritsemine muuliga kaitseks suurvete vastu vihma perioodidel. Puebla puuduseid tenotšitle kohtu saab kõrgelt arenenud

---

163 Vaillant, lk. 79 164 Vaillant, lk. 80

165 Kõik hõimupealikute vallutusega tähistatavad daatumid, on fiktiivsed, kuna neid pole suudetud veel täpsemalt kontrollida.

166 Kuna Texcoco ja Tenochtitlan viisid oma rõjalisi ettevõtmisi läbi suunvõrdsem ühiselt, nagu näitab asjaolu, et vastavaid vallutusi loendatakse mõlema kroonikas, siis peale mõtet teokodu ajaluga saaks käsitleda. – Kuna nõrgab ainult sõjapealikute, ja kuna muidki on fiktiivsed asjaolud, või neile entusiasmi tekitada.

religioniga, mille uued ilu võtsid ja omalt poolt
idari kaudsed. Montezuma I järglane Axayàca (tihti ka
Axayacatlis nimetatud) alates 1469-st aastast, laienedas jät-
kuvalt Tenochtitlani mõju alasid alu läänes suunas
Matlazincani, lõunas Oaxaca ja Tehuantepeceni. Tema
ajal formus ka kokkupõrge tarasliidiga Michoacanis, kel-
lel aga õnnestus anda tenotšhitele tugev vastulöök, mis-
tõttu aad säilitasid oma sõltumatuse kuni hispaanlaste
sissetungini.[167] Axayàca aega märgib samuti elav
ehitustegevus ja kultuuriõitseng, — atsteegi võimsus sim-
bolina pistetati kujutlusse, diameetriga 3,5 m-t
„kalendririi" jpt. ehituse. Axayàca suri 1479. a.
ning talle järgnes veel Tizoc, kelle ajal alustati sõja-
jumala Witzilopochtli ja vihmajumala Tlaloci templi
ümberehitamist, mis lõpetati kolmanda venna
Ahitzotli poolt. Viimane võttis koos Tescoco valitse-
ja Nezahualpilliga ette sõjaretke Põhja-Oaxacasse
vangide-ohvrite saamiseks, millega siis uus tempel pidu-
likult pühitseti. Peale selle toimus teisigi ulatuslikke sõja-
retki, mis hõlmasid Guatemalani ja Nicaragua alu-
seni; — samal ajal oli aga raja maha surutud ka
sakslolematuse ilmingud hõimude juures, mille poolest
paistis eriti silma Puebla. Tenochtitlani elanikkonnal
oli selleks ajaks tunduvalt suurenenud, mistõttu tuli
ehitada uus tiiru akvedukt[168]. Ahitzotile järgnes ta
venna Axayàca poeg Montezuma II. Viimase praeguse
ilusasse seisu olevendamiseks kõllaldas vangide
hulga olemasolu ent koolitsemise, mistõttu tema
samuti hei ta ülekäejadki, teostas ka vallutusretki.
Samuti tuli Montezumal pidevalt siin ja seal juba
varem alistatud hõime maha suruda, nii nagu tema

---

[167] Vaillant, lk. 81
[168] Ibid., lk. 83

poolt pealepandud maksuheorem abi ulmiviisi oleks
rängem[169]. Montezuma II ajal tõusnes mõnigatavalt enam
ka endisti liithaasti Tenochtitlani ja Texcoco vahekord.
Lu hajaasustusega väitelise päritoluga, millekohaselt Montezu-
ma ööde Azcalxochitzin, kes oli abielus Texcoco pria-
ka Nezahualpilliga, pattis viimast, mistõttu Nezahual-
pilli tema tapnis[170]. Montezuma otsustas oma
õe surma eest kätte maksta sellega, et tahtis osa
tema rõivamoestust hävitada. Peale Nezahualpilli
surma 1516.a. tahtis Montezuma ise temale järg-
lase määrata, aga terkohod polnud sellega nõugi
rahul, vaid valisid endale ise praetha, kelle
juhtimisel alustasid Tenochtitlani vastu ilmtaoma,
ja Montezuma tahtmine ei läinudki täide, – sõi hert-
med rõjalise liit aga oli tõsiltvõetav puruneenud[171].
See oli aga ühtlasi põhjuseks, mis hiigeldas tuneluvalt
tenotšhitle e. atsteekide vallutamist hispaanlaste poolt.
Montezuma II oligi viimane atsteegi praeth, kuna
tema valitsemisajal tenotšhitle ajaloo edasine vaba
areng lõpeb.

Kirjeldatud sündmused omalt poolt heitis kohhu
näitavad, et atsteegid ehk tenotšhid polnud ise
atsteegi kultuuri loojad, vaid ainult selle kasuta-
jad. Nõu hinnuleb ainult ühe atsteegi kultuuri
iseloomuliku joone, rõjavangide ohverdamise hoolu
võljatõõtamine, kuna kõik muu võeti teistelt kõr-
gemal arenguastmel olevatelt alistatud hõimudelt
üle. Tenotšhitle hiire tõus algab XIII sajandi
lõpul ja XIV algul, peale tepanekide võimu alt
vabanemist, mis ajast alates nende suunas kes-
kus Tenochtitlan saavutab jõuk järgnevil juhtiva

169 Salis, lk. 85 jj.
170 Ixtlilxochitl, lk. 117 jj.
171 Vaillant, lk. 84

positiivsem kogu kultuuris. Ta on nagu välimäe nimetatud tugikultuur juba kaugelt varem ülekogu kultuuro leitud ühtse ajastuga kultuuri demineerimisele, samuti hõlbustas kultuuro u. ö. poliitiline ühendamine omalt poolt valjy kultuuri edasist arengut ja levikut.

Ajastuga kultuur on välja kujunenud pikema arenemise ja muutumise tulemusena, millele algust võime lugeda nagu kõigil teistelgi indiaani kultuuridel kohalikust kultuurist alates, kusjuures esimeseks perioodiks, mil ajastuga kultuur jõudis kõrgele tasemele, on Teotihuacani koltuuri kultuur. Siinsete osatähtsus ajastuga kultuuri arengu ajalooos pole veel päris selge, nii võrd kui pole päris kindel, kas edasine areng toimus otsejoones Teotihuacani kultuurist kohtades või mitte. Arheoloogilise materjali põhjal on seda võimalik igatahes oletada[172]. Tuleb märkida, et Teotihuacani kultuurile ei järgnenud mitte tühi aeg, vaid langus periood tühjimeki perioodi näol, mil algsed madalamal asunguteenud olevad rahvad hõimud tungisid kuhjuo orgu ja tegid neimutele siin ehisterivatele kõrgematele kohalikele kultuuridele lõpu. Vahemaadest enamvähem puutumata jäid vaid Puebla alad, mille kohalik kultuur, juba olemasolevast pisut jälgitav, ometi nad pidevalt edasi ja saavutas suuga kuhjuo teiste kõrvuale kulgeb enkohen, mistõttu ta avaldas tugevat mõju edasisele ajastuga kultuuri arengule, ja seetõttu võib teda pidada ühtlasi siinsen keerukaks. Vahest kõrvuel on aegade vältel võtsid enam või vähem kohalikud kultuuriseeriumid üle,

---

172 Vt. lk 60

need omalt poolt edasi arenelades ja laialeneles kõigile teistele rahvastele ühevarale kõrmudele, ja nii viisil, kõigi alamvalevate kohalike kõrmuliste tunnuste baasil, mis nende liikumise tõttu ühelalt ühesteisega läbi põimunud, tõmbuvi järkjärguliselt kõrgema ühtse ülstüüpi kultuuri kristalliseerumine. Ülstüüpi kultuuri varasemal arengujärgul - ühtsikuki perioodil - ilmnevad tähtsad osa ülstüüpi kultuuri laiskest tunnustest (kultuurikompleksidest), kuigi aga täielikud sama osa terikoked ja eriti tervikud, kes teiste rahvastega ja Kesk-Ameerika kõrmudega vahetamisega ühendasid kogu vastava kultuuriala ka teatud, võiks öelda, poliitilisele tervikuks.

Kuiga ülstüüpi kultuuri areng kujutab endast keerulist pikaajalist protessi, mille käigus pole mitte ainult uudsed täielikult kinnitatud nähtused, vaid ka tähtsad osa ülstüüpi kultuuri la

kinnitada mõnesaja teema tekkimine, areng ja kurk, millele oleks käesolevas peatükis pööratud pa-
tähelepanu, – edaspidi sama kultuuri tähenda-
mistest tuleb eraldi käsitlemine ajateljelt
majanduslik ja ühiskondlik korraldus.

Atsteekide majanduslik ja ühiskondlik kord

Atsteekide sotsiaalmajanduslikku korra käsitlemisel on esitatud terve rida erinevaid, tihti üksteisele vastuväidelisi seisukohti, mille amplituud hõlmab barbaarsuse kuskastmest (Morgan) kuni feodaalsuhete staadiumini (Prescott). Kui asjaolu on seletatav ennekõike atsteekide majanduslike ja ühiskondlike suhete puudulike uurimisega, millele kodanlik ajalookäsitlus seniajani ei omista vajalikku tähelepanu. Marksism-leninism õpetab, et ühiskonna arenguastme määrajaks on ennekõige elatusvahendite, materiaalsete hüvede hankimisviis, – „Milline on ühiskonna tootmisviis, selline on põhilisel ka ühiskond ise, selle sotsiaalne struktuur ja teoreetilised, poliitilised vaated ja arusaamad[174]". Järelikult selleks, et osata õigesti hinnata atsteekide sotsiaalset arengutaset, tuleb kõigepealt käsitleda kõikidest aegade tootmissuhetest, majandussuhetest. „Siia kuuluvad: a) tootmisvahendite omandamise vormid; b) sellest tulenev erinevate sotsiaalsete rühmade suhtumine tootmisse ja nende vastastikused suhted, või, nagu ütleb Marx: „oma tegevuse vastastikune vahetamine"; c) nendest tingitud sõltuvad saadetud

---

174 J. Stalin, Dialektilisest ja ajaloolisest materialismist, lk. 517

jaotus vormid[175]". Ainult nii tuli, otsustuide tootmis-
suhete muutmisega, on võimalik taada saada, kui kõrge-
mate töö tootlikkuse, viimase aga muutuda näitab,
kuivõrd nii abil olemas eeldused klassida tühistamiseks,
sest on taada, et „Kuni töö tootlikkus ei tõuse tasemeni,
mis tööliste käsutuses neda ületab ega,
kuna nüüdsete palk ületatööd, jäetakse palk ka kapita-
listi, kes samal ajal palk ka orjapidajaid, feodaalsed
parunеid, ühe sõnaga ülestõik nüüdist suurmaaomanike klassi[176]".

Nagu ülemistest punktidest näitus, kujutab
otsustuide ühiskond endast pidevalt muutuvat ja
arenevat süsteemi, mis kajastub ka nende majandussuh-
tes kõrgas fõrmumud pidevalt muutuvi ja arengut-
kuna nuid kuuntab eeskõtt otsustuide majandusuhte
kõrgaldus kõrgemalt astmelt siirdumi ülal pidevalt,
ülnevatel arengutappidel pab põhjust ülhemalt pa-
tuda. On taada, et otsustuji kultuurni alus põhja
moodustab võõrkeelsus, mis algselt üks sõnadajad
kõtid - kõrtland paremb elanikele ja suunatud tei-
dusalt algsete kõimude sõltumatust neid ümbritsevast
keskkonnast. Sama printsiibi võõrkeelsus kaasik
arenes argamõõda kõrgapõrane põlluharimine oma
kõnella meahanutamissüsteemiga, millele vastavalt arenes
ka ühiskondlik kord. Otsustuide praeguses vahemaa-
del eelnellele ühiskonnale. Viimasel ajal algselt
võõrkeelsed kõimudesse kõrnelemud nagukenela-
dest territoriaalsele ühenduse, s.o. kogukonnale. Sama-
ti vastavalt kõi ma jagunemisele praktikatele ja nagu-
kondadele, väiksemad nad oma vormi, ajalt vere-
suguluse asemel on ülalmaks tegemiks territoriaalne
paikmemine, kusjuures praktikale vastavad on.

---

175 J. Stalin, Sotsialismi majandusprobleeme, lk. 155

176 K. Marx, Kapital I, lk. 514 jj.

kvartalid, s.o. tiatud kindlad alad atsteekide teemeeste keskustest. Nii Tenochtitlanile (aga samuti ka Texcoco, Tlacopan jt.) kuuluval territooriumil iga calpulli; st. iga vastavasse hõimu kuuluva noqueherna pered asustatud kvartalid ol' oma maa, nagu meiegi Clavigero: „Altepetlalli- ehk linnriigi, s.o. linna hoqueherneala kuuluvad maad on jaguenenud nii paljudeks osadeks, kui palju on linnas kvartaleid, mega on igal kvartalil oma maa, mis on meest meest sõltumatu. Neid maid ei või mingil viisil võõrandada[177]." Noqueherna maad s. altepetlallid jagati nimpenele vahel ja nalt anaheeda saadeti igale võitlejale tema ülalpidamiseks vajalik lõik, mida iga perekond omaette harris. Kui perekonna pea suri, läks maa edasi tema vanemale pojale, kitsamal juhtudel pärimisõigust. Ülejäi pere ei saanud maad mitte omandina, vaid kasutamisõiguse alusel. Seda näitab asjaolu, et juhul, kui vastav perekond lahkus hoqueherna piirest, kui tal puudus järglasi, või kui ta kahe aasta jooksul maad ei harinud, läks see hoqueherna ülemvalitsusele tagasi. Samuti olid calpullimaad võõrandamatud ja neid võis kasutada ainult vastava hoqueherna liige, kuna võõrastele maad ei antud, nagu ei antud ka kellelgi teises hoquehernes maad[178]. Eesrita arvamust kohaneb vist kõik juhtuda, et terve hoquehend ühiselt omandi endale kuuluvat mujalt kasutamiseks maad, aga ei ole olnud ainult eraomandiks. Seega calpullimaad moodustasid terve hoquehenna ühisvaldused, kuid neist kasuti individuaalselt, kusjuures maa saamise oli natuke traatud tingimustega, mille kuulus ka see ühishendlise kohustus

---

177 Võtmeteos Lemon, lk. 228. järgi
178 Lemon, lk. 229, vt. ka Vaillant, lk. 97

töötamine [179]. Mingeid „rühkimise maksu" sõna otseses mõttes ajaloolisel ei eksinenud, vaid nende kohustused kitsid praeguseni töös nn. ühiskondlikul moodul, mille tulud teistelt eriõigustelt laienid proletaarile, kõrvuti nõudega, sõjamehe ja proletaari võrdõiguslikkus. Lõpuks pidi töötama terve kogukond, mille liikmed määratud vastava ametiala poolt Fööle kindla järjekorra alusel [180]. Kuigi ajaloolugi kõrgem ametikoht ja preestrid ei teenitsenud iga tööd tühja, vaid nende võrdõiguslikkus langes terveni kogukondadel, mistõttu kael oleks maharijate eeliga võrreldes palju vähestatumas sirutudes, mis lähenes juba kogukondlasele eksploateerimisele. Eksploateerimises sõna otseses mõttes seda aga viimetsale ei saa, sest sõjapidamine, kultus ja muu taoline, ühisteenis ühtlugi kogu võimsama kuuluks ja teenendas kõiki, — samal ajal näitab see ometi teatud tüüpi moodustuse ladvikus olemasolu. Ajaloolugi võrdõiguslikkuse kõrge arengut näitab ka tõsiasi, et iga perekond võis endale kasutuses saadetud maalapist oraldi tööjõudu, — nagu iga pere võis vastavalt kasvus tulud ainumõisi endale omastada. Selles aga peitub edasise diferentseerumise põhjus, — mis ühtlus tulud olid suuremad kui teistel, ja nii kahtlus kogukondlikku võistlemise taastama. „... ühiskonnakorrad sai jõudu, mis tõusis ülevandavalt nagukasvu vastu [181]". Diferentseerumisele oleid võisi tõenäolised kindlad piirid ulliga, et mees oli ühismaad ja vajadusi korral võidi ka ühiskonnale kasutusest tagasteda uuesti ealpuulli kasutusse. Nagu maa kogukonnad ühendasid endasse nii vana nagukonna kui ka tühivat uut kihistuvad ühiskondasid paned, ka on „... ülemiselukus

---

[179] Чернышевский, lk. 27
[180] Cunow, lk. 233
[181] F. Engels, Perekonna, lk. 162

ühisomandile pöörduvat ühiskonnalt osaomandile pöörduvale ühiskonnale[182].

Peale eelpoolloetletud maade ja ühiskondlike maade eksisteerivad veel valdkondlikud maad, nn. tähendab sellised, kus atsteegid olid kehtestanud kohalikke elanike suhtes omavõimu. Need olid tavalised kogukonnad piiril suurema maheosa atsteekidele mitmesuguseid andameid toidu-produktide ja tooraine, aga ka valmistoodete, nagu pruntsiti ja sõjameeste riietus, relva- ja varustusesemete, väärismetallidest kaunistuste jms. näol. Viimastelt saadud andameid jagati võrdselt kõigi võtjate vahel, tegelikult aga ametnikud pahlud ja aeneb kaarhendlane kauged rahulem kui kohtsõjamehed[183]. Sellest voltsvalt esimesti pruntsi edukate sõdade tulemusena suurlegi tasemis. Sellise andamite kogumise ühiskondlikke alustalasid mahemehe-ametnikes võrdles. Sünkahaal võib tähele panna teatud kahe süsteemi olemasolu mahemehe-ametnikes. Viimast varemalt-talitud aladel ei ole veel teatud alalise allumusmaksu, mida asemel ka saha ajal teatud kindla ajavahemiku järgi. Sellele viitab asjaolu Bernal Diaz kohanahkide paheluses kempoalas viibides, kus tal atsteegi mahemehejuhid nõudsid peale muu ka teatud kuulga iseloomi olevaid andmeid[184]. Piinaguni aladel oleksid ei saa kohe-mult kindlaks määrata, - mis on võlgnevad aga ametlikud nõjupühkad, kus mahemehejuhid iseloomi olevad andmed ka on alati, kus mahemehejuhid kogu ühiskonna ees, kus nad on ühiskonna ees, kus nad on ühiskonna ees.

182 Маркс Энгельс. Соч. Т. XXVII, ch. 695
183 Vaillant, ch. 99
184 Bernal Diaz I, ch. 27

kuigi ära ei võtnud. Nn. alalise allumusmaksu alusel aga võisi vaguli sellelaadset kergendadust osa maid ära, ja enne võõrast kuulgast õpas selga panemad isikuile nende tunnete eest. Kirjutuses vastavat meeste kaisid endisest alistatud hoguhoidlane, kuid valdav enamus isiklikuid kohustusi läks võõrale, mitte aga ainult vastavasse „maasse" jagamatuks valdusoks, vaid ka vastuhoidliku korraldust täitmiseks. Selline „maade" ühisomandi põranda tõttu isalt pojale, kuna aga järelpõlvede puudumisel ei läinud ta mitte enam endise alistatud, vaid juba võõrad juba hoguhoidma kogukonna[185]. Tihti maldati võõrdetuid maad ainult võõrastamad osad võõrale ülemuse valdusse, enamus maad aga jäeti neile alles, kuid selle eest pidid nad õõtama teatud hindlaa arvu päevi aastas ülemuse põldudel, - nimetati tehalikkideks. Tihti ka paigutati alistatud maale uutele maatükkidele, mille eest nad pidid rendist maksma, - neid nimetati maarahvaks või Hamaitideks[186]. Maarahvid ei saanud oma äranägemise järgi maatükid edasi-lahkuda, vaid olid nälja hädaga hõimustatud, nagu nad moodustasid nõrgi omapärase päriorjade hõimu.

Kõigest sellest nähtub, et võõrsõnaga „vabade alistatudega" olid enda poolt alistatud hoguhoidjad vaga vaheetes tingimustes. Sellega seletub asjaolu, et alistatud pidid pidevalt „vahetama" oma poolt juba enam alistatud maatükke, kes järjekindlalt sinnatasid oma kohustustest enesemeest tõmmata, vabanemast. Edasi tuleneb siit ka tõsi vaen alistatud vastu, mis isi ilmsipeli suuremas ulatus hiljaemalseks kohaliku valluvõimu.

Tõsiasi poolt, et alistatud sõdu-

---

185 Vasiliant, lk. 99

186 Lunow, lk. 237 jj.

kahast lähtudes, et alistatud hõimuhõimudele võimalikult
rängem maksustamine täiesti loomulik, hüva võõrast
maade hõivamine ja tiivi hõimude maksustamine ei
ole ühes puuduliku rõõjapidamise põhjustes, millega
need püüdsid ole saadet kasvavat mere puudumest.
Samal ajal püüti muidugi kasimishõbbitube mei-
vamisele suunendada kes „rahulikul viisil". Et alal
vähe mõnikord kõrgemalt kõrgi sõõlisolevate maade
kasutamisele võõrast, edasi püüti kasutuse mea
piirata suunamiste tõinampide tul. - Nad abiks parve
fõdlisid, muidust ja rõdist kuhjatuid, algust roogude
ja kõrkjatega kaki piirivõed, kõgus kasvasid nad
kõrs puude istutatud puude juured. Enne kuhi
tarviti sisa puude vul väiksest muda, mis nõlva
„ujuva aia" ummisi väga võõjahaks[187]. Põllulappe
rajati terrasiclena ka mägede küljeydele, mis on
inendast palju vaeva nõudev töö ja nõutab ka
kindlad tehnilisi oskusi kogemusi. Kui puudub
võõdu põlluharimistehnikaga, nii siis kõrgel Taunus
on polnud, - kuid nii ei sõltunud nüüd nüüdsel
ajastulisele maalasti ammutamisest, mis võimaldas lev-
dusliku kingimuslust. Nimest maksmade puudu-
mise tõttu oli aeja ammu puuduks mehhanisi-
seerimise hobbas, kõikjalt tentsiud, mõnikord ka
vaest ja olmiliasmist otsaga kepp ja puuluksdas,
samuti muutuline viljapuu - koa. Kuuloga kroonika
järgi valgi tähtsam kui kahidas, et kaev mulla
kaevamiseks kasutati, terrasside ja „ujuvate aiakeste"
valmistamisel[188]. Lugu võime, et ajastuejal maakasutuse
oskused kõikisi elemendeerisid vormsus kuiluti ajastu-
kohalt ära kaotada. Nende tähendus, samuti kasutusi-

---

[187] Viró, lk. 126; vt. ka Vasilant, lk. 98

[188] Clemen, lk. 239; 520

mis ühtlasi kaudselt näitab, et see raamatus ümberjutustatud praegusest mõttes aiateooria. Praeguses põllumajanduskirjanduses peab algelist aiapõllundust ehk niinetatud põllundust[189] kõikjal tähendatud kõrvutamisena kaevamisvõrdluses, peab täpsemalt öeldes ühiskonna vähemalt juba keskmisest kultuurilisemat ehk mais, mille kasvatamisel kõrvutatakse kaevamisvõrdluses, kõige rohkem põllundusvõrdluses. Kõige ühtlasema tähtsusega kaevamisvõrdluses on just kivitöölised Mehhiko ja Guatemala. Siin on andnud välja terve rida maisisorte, mis moodustavad atsteekide, nagu ka kõigi teiste Kesk- ja Põhja-Ameerika rahvaste peamise toidu. Peale maisi söödi veel mitut liiki ube, punast, tomateid, tubakat, melonkõrvitsaid, kakaod, vanilli, bataate, punast ja musta pipart, agaavi, banaane, ananassi jt. rohkesti tähtsusega puu- ja juurvilju[191]. Maisist tehti keraamikaid kahhe, mille valmistamise protsessi puhtalt kirjeldab Bernal Diaz just oluliselt ühtede kultuuride: kõige vähem mõtet leevam viide maisitaimedele, punutati mitu pead pikut lapja, keemise järel lasti vesi jahtuda, hõõrdati ära, pesti mitu korda puhtaks, jahvatati käsikivide abil jahuks, millest tehti taigen ja küpsetati kahud või leivad[192]. Omaette koht oli tuginemisel majanduses oli agaavil, mida kasutati nii põhjalikult, et – tuna mehhiklased valmistasid nõrgelt keedetud

---

189 Dunzel, II, lk. 17

190 Cunow, lk. 240; vt. Vaillant, tabel 38, viimane veerg.

191 Vaillant, lk. 101, vt. ka Prescott, lk. 108 ff.

192 Schurz, lk. 238, vt. ka Solis, lk. 67

lastud joobi pulkvod, mis oli ainuke alkoholine jook vanas- Kuhtlas ja väga laialt tarbitav; hiinelased valmistati nõõri ja hõisi, samuti kotte ja inoji rõivaid. Agaavi lehtedega haeti majade katuseid, ohartest tehti nõusi ja naaskleid, juuri kasutati kuduetuna tõiduks, puust ja lehtedest saadi paki nuu ka paberit [193]. Kakaost valmistati föitvat jooki - šokolaadi, chocolatl, millise ainsigi nalt pärinek. Tubaka nuustamine pärineb samuti atsteekidelt. Esialgu nuustati tuba sigaretti Foolinet kõrkja sooqudes, hiljem aga võeti, arvatavasti tsaarlastelt üle piibu kasutamine [194].

Üldiselt vanade mehhiklaste kultuurteimele iseloomuline nii oma kiiruse poolest kui ka tehnolõn hiilgu poolest oli ümna kõrgel tasemel, vastandina sellele muule kodueloomade arv oli aga koopis kasin. Eksisteerivad mõningad koeraliigid, kuda kasutati lihakarnadena föiduks (nii umbes sigade asemel), või nüs kasvatati kasvade pärast, millest traatavati ennekõnelnet puha ehmugid orkaid kedrata lõnga ja teha kangaid [195]. Palju koera oli siis kodudes, nagu kalkunid, hanid, pardid ja papagoid. Linduele mõne kunagi ei rõõdunud, kuid aga liher, ja eesti kasvati neid mitmete pärast, nii augafalt kogiti, väärisi, ja föödeldi mitmesugusteks ennetuks ja ehteks [196]. Suga mingit kanjakasvatust atsteekidel meie aegses tähenduses polnud, mõõtes puudusel nii föidelnet kui ka tsiviliset püüm ja khatoiclust abi kasutasid, aimult küga punkamaid kettasaadavad. Linnujunnes i etendanud ka ulukite jahtimine kuigi oluliit osa, kuna nuumad mets loomad olid juba ennem väga nunnud.

(vaat nimaus, kus, kadus kohalik kultuuri perspektiiv)

---

193 Vaillant, lk. 102, vt. ka Prescott I, lk. 110
194 Nanzel, II, lk. 17
195 Fuhrmann, lk. 8
196 Friederici, lk. 302

Kütti hüll, aga aimult väiksemi, enamasti ümarlinke. Vürtsi nuumem osatähtsus oli kalapüügil, mis Fännus võrkude ja aluspüü abil, samuti püüti ja söödi heitmequurist tiiru väikseid vulomi [197]. Suga kohhe võtikuit – vanade mehhikkanta puuviljas teicluuks oli mais heros mitmekesist puu- ja juuruviljaga, ei nagu volgakasvatus ja põlluhaaviviis monokultuus rahvastikku valdava enamuse praktiseerimisel. Viimane oli kuhhiteo tegin alaliga võimaldes kõrgelt arenenud, aneliskaja nuumemat produkti, mis võimaldas ülihermaan teatud määral diferentseerumist ja oli naga baasiks kuhhiveale klassiosale.

Kastöö etnilas ots kuhide majaneluues teenuti tähtsepaanuvuant osa. Nende majapidamised olid kõige ord nõutud, naturaalnt laadi, – kesk vajalikemad tarbeesemed tehti kodumel viisil, kuni aga mõõdetehnilis viisi ei parkhouadade vahel traten teedlemiskest kogimuriest rahvastikuseminarist. Nimelt nõnel pool, kus leidus kaid sarikarjääre, oletasid vanem kogukonna saiseemed oma kvalifikatsiooga kõik teised saiaõued; teisal valmistati kõrgväärtuslikku olmeesemeid tõttu kõige peamaist kiirustust, mis omakorda tõnjuvat pürkjärgnevat kohalikud kalvemakvalifikatsioonil eemal kõrvale [198]. Sel viisil kahtlaid kvalitatsioonil produkti omavahel vahetuma ja leidsid [illegible] kaugele. Viimane asjaolu oli aga tugevalt stimuleeriv kastöö arengule, sest maistud esmaid kahaki valmistama uiki aimult enda tarbeks, vaid juba spetsiaalset vahetuse jaoks.

Atsiigi kastöö jõudis Conquistadorite saabumise perioodil tähelepanuväärsele arengutasemele. Tema eriliseim diferen-

---

197 Schmieg, lk. 50; vt. ka Vaillant, lk. 102

198 Vaillant, lk. 99 jj.

test saavutustest võiks märkida ainuüksi judicaanlaste omast nõlgehistööd, mis oli leitud ole kogu Ameerika pärsaarutas ona täieulehema astme just atsteekidel. Tehnikat nõlgemata valmistamise protsess oinul nõlgede pistmises kangam kuduniir abjal, mis meenutab ka nõl eelse kleepja nariga tegevamalt kuuntäli. Lõnjumes moodustati mitmesugused dekoratiivsed motiive või kujutati inimesi ja loomi ümbrõud õhuentsiaalset, et nõlmi tuli valmistatud kattes ja vaibad meenutasid maali. Sulgi kanutati ehtraks ka mitut liiki praehete valmistamiseks, hõlgede kaunistamiseks ja mujal[199]. Peale nõlgmosaiigi oli varaheel tuntud ja laialt levinud ka liiv ja mereloopide mosaiik, millises tehnikas on leitud sida nagode käepidemeid, hõlgu, maske, vääriseid nõlgede ja muuel. Sidrainena kasutati ainjumes enti hõõrutt tuduvat pumi vahu, millest kiunutati tiirikuis, kalaiit, jadeiit, malahiit ja mitmesugustest kristallidest kiirkeri, mille välispinnal oli heeliskaalt paleeritud[200]. Kivimosaiiki nimetnas mastaabis kasutati eriti arhitektuuri juures, nagu tuunistavad säilinud templite ja teiste hoonete seinad[201], mis tähistavad nõlse ajastuge ehituskunsti kõrget arengutaset. Hoonud valmistati enamasti kivist, nagu adobidest, mõnikord ka põletatud tellistest[202], kusjuures peeter kasutati vaja nõhe, kuna piimtüvest valmistatuga oli tuda vaja vaeka töödelda. Kivide nõlsimena kasutati kuppja. Lähemalt kirjeldab majade ehitamist Clavigero: „Ühikuti ja kõhtalva majade ehitamises kasutati kivi kuljega. Toad asetsesid nõlivalt, katused olid lamedad ja töenid terrasnõlena ülestõin pal, kuna seinad olid nii kõrbkalt valgeks ja

---

199 Vaillant, lk. 111 jj.
200 Lehmann, lk. 319
201 Vanzetti I 16, vt. ka Vaillant, lk. 112
202 Vaillant, lk. 114

sõdalaks tehtud, et päästa kirjapandutele kuuluvat kõnepidamistena. Põranda oli kroonitud, täielik tarand ja lõpp[203]. Kõlvi kaunitamist otsitagid, nagu teinegi kultuskoht ja Kesk-Ameerika hõimud, ei teadnud, – küll aga kaunitati, eriti kalendri kujutamise, põletatud savast seeni ornamendi[204]. Märkimisväärne mööbli otstugi kroonites ei leidnud peale istme ja mitmekordsete mattide, mida kaunitati nii laudadel kui ka voodil ärnnud[205]. Peale nõlvi leidsid kirjeldajad, nii piirdtali ornamendi ülemisenelbise tasapinna joones, ühtlaseid diamantina paleni, ogaani või teiste lehtidega kaetud kambrikütid[206].

Otstugi käsitöö tähelepanuväärsemat arenguetust vastab savinõude valmistamine, kuigi neid tehti kõrstu, ilma potikedrata[207]. Viinjamaa kujunes praegu 3ni kõrgeimaks ja isegi kaguke-maal välja ona erilise stiili, mille põhjal, nagu varem märgitud, on võimalik kindlaks määrata kõrmudevaheldi kihtide. Argamasi savinõude varmed muudugi muutumist ja täienemist. Kõrd pool kahati savinõusid isegi paleerima. Sellele kaeti aad õhukese, kaunikuld punart värvi glasuurikihiga, ja nyärel kaunistati geomeetrilisi, kõgem ka loodusliku, orgaanilise kujundiga, nagu linnud, taimed, kalad[208]. Savist valmistati peale kasutusnõudele ka eri

---

203 Titeuxtud Morgan, Dorna, lk. 167, järgi. 206 Mitchexochitl, lk. 167
204 Vaillant, lk. 114 207 Cuncon, lk. 240
205 Morgan, Dorna, lk. 176 208 Vaillant, lk. 116

kidervars, ja võimalik kirjeldus põhjal on tehtud kindlaks ainult mingi vähe faktilise iseloomu olemasolu[209]. Atotehnoloogiad värvisid mitmekesise faasi- ja keemilise päritoluga värvidega ja kaunistasid mitut liiki mõtlikega, - need olid kõrgeks kiivas ja lennuvalitsejakombana kangale.

Metallide töötlemine oli ebatäielik kõnna-ameerikaga võrreldes, mõtteline madalal tasemel, - ei tiirlit leiti mõõda Vahe vahemaa kallast lõunast jõeäärsete põlvi pealt Panamaani ja Costaricani, kus kulla töötlus saavutas erakordse taseme. Hõigu moodustus leiud metallide töötlemise keskuses Oaxacas, kuna laienes kuhjakas kahaki metall töötlema mitte enne XI sajandit[210]. Kaloniaalse ajale eelnevast perioodist on siiski kuuk metallesemeid leitud, mis näitab, et vastav tootlus siin pidevalt areneb. Kasutati ehtekuld, vask ja vähem määral ka hõbedat ning Tina, kuna saada võeti ei teatud. Kulda saadi peamiselt kivikuru kaevamata kullaliiva pahtlatena ja põlevast perenime kaevu; vaske leiduv samuti mägedes eredal kujul, kuna hõbeda, mis hõigu ajastu kuhjakas peamiselt vähemates, esita võime kasutamine oletus just sellest, et teda kaevamise valmis kujul leiti kuna, kuna aga maagisulatamise põlmed tal ajal veel arenenud[211]. Tinatud oli ka pronks, aga teda kasutati vaja vähe, peamiselt ehtekuis, kõnepruukmata eelnega enam natuke sagedasti. Metalli, peamiselt vaske, töödeldi külmalt hõõrumise teel, kuigi samal ajal kasutati ka valamistehnikat, mida teenistavad vastavad savist valamisvormide kathendeid leiud. Valamisvormide abil valmistati peamiselt kulla ja vase ehteid, nagu kaelakeed, kõrvarõngaid, kõrv- ja

---

209 Vaadeldud, lk. 117 210 Vaadeldud, lk. 113 jj. 211 Vaadeldud, lk. 114

palavõrmed ja muud, mis puudutavad selma ema viiti puue
välgatöö Flen poolest.[212] Tagili valmistati väärismetalli-
dest ka väikesed ehteid, papagoid, pantsid, kalade ja
teisi kujukesi[213]. Peale väärismetallide kasutati jume-
liõrtöö juures veel meriharpe ja mõnesugused kalli-
kive, nagu näiteks, nurka atsteegid kujuvad kõige kiuali-
semalse materjaliga, samuti kalaiidi, opaali ja muud[214]. Selles
juveliõrtöö oligi peamiseks metalliks kasutamise alaks,
kuna metallist tööriistu kahtlane mikrolüüt kasva.
Siin jäi endiselt valdavalt materjalitse kõva tume-
pruuni või musta värvi purskkivim, obsidiaan,
mis oli mikroskoopilises vaatluses väga
keerukas[215]. Sellest kõrge vahem, aga ka teistest kõva-
dest kivimitest valmistati valdavas enamikus kesk
Farbenmuld. Obsidiaani töötlemistehnika oli väga
lõngle Taanud, mistõttu ema vastupidavam poolest
omistati maistud esmed palju atsteegikaremaks
kui pikme vask. Obsidiaanist tarbeesemeid vormid
obd välja enamasti juba kauges minevikus ja jäid
ka edaspidi peaaegu muutmatuks.

Enga atsteegi käsitöö, nii kõrgi kiitsamas mõttes
mõeldes, samuti valmistamise ja juveliõrtöö
alal, ja ka laiemalt, kui kaasa kaasata mõne
ühiskonnagrupi kommete, tavade, kanalite
ja arusaamadega piiritletud nähe, -näitab mitmeski
erinevates, mille saavutamine pole mõeldav puhtt
kiiruse suhtelemisega organisatsiooni puhul, vaid
eeldab valdavas kombinatsioonis elemente, ja näitab
samuti, et käsitöö kohtas juba mõõdetuna maa-
kerimisest. Ühe mõõtmine on veel küll alles alg-
staadiumis, mitmõtd kui käsitööliste ühtlasena ei

---

212 Dauzat: Ü, lk. 15
213 Schuiz, lk. 47
214 Vaillant, lk. 101
215 Virõ, lk. 126

ekspluateeri, vaid põllutööst vabal ajal tegelevad enamvähem hästi hoopiskandjad kõrvatööga. Samal ajal aga avaldus väike, kuigi järkjärguline erinemine osa esitõstetud meistrite hulgas spetsialiseerumata vanavalt oma erialale. Nende meie hariste tõttu kogukondadest, kus nad ise ei hakanud neile pealt vaatama tulevad isemeelsed. Nõusamanguline koguelu ei ole tempelt ära tüüpilisele ühiskondlikule keskkonnale kohustamisele ning kaasaaitamisele vajaliku iseseisvuse, kuda pidas samuti oleval tarvis hoopiskandjat. Pikkamisi eimetatud meistrid käsitöölised hulgakaaslasi tüüpilist hoopiskandjatest eraldama, tõõjaotus viivenes ja nii viis panatamatult ka varanduslikule differentseerumisele.

Käsitöö areng on tihedalt seotud vahetuskaubanduse olemasoluga, mis algselt tekkis nii viisil, et töö kulukat kõige tootlikumat tõhu jäeti valmistaja vahelem kui koha pealt kõdasti vaja läks, ja järgnevalt juba kaubanduse ise soodustas pidevalt käsitöö arengut. Niimoodi hakati tootma kaupu just müügi vahetuse jaoks. „Kaubatootmise on vaenu kui kapitalistlik tootmine. Ta eksisteerib orjapidajate harra tingimustes ja tuninudas nda, ... ta eksisteerib feodalismi tingimustes ja tuninudas nda[216]". Ta eksisteerib ka atsiaalsete ühiskonnas niivõrd kui nad ei olemas kaubitsemise ja käsitöö. Kaubanduse ei puhtalt ajaline vahetuskaubanduse, - vaba meiegaga mõttes ei eksisteerinud. Selle asut täitsid T tähe kujulised kindla suurusega kuudliiva ja vaa täidetud katid, samuti teatud pühkunga kaameelad, kuna peamahana olid kõikuvad kahad oad[217]. Vahetuskaubandust teostati mahtlilla jaoks ümmarguted kohas - turud, mis kunagiselt ürg-aegsete aruda juures kindla vahega järel. Peamiselt

---

216 J. Stalin, Sotsialismi majanduslikud probleemid, lk. 34

217 Lenov, lk. 243

tooki tunnis käsitöötooteid ja toormaterjale, kuna tõdetakse
oli vähem või nagu nõuga varustas iga isikut põhilised tema
põllutöödeks[218]. Oma Fooduli müüjaid, õigemini valutajaid,
nimetati „Hamamacae(a)", mis sõnasõnalt tähendabki „valu-
tajat". Kaalu- ja mõõdusüsteemi puhul, kuigi arvestati
arvu ja olemasoleva järgi ja sageli tõstsid valutaja
oks asi teisega, isegi oma huvidelise või kahes ebaeh va-
henduntu. Turg, kuhumaa oma rahvastest piiratu-
sest, et andas satisaalsus oma huvidest tähelepandavat
osa. Seda näitab asjaolu, et aimet tunnil, ja mitte
kesagil väljaspool seda, isegi mitte kõrgema kasuga eest,
nagu Fe'muda vahetamine, aing tunnis tuleb ka kõige
kauemmate kaigaste esindajad[219]. Peale kahaabse
turgude ülesehitus vad kauakaubitsemine, mis oskus
ahetusest kauget olevaid piirkondi. – Nii oidi
kuhtsho omast väga ebaühtlaani, kangast, nööri,
vahetades need rahvastevahelises rajavoolus mentsarpide,
troopilise linnude nulgede, nahkide, kakao, t. kahaabse
taimeliste vastu[220]. Kuna igamuune vastavaad pun-
dused, nii väis kaupade vahe tõttu aimuleis
isiments tuntud, – millele ülestähtsus kuulati praamide
arje, – ja asjaolu piiras tuhelevalt kaubavahetuse aeguti.
Pikemalevalt mõjus ka vad nuu sisu, – tuntud võidi
kaupasbantavad produktide ära võõrida, võõrastel
tuguhel võidi tavalust kauget mitte arte ja nuud.
Sellise „kauptnus" i täiendi kunagi ülesinda tuli,
vaid kas koos oma ameti-vendadega, või vastava eeli-
isatjas kunnaga[221]. Samal ajal etendas kaugkaubitsemise
isegi nõ piiratud kujul kuidagi ülesist osa, kuna
kuna temata poleks enam kogu ülestuja majandus-
süstem suutnud kunagistest funktsioonides.
Seda näitab asjaolu, et mesmanti igal calgulbil oli

---

[218] Cunow, lk. 242 jj. [219] Vaillant, lk. 100 [220] Vaillant, lk. 92
[221] Cunow, lk. 243

mõned spetsiaalsed „kaupmehed" – „talvevantli"; kes tarvitsevad oma kogukonna produkte tiirutel ekslekt ja saavad selle eest teatud tasu. Sarnaselt on ka Leonoviga, et talvevantlid mõnikord ostsid ise, omal riskil, kaupu ja tarvitsid neda koos kogukonna produktidega, mistõttu nende tulud sõltusid tundmatust ainult kogukonna toodete müügiga saadud kasust[222]. Sel viisil said põhjendusi, võrreldes tiirutamisega kogukonnaellasteiga, muutused veel jõuhamaks. Jõuhulgi kombineerimise oli omaette tähtsus sõltuvalt erinevate vaatlejate diferentseerunud tähelepanust, mis nii põhjendusi sõltuvalt tegelevate põhjuste mõjuvõimu muutumisele. Viimast aitasid tõsta ka kaupmeeste juurdetulevad uued funktsioonid. Viimast kahekesi nael tähtsus ka poliitiliste sõlmsündmuste spionaaži näol, – nad olid sõjaaegsel ajal mõnede võimude ja sõjaväe jaoks võõrastel hõimudel võimu ja sõjaväe, et tuua saada, kas on kasulik seeläga sõda pidada ja kuspalju õunapuid igja kohal on võimalik aeg andmeed määrata[223]. Mõnikord on tiirutamise omistatud sisuks seninägu veel ka selgitusjate sõltuvatest hõimude vahel, kuna tähendad andmed selle kohta puudulikud. Võõrast abi kasutasjaid, esti kaupleustajad[224] atributsiooni puudumises aus, mida aastal 1928 oli arvata, et kes pulitsei tõttu kohal puuma, on mattis kohemast mõttepuu, kust tuua kiaq pidi „patsu ncajja" minema[225].

Kahtlus võtta näeme, et atributsiooni majandusest informeerivad ühelt poolt mitmesugused piirituvad proud aega kogukondade maaomand, põllu kasutamise viisimata kõrvutõõtsed, ja algeline valutuskaubandus. Teiselt poolt aga atributsiooni majandus näitab ennekõi nõgest varasemalt ebaõnnestunu olemasolu,

---

222 Lenow, lk. 243 223 Vaillant, lk. 92 224 Fuhrmann, lk. 8

224 Sõnaga „kaubitsemine" on tahetud märkida kaubanduse piiritletumat vormi, kus ei eksisteeri ega muutu, võõrastemaad kauplemis kohti, vaid on ainult ühekordsed valutuskaubandusega tegelevad isikud.

niivõrd kui iga perekond kasis oma maalappi eraldi pi
omastas nalt kaadava tulu ainumäsi endale, nagu ol
alemas algas käsitöölise põllumajandit diferentseerumise
protsess, nagu töppeks vahetus- ja eriti kaupkaubandusega
tegelevad isikud kahkasid samuti oma kogukonnast
eristuma. Uude nähtusele olemasolev pingeleab
foothe jõudude kasvule kõigest aeneguvat, mis
omakorda võimaldab ka atsiahide eluskondlikus korras.
Võimas tõi vastavalt majanduse arenemisele samuti
kätt pika aenguvõtu tagajärjel väikeriist räudmeguhes-
dadest mguhondlikku korra õitsengumi ja jõudis
oleva alla kaantumise staapi, niivõrd kui algava
varanduslikku diferentseerumise koosk vast märgata
klasside võgakkujunemise protsessi algust.

Need kuumtaval perioodil atsiagi elushoonna pa-
kkendusi vaatluse võib öelda, et siia on tegemist
mguhondlikku korraga, nii nagu nad eksisteerisid kesk
vanavad korrale iseloomulikud justifikatsioonid: pere-
kond, mguhond, fraatria, hõim ja hõrmade liit. Et
algifaas, millise vahe on atsiagi elushoona ja
tüüpilise mguhondlikku korra tarvul viiva elus-
kooma vahel, samuti atsiagi elushoona iseloomuta-
vates oldu, tuleb ülgvaatlusmetaluid justifikatsioonide
lähemalt piatuda.

Atsiagi perekond, nagu ülgvaal nägime, kujutab
endast juuda maakasutamissüsteemis kõige väikesemat
üksust. Ehkamasti on siin tegemist paarperekonna,
aga tihti, nagu see isiakati hõimude juures tavaline,
kus naisi on rohkem kui mehi, kohtame ka poli-
gaamiat. Elujuures oli esimesi naisi, teistega võrdses,
mõõnav viisil, kuna oimust tema kaitsel oli õigus
pärida, pärilikkust loeti meeslünis, isa järele.
Abielu solmiti vanemate poolt, kusjuures aastaks

võis eimuld välgerpool oma naguhanda niiva tüitamisega; niinimees abid kuhtivad mitmenguna tähendada, millest tähtsaim on peigmehe poolt pruudi vanemale tasu maksmine kihlapitsi näol. Ka abielulahutus oli võimalik, – mees võis naise ära ajada, kui ta oli rüüstaja, viljatu, või ei täitnud kohalikult kohustusi; samuti võis naine lahkuda, kui mees tuli ei elatanud, ei aidanud kaasi kasvatada ja löi naist. Pisut mehe surma või naise teisthendneti abiellusid mehe vendade või teiste nagukonna liikmetega. Naisel oli ka õigus omandile, õigus kasvata kohtuses ja nimed, aga meeste õigused olid siiski tunduvalt suuremad[225]. Naa kasutamisviisist on näha, et sellised väikeurud, mis hoovaeid eimuld mehest, naisest sama vanade lastest, ehitistesid majandushuult oma nagulastest faatsed määral sõltumata, nii nagu iga väikehult abiellumata paar sai enda elatamiseks kogukonnalt tiibi maad. Samal ajal on tuada, et palju sellisid omavahel sugulussuhteid pereid elas ühes suures majas, mida näitavad nii hästi säilinud majade veenud kui ka kirjalikud allikad[226]. Färeltuult nad moodustasid nl siisk nn. suurpere, kus/suures eelsis nida suurpereid oli omaheeda sõltuvuses nagukonnaks, ehk õigemini kogukonnaks, siivõrd kui sellise väikeseise kaasiks oli traditsiooniti tuvela kogukonnale kuuluv maa. Kuna kaubitsemise, ja eriti ostjad,

---

225 Vasiliev, lk. 88 jj.

226 Vanades kirjapanija muinaja poolt kasutatud tõnastikes puudeneda tähendavad sõnad „zemelli", „zemzelizili", „zemeltin" – kõik need tõhuleet „zem" – palju- de sõltuvuse ja „calli" – maja, ehitis, mis kokku tähendab „ühise palju maja", järeldub tähendab ka laiemat ühiselu kuuluva kui muidu pereliikmete mõistes (Tunow, lk. 230).

ning uute maade vallutamine viis pühamõtte rõugukondade rajamiseni, - viis paljude endiste rõugukondade ümberajad sinna-sealsetesse ühes paigas, hõivatud uutesse maad, ning moodustand nüüd nelja territoriaalse üksuse, mida tuntakse hõimudena. Algselt oga „Igaühes neist hõimukondadest oli rõugukond, mille lokaliseerimise pöhi punktiks asutuste ühistegevuses süsteemi tuleminuks[227]." Üks sarnast hõimukonda s. calpulli ühinemisel ümbruskaudse küladega, fraatriateks s. mexicotlideks. Igal fraatrial oli Tenochtitlanis oma kindel ametkoht s. nagu nüüd viimetaoline - kvartal. Kõik fraatria liikmeid ühendas nõukogu, (calpiecca) mis koos perevanemate hõimu nõukoguga otsustas kõik pereasjad, mida viimetasti samuti calpiecca. Sellest võtsid osa kõik perehoonepead, ning nii arutati ja otsustati fraatria piires kõiki ühishõnedõhke küsimusi. Ka valvas ka hoiab järele ja lahendas konfliktid ühenduti hõimukondade liikmete vahel, nõga tal oli õigus otsustada võhema tähtsusega kohtuasju. Samuti valis fraatria nõukogu esimehe kuulust esindaja hõimu nõukokku, - ühtlasi valitseja neli hõivgemeet ametnikku, kes viisid fraatria juhtimise eest. Lähemalt nende funktsioonide määratlemise on veel, aimult üksjagu on teada, et oles nert - calpullec, täitis umbes rekrutäri- kaherdja kohustusi, nõga valvas pearajahult majanduslikku hoiu järele, - kuna teine, tlacochcalteni, pidas silmas, et ei rikutaks ühishõnedõhku korda[228]. Edasi oli igal fraatrial omaette oit, kus koiti ühishõnedõhust maalt" hõõgutud saaki, samuti

---

[227] Apgeld IX, lk. 125 [228] Vaillant, lk. 91

aingi kahelt pühamu või templ – calpulco, ning vastavalt omaette jumal, kultus ja muud Tavad[229]. Ta näib näitab, et fraatria liikmetes endast kindlalt piiritletud ühiskonnaliikmeid ühendant.

Fraatriad olid omaheeda ühinemud hõimudes, kusjuures kõigi olemasolevate andmete kohaselt ühtelühida s. fanatöölisi, s.o. Tenochtitlani elanike hõimkaaslasi kahekümnest rugukonnast, nega vastavalt ühjast fraatriast[230]. Hõimu ennetas niisi Flatocan s. hõimu nõukogu, mis koosnes fraatriate nõukogude esindajaist. Ta läks regulaarsel kord nõlvale ehitatud suures ühiskondlikus hoones tecpanis (tõnasõnaline tõlge „valitsuse nõukogu maja"). Ta ehitas vastavalt ühtelühida ühiskondliku arengule kasvas kiiresti vallutamisajaks terveks arhitektuurikõlbes ansambliks, mahutades endasse peale Flatocani veel mitmeid teisi ühiskondlikke asutusi. Siin elas kõrgem isikjapealik koos oma perega, samuti abi- ja ka muud kultuslik ja teised hõimude esindajad jaoks[231]. Tlatocan täitis nii kohtulikke kui ka administratiivseid ülesandeid, – nõnda otsustades valiti, samuti kui calpixcaehi, nii kõrgemad ametnikke, kes nõja puhul juhtisid fraatriate võisalku, rahu ajal aga kaks nist tuguks spetsiaalset kohtunikku, kusjuures endast ühes kinni kõrgemat instantsi, kuna kolmas oli kohtualuseta täis-

---

229 Lenow, lk. 226 230 Vaillant, lk. 86; Vt. ka Lenor, lk. 227

231 Oma väikse tervikuna ja massiivsuse tõttu nimetasid hispaanlased seda „palatsiks", „valitsuja majaks", või „kõrgete isandate majaks" (casa de grandes señores) ja olid nõgavalt ehitusel arusaamisel, et ta kuulub ainuisiku kõrgemale isikjapealikule ja on selle residentsiks.

saatja, s.o. Timuckus, kuna neljas oli alates vabaliikus sõjalistu ja tsiviilasjade vahel[232]. Vallatusti laiseneminga Hatocani kui administratiivse aparaadi funktsioonid samuti kasvasid. Tema kujunes välja sida spetsiaalsed ametnikud, millest on täheldamad: 1) Tequalli - kriminaalkohus, kus otsustati kõrgemate nõukogu piirest väljaulatuvad nimemad süüdlased, 2) Teccalli - tsiviilasjade arutamiseks, 3) Tequioacalli - väljaulutu nõupidamine e. tõhasõnaliks tõlkes „sõjalistu andamiste kindlaks-määramise maja", mis kullalt selgelt viitab oma sihtotstarbele, 4) petlalco, kus peeti arvet maksude jagamise ja sissenõudmise kohta[233]. Peale nende enamvähem erialalistu ülesannete oli kõigumõjukoguu ühtlu tähtsamaks ülesandeks kõrgema sõjapealiku - Tlacatecuatli - valimine. Viimase võimu ulatus ja ülesanded on mõnevõrra segased, nii palju kui kesk kõrgemate Conquista ajast pärinevad allikakohad teatel käsitlevad teda kui kuningat, või kogumi imperaatorit, millele aga säägib vaeu muu materjal, ja tihti ka uuele seisuale kõrgemalt uudisuudmed.

Tlacatecuatli valimisel paneb proovile terve sõjalise võimetu, - on näitab, et viimase positsioonile oli just selleks sõdade pidamine. Seniseni iga pealt, enne kui ta Tlacatecuatlile valiti, pidi omtama suurt isikuliku kaliberiga vapruse, mille poolest näitajates kõrgi vaenglase kuulsa, - mida saabem ta vange mitte võtta, seda suuem oli puhku au ja kuulsus.[234] Tema tunnistavad ülesmulnet ka kõik kõrgemate autorid: „Ülesti priuts i seemd kuningales, kui

---

[232] Vaillant, lk. 91 [233] Lenow, lk. 237 [234] Prescott [illegible], lk. 20

Fa paljudes kohingutes oma julgust polnud tõenela-
nud ja sõjapidamise tuulemüri päevavalgele ei toonud
... Ja sõttki hemingwat ei kroonitud, kes mitte oma
kõiges vange ei võtnud, mida tema kroonimis puhul
ahmendati [235] ja [236] Sildjooules Hartatsemaili pranii-
nhes ülescandeles oli kõimu esinelemine nii hästi rõjas
olemjuhetajana kui ka rahu tingimustes, näiteks
liidu olemisine. Samuti kuulus talle sirgeajus
kõrgeim võim, mõti just kultuuri ja religiooni
puutuvais küsimustes, kuna ta pealt kõrgema
sõjapealiku oli samal ajal ka olemprentes. -
Enga tema võimupiirid olid kohalikki kaiuda-
testkond, mis kitsendas ainult anjaolu, et
kõimunõukogu või ta igal ajal, kui tema tege-
ves ühishoiela ei rahuldanud, nii et suuravait
kohustustest vabastada, nagu see tõotavasti kor-
tsemma II-ga juhtuski. Enga Hartatsemaili-
võim sõltus oluliul määral Hatsemaist. Edasi
väärib aga ka tähelepanu tõsiasi, et valitsi
ühe ainult ühe ja sama penkoonna liikmest,
- nii järgnes Mentsemma I-le ja pärg Axumjäca,
viimane nii veel Tizoc, Montzotlo tema venna-
pärg Montsemma II jne. See näitab selget, et ühis-
konna arengu oli põuduvel piiratud tasemele,
kus ühiskonnal, mitte põuduvadel õnnes-
tus endale kõimunõukogus kindlustada juhtiv
positsioon, mitte nii pikaks ajaks kõrgema
sõjapealiku ametit pühkimisi ainult nimelu pere
suurtes, s.o. ta kahtlas suuruses päritavalt.
ET igal juhul kangestihi mõte hemingwad

---

[235] Schuig, lk. 142

[236] „Printsipe" all on siin mõeldud mõnedest praktilis-
test kaalutlustest tulenevaid, kindlaid aga ümmarguseid hõimu-
gatelu.

kõnnu liikmed ei võinud pretendeerida kõrgema võimu kohale, vaid aimult ülikuul, nda väitab esita klopet Clavigero, kes märgib, et Hawaiimaalitiitli saamiseks „... oli möödapääsmatu olla neurssuguse päritolust, mõningates kohtingutes näidata oles ülemaailmset vaprust, saavutada teatud vanus ja omada nuust rikkust kaasaulatusliku väljaminekuks kattuks, mida alla tiitli valdaja pidi kanelma 238". Muga kõrgemale võimupaalihule kuulus atributsi ühiskonnas kõrgema nõukoja kõrval eriline tähtsus tuguva tsentraliga päralikku võimu suunas. „... tema järgiselt tavakohane valimine saamadest pere-dendadest muutus ... augapidi esitatud kallitud, siis nõutud ja lõppeks ülespeeritud päristavalse võimuks..." 239. Päristav võim ei põhinud aga sul täieti välja kujunenda, kuivõrd kui nda tahtsiand säilinud nagukenelbud institutsioonid, millest Hawaiian. Kuigem ei eriaclanud aga ka kanquethi mem kerji kõrmuslikumate, vaid aimult jõukate isikute kuue, ja eli ühiga kuiadest massidest tugevamti isekuud.

Paiku elanikki ja võlade tõttu tihenenud kõrmuslevahelised kokkupuutud, samuti maksuaktid ja kultuurilise nõuete kasv viisin, mis tõstet pevalt suurenelas kõrmude rõjakust, ja samal ajal veel ka suurabel kõhenelas, põhjustasi suurema rõjaline kõõgivõime saavutamiseks, viis 1426. a. atributsi e. tenatiishi, Hawaiimi ja Tuscoco kõrmude liidule. Raske on eristada, kas nn liit oli ühelgnet liiga, s.o. mida võidi veeri järgi jätkata

---

238 Tsitseeritud Morgan, lk. 121, järele

239 F. Engels, Perekonna, lk. 164

või kindel püsiv konföderatsioon[240]. Ja ekvivalents kaua aega sõjalise küsimuse ühisteks operatsioonideks, kujunes peale õnnestunud sõjaretke toimus suurgi jagamine võitjate vahel: Tscocale ja Tenochtitlanile $\frac{2}{5}$, Tlacopanile ülejäänud. Varsti Tlacopan hüi kõige nõrgem kaotas otsustuse mõjuvõimu nurnenuinga oma ülejäänud kahtlusi, kuid otsustuse tede andale edistuma ka ei õnnestunud nendida. Tescoco ja Tenochtitlani vahel aga tekkisid saagijaganemise ja mõjuvõimu pärast üsna sarnased kõõrumised, mis paaqus valitsejate vahetumisega sõnastunga viisile kiidelda kaguneniste[241]. Kaitsetud küla hüi pulst sõjalise, ei etnoloogilised kõimade algkiremalgi ühendamisel kuigi nimetamisväärset osa, - küdu püüs oli igal kõimul endiselt oma ülemsõjapealik, kuna ühendatud küla vägede juhtimise kohta andis kuulus ütlegi kõrgemale sõjaliseks juhiks. Kõigest keskmist organeid, mis alaliselt kõiki kõime puhtimad, siia ühtlasi välja ei kujunenud.

Sõjaliku koostöö ulgvaltoodust ühiskondlikus näeme, et otsustuse abil hüll säilinud vanad ringkorduvalikuks formatsioonis omandi vormid - ainult tugevasti muutunud kujul. Ühtse verevõrgustiku põhjuseva sugukonna asemel territoriaalkorduvad, millest kahkand ente kerkima hakkasid põhikamad pered, algselt sugukonna vanemad patriarhid ühikud, hiljem võrdsete pärandeni sugukonnaliikmete aadel. Samade territoriaalkorduvate kaasa moodustunud kõrgemate ühendeid, kvartaleid ja kõimu valitsemisel etendasid praegu ainuisikulised sugukonnaliikmed jõukad ühikud, kõigeks endiseks ainuks kindlaks määratud ajavahemikuks

---

240 Morgan, lk. 113

241 Vt. lk. 73!

valitud pealiku ametit ühe perekonna liikmis valitses kõrgem rõjalise jubt, tugeva kallakuga päriliku võimule. - Suga vanale naguhendlikule korrale küüpolise sotsiaalse võrdsuse ametit vaieldamatu eelhuki jõukate perede domineerimine, ja nellest sõltuvalt algas vastuoludes olemasolu nende ja lihtkogukonnaliikmete vahel, mis näitab selgelt naguhendlikku korra lagunemist. Suhgi andmetest tõestab neda orjade olemasolu, kuna orjanduse tekkimine on võimalik ainuteeri naguhendlikku korra ametitud lagunemisprotessi tingimustes.

Orje saadi kõige rohkem mööda rõõvast võõrgade näol, kellest enamus kiilt alandati, osa aga, kes näitasid oles eriti vilumust käsitöö, või mõne muu ala, leiti olevat palju kasulikum tööle rakendada. Fakiilinet olid orjad ka alistatud maade kogukonnaliikmed meesorjad või Flamaitid, kuda atsteegid nimetasid oma maadel töötama, kuna et nad olidsid tahtsuud nalt lahkuda[242] Selle kõrval oines aga ka juhtumeid, kus atsteegid ise oma rohkenevat vaenulikku diferentsiumist tõttu langesid orjuse. Nii näitas skaldeseadustik, mil vaesed vanemad ei suutnud oma lapsi toita, pidid nad isannast või lapsi orjaks müüma[243] Algnet orjatöö ei mendunud atsteegi majapidamis hüvanis kuigi tähelepanuväärset osa, - nda kasutati peaasjalikult kodusis töös juures ja kaubakaubitsemises, kus kaupade kanelmise muutus palju ainuteeri orjadele omaks töös. Suga orjus kandis patriarhaalset iseloomu, - orjad võtsid ühiskonda, mil või olla mand ja nende lapsi kasti algnet vabadeks. Samuti algul kombeks

---

242 Vt. lk. 82!

243 Vaclant, lk. 93

orjad suuremal määral kogu ühiskonnale ja aimet vähemal määral ühiskiskmele. Varti aga muutusi ühe proportsiooni vastupidises. Nimelt järkjärguline „Tootmise ja koos sellega töösõjakunsti laienemine tõstis ikkimtöö jõu väärtust; selleni astumi aeglasemal ajastikul ja sporaadilise orjapidamine seab nüüd ühiskonnelikus süsteemis olulises osakes ...“[244] Seda näitab orja töö jõu kasutamise puhul laienemine, - neid hakati juba kodusis töödes rakendama ka põllutöödeks, käsitöös, kaubanduses, ehitamisel, aga ka templites ja teistes ühiskondlikes hoonete püstitamisel. Koos orjanduse arenemisega näib orjus muutuvat ka päritavaks. Seda tõendab asjaolu, et orjatöö jõudis kasutusele piirkondades, kus orja tööjõu kasutamise[245]. Paralleelselt sellega võtti aga laialdase mõõtme ka orjakaubandus. Sellest annab ehk enda pildi Bernal Díaz oma Mehhiko kohta kirjutamisel: „... esimeses järjekorras me rafiinime juveliirkehakujulisemaks meistriks, kelle käsitöö kaunistas, aga ka tempel ja teised ühiskondlikud hooned püstitamisel. Koos orjanduse arenemisega näib orjus muutuvat ka päritavaks. Seda tõendab asjaolu, et orjatöö jõudis kasutusele piirkondades, kus orja tööjõu kasutamise[245]. Paralleelselt sellega võtti aga laialdase mõõtme ka orjakaubandus. Sellest annab ehk enda pildi Bernal Díaz oma Mehhiko kohta kirjutamisel: „... esimeses järjekorras me rafiinime juveliirkehakujulisemaks meistriks, kelle käsitöö kaunistas, aga ka templeid ja teisi ühiskondlikke hooneid

olemasolu. Orjusega kaasnesid ka varguse, röövimise, rüüstamise ja teiste kuritegude põhjast, kusjuures süüdlase ei langes vastavalt sellele orjale, kellele ta tahtis kahju teha.[247] – Su omakorda väljendab omandiõiguse kaitset, jõuelluse ka selle seaduse eraomandi eksisteerimist. „Orjapidamisega ... tuli isikuhoona esimene suur lõhenemine ekspluateerivate ja ekspluateeritavate klasside[248]", – aga ei olnud kõnegi alles tekkimise seisundis, mitte veel välja kujunenud. Orjatöö moodustas kirjeldatud sisuliselt perioodil küll ennelt tähelepandava, aga mitte määrava osa ühiskonna majandussüsteemis.

Edasi puudutab eraomandi kaitse seda külge kui orjanduses, ka ühiskogi õigussüsteem, kus endiste, juba varasel ajal kindlalt kujunenud õigus- ja süüdimõistmise tavade kõrval hakati kaitstama uute ühiskogu ühiskonna, vaid ka uudsed tema jõuliselt kehtide vastu suunatud kuritegusid. Varasemalt kehtivad siis sarnased kaitstavad pole ühiskondlikku omandi ka eraomandi vastandamise ja sõdimise puhul. Näiteks Rooma Tabatud varas visati koha peal kividega surnuks, põlluvõi maisi varastamise või endaga kaasa kurna või orjaks muutmise; tee peal röövimise jaotamise, ingi orja tapmise eest kehtis samuti surmanuhtlus, – aga ka kalla, kõbeda, nõrgiski ja teisti kaitsetuks asjade röövimise või varastamise eest. Surmanuhtlus ja orjus olekski kõige enam karistusvahendid. Varasemalt argaelu, mis nagunõudlik kord piirs veel oma õigusnormidega, kaasnes neile ka pagendamine, hiljem kirjaoskuste tuhkumisel perioodil peeneldud pagendamise rakendamise kohta kohtumad andmed. Ent olemas ka

---

247 Vaillant, lk. 93

248 F. Engels, Perekonna, lk. 175

vanglad, kes kõiki süüalusid kuni kohtuotsuseni ja samuti ülevõetavaile määratud vange, kuna aga vangla-karistust neile mõisti järgi ei tuntud. Üldiselt olid atsutsiide naabrid karmid ja nende kõrtsunimi nannid vanglast pärinesid, - näiteks kabajatel kõigati õra kum-bud ja tiksti ka hänad[249]. Jaabumad olekut loeti samuti tõsiseks ekstimuntis, välja arvatud traditsiooni poolt ettenähtud juhud, - ja kasutati ühiskondlikus laistus või isegi surmaga kiiride ja kupihoopide löki. Ainult mõlemast soost vanu inimesi kubati juua oma kuksarvamise järgi, kuna nende ülesandeid ühis-kunna es loetu juba täidetuks. Kuga atsutsi õi-guses olid ühikunud nel nagukonelikuks kasvale ma-ad joonud, aga viimaseks ainevalt puhtdemokraatlikuks ei või tuda nimetada, mõõnd kui siin, nagu kõikjal pool alaalal, püüdsid omajoonis jõukad tuda oma kuvides sakendada, ja nii tulenevalt sisaldas atsutsi õiguses samuti tehilisele klassikasule iseloomulikke vas-tuseäälisusi vanale nagukonelikule kasvale omaselt ja samuti jõukate kuvides kehtestatud õigusnormide vahel.

Atsutsiide majanduslikule ja ühiskonnalikule kasvale annab omapärase värvingu nende sõjandus, millel atsutsiide ühiskonnalikku ümberkujunemine kindlaks-määramisel on omaette olulise kohl. Kodanlik ajaloouurimus nähtab sõja ainult atsutsi ühiskonnas uute iseloomulike sõjakunga, tegelikult peitub aga selle sõjakunsi või, nagu kogu nende ühiskondlikus ümbruses ja omapärase kaitsimõtestamises, tööl-ise jõuelude arengus. Sellest siinkohalt tähtsuse, näeme, vastavalt tööliste jõuelude arengule, ela-nikkonna kasvavat tihedust, mis lõpuks jõudis

---

[249] Vaillant, lk. 95

mitmekesine tähendab, et kaubitseda oleks maa ei suutnud
enam kõigi vajaduste rahuldada, - ning siin avaldubki
sõda ja välisvallutused oluliste tuluallikate püüdlemise tähtsimad olulisemast välispoliitikast. Juba iidse
põhjused - oma ressursside laiendamine naaberhõimude arvel, määrasid ka tema isoleeritud s.o. põlistest
ametitelt rõõvsõda. Kindla välja mõtte andmiste ja
mahendite määramisles, vangide kaotamisles ohverdamise
jaoks ja orjadeks, samuti oma maadeala ja varade
suurendamisles. Loomulik, et nii siin ka kõppeks mitmekesi majandamises olulises viimistlemisallikates. Ka, kui
palju atsteegid oma võimutsemise ajal mõtsid kohalikke
rõõvida, näitab ülekõige orjaolust, et kõik vanad
kultuurikeskused, nagu Culhuacan, Cholula, Chichen-
Itza, Monte Albano ja teised, kahkavad kaotuma
ja häivad kõpsiku täielikt alla, kuna ülekvantselt Texcoco ja Tenochtitlan kasvavad suhteliselt
kiiresti, siihästi oma poliitilise mõjuvõimu kui ka
kultuuri ja vähem poolest siiski. Kuiga sõda
oli atsteekidel kõige kõlguseamaks ja keisumaks oma
materiaalsele tarvete rahuldamise vormiks. Ka suudeti
ei tähenda, nagu oleks ülekõige majandus kahanenud
oma põhilist osatähtsust kaotama, vaid vastupidi-
te arenes samuti edasi, kuna isiklest vaadates orja-
töö jõul laiendamine rahendamise põllumajandusest kalt-
kemata nimendas välja selle produktiivsust ja nõga
omakorda arenedes vaimselustikku diferentseerumist. Kõja
kasvas majandusest osatähtsus välja-indub ka ma-
ailgu aastatuhandete rahutumiste tõttu. — Aimumisi s.o.ja
alsel võis võtta majandusest kunstnet, mis tanges
osales igale kahingus välja-pairtund pealtnäe ja
tõdemise, s.o.selline vajadus oli ühtlasi kristerimuslus
puhtus valimisel ja selle est jagati ka maal

ja saadi aru. Ka käis ei mindagi juhul kui võl-
juti kahisegust võitjana, kui aga ka kaotati, nii
surmaga ähvardatust (vaenlase tagumist kahisegus
püüti hoiduda, kuna kiiman polnud mitte kartust, vaid
elavad vangid) seaeeti mõnesaja kahkamatu õudus
päranit surma[250]. Atsteekide tegurest moodustas sõda
alalise osa, niivõrd kui sõditi peaaegu kahkamata, aina
väheste vahesegadega, - aga sellest hoolimata nende
sotsiaalne areng näitelis Lääne-Aasia ja Euroopaga võrreldes, jäi
väga madalale tasemele. Ka sõltues atsteekide Footmis-
sisi energiast ja pingutusest siinmail: „Mehhi pole nii
sõltuv orjapidamisliku ettevõtmisest kui just armee
ja kaevandus. Religioon, hoiakud, organisatsioon, tak-
tika ja strateegia sõltuvad enamikl igahesugust Footmis-
astmest ja kiikluse vahendilest[251]".

Eelpool näitasime, et atsteegi kõige väiksemad ma-
janduslikud ühendid olid hoguhommad, calpullid,
ja iga sellise hoguhomad moodustas ka omaette sõja-
line ühenduse vastava pealiku juhtimisel[252], mis kaotas
kogikaudu 20 inimest. Mehhiko sellised ühendused eksi-
sesid 200-400 mehelistelt ühendustelt. Eriliste juhtu-
del kuuse tuvastamiseks kasutati ka 4-6 mehelisi

---

250. Siinkohal tuleb märkida, et sõit vaprasse võõrasse kohaldi ka suure ettevaatusega. Samasuit kõige kaugemas ja Mehhiko seisi valiti välja, õpetati vastavalt tavadele käitu-ma. Siis kui sõjaväe ülemdaamist Montezuma tellis sõjalisest kiitlust, kes pidid kohe ta juurde tõitma. Sõna andis kergendatult protsessioon, kuna ülemdaamis põhjal võis ta mahasõidust ärahoidmist sõnida sõjale võidukäes ja Mehhiko vastaseid võtta, kõjuda ellusjääda. Sellisesse ülevatt põhjamaalt kohasest tõimunud Tlaxcala pealik Xicotencatl, kes aga oma elust nimmuleet kuulsus ja sõjalahkuseet ülevõetuda tahtis, kuulutaga vaenlasele peale sõda ise sõjaväe ülemat kuulsust ja au. Ka näitab, et arvamus, nälle kohaselt peale surma kõhevad ülevõetud sõjameeste hinged sõjale elustuna kuulsust tõõtama, ei võta kuigi. (Vt. kõhemalt lk. !)

251 F. Engels, Anti-Dühring, lk. 146 ji.

252 Cunow, lk. 226

salku. Igal fraatrial oli oma väesalk, mida juhtis vanem preili, kuna aga kõigi fraatrite sõjameeste elu kommanderimine kuulus hõimupiabluule e. hõrgemale isa-linle juhtule. Tõdemitena figureerivad kõik relvakandmisvõimelised mehed, kuna aga pidevat sõjavõimestust nagu ka kogukonnaelanest meeldivamad sõjavõge ei olnud. Enga kujutas alatiigi sõjavõgi endast turvavõge ja sõjapidamine võis toimuda aimult pöllutöött vabal ajal, s.o. novembrist juunini, kusjuures palemad ka mingit spetsiaalset sõjavälist ettevalmistust, vaid relvade käsitsemist õpetati paralleelselt mude ehe tarvismaterjali tootmistega telgmuchcallides „noorte majades"[253]. Atsteekide relvastus väljendab Folle aja käsitöö ja tehnika arengut, mistõttu annab end siin samuti tunda sama puudumine ja vähe metalli väga võimsa kasutamine. Praktiliselt puudusid relvadelt ühed „ühed, noolud, linguhiired, vihkodad, nuiad, püüd, mõõgad. Ühed olid peaaegu puust, mis kergesti ei murdunud; mõnedel terasplaatidest..."[254]. Noolud tehti kõvast puust, obsidiaanist, loomade- või kalaluust, või kombinatsioonil metalliga otsaga. Tähelepanuväärne vihkoda, mida kasutati nälkja valmistamisel ertsi puhastamisel - atl-atli abil, mis andis vihkule mõõtmekindla kuju ja tugevuse[255]. Nuiad olid puust, millele oli otsa paigutud teravad teelaine tüükad, mõõgad tehti samuti puust, kahel pool äärt nälkja vahetatud noortesse vihmpaneelidesse obsidiaanist teradega[256]. Acosta teatab, et nälkja mõõgaga oleval ühtaegu kaitsja kaitsjal ka maha löödud, - tegelikult murdusid esimesed kaalud alatihti kõige kaugeltvõetud, nii et ühe mõõgaga võitlus võis

---

253 Vaillant, lk. 154
254 Schuyg, lk. 414
255 Vaillant, lk. 155, Schuyg, lk. 44
256 Bourbourg de Brasseur III, lk. 594

Kaitules kantati peamiselt pruunitud, nahaga kaetud kulpe, kaunistatud mõlgiti ja joonitluga; samuti palju tegitud pruunikaspunaseid, mis kattes kogu keha, kaitsnud noolte ja odade eest[257]. Lõjurvaenlasena oldi nimelt sõjaväeriietes, kuna igaüks varustas end ise, – sarnaselt jõuhaletsil ilukeelsel ajal ning palju rohkalukum kui teistel. Edasi olnud aga kahinguvarustus ka n. ö. „staažist", – kes oli olles sõnakuulelik kahinguks, või palunud end saanud sõdiji vangi, kandis jämedat pantsrit, kilpi, T. nõri, kuna sõdiji kaunistanud, – selle varju hõngema peakiiv varustus oli õõrmiselt toretsev, kusjuures eriliselt väärtuslikum tundunud oli tal tore mõõgidest peakohal samuti toretsevad alamad rõjapuabused, – igaüks oma võimete kohaselt. Pead armastati katta puust või nõuest nimelt ainult tehtud ammuli tõugade ja nende kammitaja kõri, tüügi, kunci, mao või tiivu kaunistusega peakiivritega[258]. Nad olid saanud kas väeosi kõrgemalseisva tähendusega, või mõnelgi kohtadel vaenlase hirmu peal ajamiseks, sel põhimõttel tormati ka kahinguses pöörasse hiia, oda ja trummipõrina saatel. Ühe hoopiganna, samuti kõrgema kihtmed kandsid erilisi tunnusmärke, mille abil rõjuru võis mõõdaka vaenlasest ja peakohtud kaitsekest sõdurilest. Kõlbulat oli atribuudiks rõjaväeja võõga kirjeldanud – „... kõpsmatu ovaalse väravida ja kummaliste varraste ümberkeerutusega ja ühtlaste kerakujuliste põlgsuritaoliste kaunistustega"[259].

Lõjurvaenlased kaitsti Haccahocalcos, t. o. igal kaetud vaenlasest mõõgajõudes ehitatud ja viimistatud „arsenalis" keest neid või vajaduse korral võõga jagati, – peale

---

257 Brasseur de Bourbourg, III: 2, lk. 541 jj.

258 Vt. Vaillant, tabel 34! Brasseur de Bourbourg III, lk. 543; Bernal Diaz I 18 jj.

259 Vaillant, lk. 155.

sellele oli iseloomulikul ühe isikliku iseloomu. Enne tõja-
ruthe alustamist püüti viimatava rajooni lähedal luua
liitlasi, kes suurema võrratõja tõsiväikse, kuna ats-
tegid ja meetodeid aimult juhtiva tunnuse. Selline
tegevus oli hädavajalik, sest nõukogude juurdem tõttu
polnud atsteekidel suuremat väehulka võimalik kõdu-
aimatega varustada. Transpordi varbumis tõttu oleks
ka piiramisoperatsioonide teostamine võimatuks, mis tõttu
ka kiirellentuni ei olnud ehitati kasva. Kõige suuemates
koodumiskohas kiirellendes oli aimult Tenochtitlan, mis
asus keset järve. Teda maismaaga ühendavad tam-
med olid vee kohtades kanalitega katt kõrgatud,
millest moodustus viis terve kaitsesüsteemi võrk-
aga Tenochtitlan, teiste asulatega võrreldes, oli ühe-
gi aimult suurel. Kõjakäigu tulemusel otsustas tava-
kset ühe aimus kahiaq, - nn pool, kes pöördus põge-
nema, oli kahiaqa keestamud. Kõitu püüti saa-
vutada ühekõrd mitmekümne alt, väiksemat
aga kiiremaid saadusi vangide hulga põhjal. Nen
kättelu juhtis kangesti vangi, oli kogu võjavõi ülemo-
valitsemist.[260] Su kesk näitab atsteekide võjakunsti
suurt primitiivsust, - võrreldes europalastega oli kõrk
nende strateegia ja taktika, väekomplekti võjavõimet
organisatsioonist ja distsipliinist, oli väga algeline.
Võrreldes aga teiste Kesk-Ameerika ja Mehhiko kõrgu-
dega, oli nende võjanduses siiski mõnisa kõrgemat
taseme, kuna aimult ühiga on ühetaoline, et kõrgem-
kont tuleku ajaks olid atsteegid suutnud kehtestada
oma ülemvõimu Kesk-Mehhiko põhja poolsest osast kuni
Guatemala ja Nicaraguani kõrnas ja idas ning kõnes
osheaniast osheanini. Su nõnda kahtlemata kehtest
kannatust (poliitilisi, tsudemisi ja mas quogvad ehk

---

[260] Vaillant, lk. 156 jj.

tingimuste kiilaldast tunnetust. Selleks aitas truudus mõttest kuuma ka kangekaelsusjoont vastav pinelasoneline figuur. Siinki tuleb märkida, et alistatud maadaole ride Tuvehtkaniga ei väga nõrk, ta nisaes praegu oimet andanuks nitse nõnelmiks ja, nagu ulpool nõgime, ka oseli- ses põllumaade võõrandelmiks, - mnidu aga atstegid mel sohtsem alistatud kogukondade ülle ei ngunud, - ehkki sõjapealnele ei tulnud mõttesse kahata alestunud hõimu ühendama, nagu seda tegid inkad Peruus. Sellele pol- mnel sul kullaldust pihela Föötthe põhelnele vastava energia näal, kuigi tuvad, nlijerun ja materiaalne kul- tuur olid põhilinet kõrgel atstehide poolt allu- tatud aladel ühind[261]. Samanet kalme hõimu elukind- last puhtsõjalinst küdlent, nagu ulpoal nõgime,[262] kogukonale atstehide ühinemine ei ulatunud. Sellise kõrgi hõimude omavahelise pinnagu taielte mahlatus ühjab atstegi ühistheonas sul säilinud tugevale nagukonellele kanale omastele joontele. Erisuvalt nagukonellisest sõdadest, ennes kuid sõjavangide orjastamine, aga nn oli tüüpjärgnel- tehtnuga, kuna esmajärgulisult olid atstegid kunstatud ainult võimalikult suurest sõjavangist, - nga jõuigi puhtnagukonellelen sõja nõument, nii Engelsi järgi „... võib lõppeda hõimu kõrstamisega, aga mitte kunagi ühe orjastamisega...[263]", - oli atstehide sõda ammugi ole kõrvanud ja kõrpocanlaste ulnlas ajajärgul põhinenud ühlsen fonsi, mida samuti Engels oimetab sõjalin demokraatia astmeks. Selle kõhanet sõda oli muutnud sagedasnes võitlemes, kõnapõrandes ühishendlisen ehk fenktsionnes ja omandanud sõjaisõja iseloomu. Selline sõjast saadavate ühikute pärt ei tõrjunud atstehi- del olgelevat majandust kuid mul kõrvale, aga ta oli nende majandusehes kõikide tugevles

---

261 Vaillant, lk. 149
262 Ut. lk. 100-101
263 F. Engels, Perekonna, lk. 158

Ka muidugi kummas elistatud kaguhaaldami ja tehistes
mis atsteikide vastu nii suurt viha, et need nüs, kui neid
ähvardas ühine ohu, ei mõtlnudki atsteike elistada, vaid
vastupidi – liitusid kirjaoskajatega. Edasi sõda, mis
oli tingitud vastavast majandusliku ja elukorralduse
suhete arengust, aitas omalt poolt mõnda edaspidist aren-
gut tunduvalt kiirendada, nii nagu sõjatulud praeguse
hetkel ainult jõuhale ühiskonnale osaks langevad,
ja aitasid nuga majanduselulise ja koos sellega edasist
majuvõimu diferentseerumist selgi kiirendada. Eriti
oluliselt osa aga etendas sõda enalgse ajastu sõjapra-
ktikas alalises ametimuluks kujunenuid Tema
kõrval elanikkonnast kuhi vul kõrma nõuhoga, aga
ne esindas ainult nuguhoolikku kadakihu kuue ja
oi nuga kohthuguhoolikute massist kuuguda ennatolu-
mud. „Võipalla, nõukoga ... kujunevad sõjaväelises
demokraatlikes relatsioonemud nuguhoolikku ühiskonna
organites[264]."

Nuga, ollas kõikidest inkoumutamud atsteikide
majandust, nende ühiskondlikku jaotit Futrivoma, orjan-
dust, õigust ja sõjandust, ja püüdes tõpuks kõike
selgeat tooduat summeerida, nõeme nüs vaandeklikku
diferentseerumise kaaut nuguhoolikku kuna kaotamist
Yamaalt atsteigi elanikkonna praktiseerata - põlle-
kaimise, oi racuitamud juba nüüd avaldatamine,
mis kõi ulatuud kaapraduktii tehnikaides ja nõõd
selle omandamises teise jaimaa poolt. Elanikkonna
põhimass - maahuguhoolikud, kaud territoriaalhuguhoold-
kku kuna alusel, nuaga traktoreid „... oi esimeses
rabada jaimaste kuondikes, kus polnud natuel vere-
sidemetuga ... Põllumaa, võõrandamata ja ühisomand,

---

[264] F. Engels, Panhoona, lk. 164

jagati periodiliselt mera hoopiskaama liikmete vahel, nii et igaüks oma intellektuaalse jõudlusega tööstab temale antud põllul ja omandab valjasaagi ülejäeda [265]." Sellega on ühtlasi ka määratud jõuhamata perede ühe liikmeline, kes kahtlasse oma maahaldusõiguse laienemise, nagu nad algset nõudnud jubtidena said ka nimetatud maalapiga hõivata, - nende jõuhkes ja mõjuvõimu vähenemist, kestel vastavalt võhenemist. Ühisjuures ei-tootmises oli vaid ühedalt natuke ülekaalu tootmisega, valvatükis põlisman elas ülejäeneli alune, kuna tootlike jõudude areng ei võimaldanud kõigil pendel ümberkaudu töime tulla, - maomandi ühtsus on laienenud just ülemineku perede arvu ja maaviidud „ülesõidu perekonnapiade varandusühtkud vahel kohe-kohe vana kommunistlikku ühiperre [266]. Sel varandus-ühe vahede pinnal kahkavad välja kõigiveema klassid.

Kuna klasside tekkimise protsessi näitab edasi ka käsitöö areng. Nimelt tekitas tarvega kaubas-käsitöö põllumajandusest eraldumise „... Tõimus <u>teine suur töõjaotus</u> [267]" ka protsess oli alles käimas, mitte veel lõppenud, kuna puudusid ükskõikumis-käsitöö ühaaji kõrvaltulu allikana põllumajandusega kõrval, aga ingi nii kõigil oli käsitöö valdkonnast ülimuu tekkimas, mit „Kuni... kõik ühgse inchiacani kõigiveema kõikmed valmistasid ühtmeid kõik neile vajalikud ese-dused, oli võimatu ka maomandus. Kui aga kõigi-kanda tungis töö jaotus ja tema ühikmed kahkasid ägedas omavahe tõõtmas mitmesugust ühet saadust ning mõõma roda tõusi, nõs selle kaubatoo fjaks materiaalne eeldatum välja-ehitusvormides oli maomandus ühes ühtse Fetišiga [268]". Edasi peale maomanduse

---

265 Marks, Kapital. T. XXVII, lk. 694
266 F. Engels, Perekond, lk. 163
267 F. Engels, Perekond, lk. 163
268 V. I. Lenin, Rahvaemad, lk. 25

tekkimise käsitöö eraldumise protsess „... võimaldab toot-
mise ja omanelamise sihipärast, tuleb omanelamise alusteks
pidevalt domineerivaks muutuse ja viimistleb nõnda vahetuse
ülesandeks vahel."[269] Käsitöö toodete vahetatakse vas-
tavate parkhoonelaste tungimisel, aga samuti laiu alasid
hõlmavas kaubitsemise kaosses. Eriti viimane olemas-
olu aga just tuhhi võimaldab käsitöö iseseisvumise,
kuna sellest sõltuvalt toimub „... tööjaotuse tootmise
järjest kasvaval määral otse vahetuse jaoks"[270] ... Tiheda
poolt muutub kaubitsemine ülesse ja kaugkaubitsemine
eriti ühtse tähtsamaks ühiskonnaks ellukutsumise allikaks. Nimelt
algselt tugeldi kaubitsemisega ühinelt, kogukonna vaates,
aga ka kevas tööjaotuse arenemisega muutus pidevaks
pendelmatkaks elanikkonnas ja vastavalt ühiskondlikele töö-
de kõige muude hõlmamiseks ühtse asemel enle antagonismi[272].

Ka antagonism võimaldab enti ühiskonna arjandamise
alamaalus, kus peale rõjast raadud vangide muu-
tumist orjadeks ka vaesunud endised vabad ü-
hiskonnaliikmed. Viimased polnud kuid enti domi-
neerivad, vaid moodustasid koos Fuerus oller enti mää-
rava sektori: „ Sial, kus orjus on Fuerus valit-

---

269 F. Engels, Perekond, lk. 174
270 . Ibid. , lk. 165
271 Ibid. , lk. 165
272 Aparat IX, lk. 153 ff.

sevalis vormiks, mal Füü annetab orja tegevuseks, st. vabadele inimestele millekski abaomaks[273]. – Niisugust nähtumist aga ajaloogi ühiskonnas ei esinenud. Teisel poolt aga orjade olemasolu ja näitab selget klassivastuolude väljakujunemise algust. Need vastuolud olid veel nii tagasihoidlikud, nii ka Füüsil määral välja arenenud, kuid aga endalt selma tarkavad iidses naaberkonfliktes sõna kaudu saama arenenud loodusseisundis. Viimaste omand elamisraadlikud tendentsid on täiesti kõnetsemas. Igas riigis, resp. kogukonnas esineb ühel pool enam- või vähemvähe kihistusnähtusi mass, teisel pool väike, kuid palju suurema ühiskondliku esitusalaga jõukate põlluharijate, sõjapealikute, preestrite, kaupmeeste jt. ühiskonnas, kel oli õigustused oma ülemvõimu kehtestada kogu ühiskonnas vanades naaberkonfliktes juristiõiguslikus.

Riik, kodanlaste klassiks süsteemse algatu olemasolust, ei jõudnud ajaloogi ühiskonnas veel välja kujuneda, kuna täieliku valdusmuul klass ei olnud ja riik tegutsevat „... tähtsat rahu, hiis ja siinsõnad, kus kui ja kuivõrd klassivastuolud objektiivselt pole väimalik lepitada[274]. Riigi tekkimiseks kuid osa vajalikke eeldusi, nagu territoriaalne kogukond ja teatav vaenulikku differentseerumine, ei olnud, aga eeldused ja nõuavad – avalik sundkiivõim, igakuine armee ja aeglu ühiskonnaliikmeks vajalikud riigimaksud, – puudusid.

Seega ajaloogi ühiskond viis ühenduse saavutamisel kogukonnaühendusest kuulat klassikonnale, teda

---

273 F. Engels, Dialektika ajapõgu, lk. 450
274 V. I. Lenin, Riik ja revolutsioon, lk. 8

iseloomustab rõjaline demokraatia ja nõukogude korra kaotamine, millel tuli ta jõudsi juba riigi ja klassikorra tekkimise lõvele, – viimase võrgaheitmisest aga takistas kirjaoskuse nõrkus.

Atsteekide kultuur

Atsteekide kultuur laiemas mõttes moodustab aegade vältel kõigi nende poolt loodud materiaalsete ja vaimsete varade kogusumma. Kuna materiaalsed väärtused, nähtavad tooted jõud ja teised laaniga vahetult seotud nähtused leidsid praktikandist valgustamist ülemises peatükis, siis siin tuleb edasistes peatükkides pöörata atsteekide ideoloogia, s.o. nende kultuuri otsest praktikast kaugemale kuuluvate nähtuste kirjeldamisele. Traktaadi „... footnissaluk kogusumma moodustab ühiskonna majanduslikku struktuuri, reaalse baasi ...[275]", ehk teiste sõnadega: „Baas on ühiskonna majanduslik kord tema erinevate antud ajajärk. Praktikatest moodustavad ühiskonna poliitilised, õigusloolised, usulised, kunstilised ja filosoofilised vaated, ning nendele vastavad poliitilised, õigusloolised ja teised asutused[276]". Praktikatest iseloomustab see, et ta ei ekspluteeri majanduslikust korrast sõltumata, vaid tuleb teeletab baasi, ta „... on ühe ajastu produkt, mille vältel elab ja toimib antud majanduslik baas[277]". Samasuet

---

275 Marx Engels, Ülespanekud I, lk. 322

276 J. Stalin, Marksism ja keeleteaduse küsimusi, lk. 3

277 ibid., lk. 6

„Igal baasil on oma, tunale vastav paliskultuur..."[278], nii omalt poolt pooldab tuda tehistamud baasi ja samuti „... aitab aktiivselt oma baasi hojustada ja tugevda"[279]. Pooldades atsiehide majanduslikku koma aunguti, nende kultuuri, samuti nii väiksemahulisi kui ka suuremahulisi kultuuride omad joonid, samal ajal ei ole ta aga jõudnud ka veel klassikoma kultuuride omaste saavutusteni, kus juures vana nõukogulikele formatsioonide omaseid jooni on säilinud rohkem kui atsiehide patriarhaalmajanduslikus korras, kuna atsiaalsed tradiisioonid vormid jäävad edasi mõjuvõrra maha FooFiniie suuremiseni ja nõuga ka Foothe jõudude ja Footnissuhete baasil tekkinud majandussüsteemi korrast.

Stalin oma geniaalses paliskultuuri definitsioonis näitab esimesena poliitilisi ja õigusliku vaadete jäänd religiooni, mis on ühes olulisemates paliskultuuri koostisosades. Religioon on etnilised tähtsat osa kõigis patriarhaalmajanduslikes formatsioonides. Lenin rõhutab, et ekspluateerivad klassid vajavad oma võimuvõimu säilitamiseks kahte - tõmuka ja vaimu kontrolliviisi, esimene peab ekspluateeritavate protesti põuga, teine veenmise, mõju teadvuse mõjutamisega, maha surumas[280]. Atsiaalsi kultuuri on religioonil eriti tähtsi, kuhu ja juhtiv koht, mille pärast kannab koga mõnda atsiehed. Religiooni osatähtsus ühiskonnas püsib mõnel määral, nagu arjaalu, et uue kuulu rõjavangu olukordadi, et preestrivõimu ülendas praegu valitsevat osa, et religioossete kultuste konservatiivsust

---

278 J. Stalin, Marksism ja kultuuriküsimused küsimusi, lk. 3
279 ibid. , lk. 4 ff.
280 2

võttis osa koge rahvas. Religioonil tuginev ka aastatuhide ajaarvamissüstem, mannik mist sõi'ame kõnkirja ja valdav osa materiaalse kultuuri sõi'emeid on samuti ennekõt laadi. Sellise ennendi olemus tähtsus on seletatav rasfava majanduslise arenguastmega. Ajaloolist „... ettekujutusest aluseks... on nuumas aas aimet nõrk majanduslik arenemine[281]". - Olmaralevate algeliste Footmisvahendite tõttu oli inimene Tohutuist vähemal määral „looduse isand", kui ta on seda praegu, „Looduse jõud näivad ürgse inimestele müstilise imudena, salapärastena, masendavana[282]". Tsaelus oli vel küga nõrk, arelmates ümbritsevaist elunähtustest tõetruud pilti, neid selgitati oma moodi, moonutatult, ennelnet; - ja nl viisil loodigelt hõputelmade rahendamisega püüti looduse teid aimata ja tuda väimalikult suuremal määral oma huvides ära kasutada. Nii näitebs põlgahasvatamise loodustamisles pale panema võetamise ja hoolsama kasimise oli ka tingimata vaja igasuge ebavilega looduse jõudelisest müstitamist. Sellise tegemis võis tekkida aga alles siis, kui inimese mõtlemise ja arutlusvõime kõne oli arenenud vastavale tasemele. Küga „... „ennelne tunnetamine" ise on ülesehandlik protsess[283]". Esialgu oli selle primitiivse looduse kinnigestamise, mida iseloomustas animism ja totemism, aegade jooksul aga koos kogu ühiskonna arenemisega arenes ka religioon ja jõudis astmelisel algelisest looduse kinnigestamisest jumalatemi - („Tsitaval astmel ... sarnastab ta (inimene - A. K.) seda enelaga personifitseerimise teel. Just se püüe personifit-

---

281 Marx Engels, Soč. t. XXVII, lk. 429
282 Marx Engels, Soč. t. XIV, lk. 377
283 K. Marx, Tsesd, lk. 57

nerida läi kõikjale jumalad[284]. Niimand elid nuru füüsilise jõu ja kõige abstraktsema välimusega isiksuseks, - just selles välimuses pugeldub algselt usuline põlvnemine ningist algselt totemloomast, kelle kujus omistatakse esivanemale või samastatakse sellega ka fratriast loodusnähtusi. Sarnaselt enamuse jumalatega on kas osalised kaitsed loomanahaga, varustatud loomakõnega kujutleva markiga, või on nad ka tihti poolloomade, pool inimese füüsilised. Näiteks ühmajumal Tlalocil näeju moodustus kahest kahuväänelend maost, sõjajumal Uitzilopochtlil kujutati üks tihti koolibri fisolinna jne, - täiesti inimese füüsilisi oli suhteliselt vähe[285]. Atsteekide arvates need jumalad, juhtides maailma asju, läksuvad samadest kraadest ja kujus inimese kõrvuniste riietamine eri kõnedes omaette maailmapildi väljakujunemisele, mis kajastab atsteekide ajalooliini, geograafilisi ja usulisi kõiki teadmisi ümbritsevast maailmast. Sõjalised kaitsekirjades ja kivimõistesümbolitel kahtleme, kuigi teatud kohalike eripärastega, atsteegi maailmakäsitlust. Eriti kasti

---

284 Sahagun, Historia, cap. I. XIV, lk. 377

285 Preuß, Religion, lk. 323

286 Vaillant, lk. 129

nähtub nn Aztekaca ajalt pärit kalendrikivilt[287], millel leidsvad religioosed sümbolid kujutavad maailma ajaluge, mis vanade mehhiklaste kosmogooniide kohaselt on läbinud neli perioodi e. „päikest", millele vastavad neli kalendrikivi praalõikus. Viimased kaks kahes osa moodustavad praeguse, käesoleva ajastu.

Esimeses periodiks oli „neljas panterkassi ajastu", pajumalaks Tezcatlipoca. Selle ajastu lõpul Tezcatlipoca isa muutus päikeseks, kuna panterkassid said ära hiiglased, kes nl ajal elasid maal, ja samuti inimesed. Tise - „neljas tuule ajastu" pajumalaks oli Quetzalcoatl, - selle lõpul puuviljad tormid maa ja inimesi muutusid ahvideks. Kolmandal „neljas vihma perioodil", vihmajumal Tlaloc andis maailmale valgust, - ta lõppes tulesajuga. Neljandal „neljas vee ajastul" oli pajumalaks Chalchihuitlicue - „valitsejatar kalaviidist kleidis", - ta lõppes veeuputusega, - inimesed muutusid kalaadeks. „Praeguse aegne" - „neljas maavärisemise ajastu" on päikesjumala Tonatiuh ülemvalitsus all ja lõpeb omal ajal maavärisemisega[287 288]. Ta süsteem puudutab

---

[287] Vaillant, lk. 130

[288] Peale selle, täiesti eksitavalt „ajastivalse versioonis", mis oli käibel Teotihuacanis, kehtis veel viies ajastu, kus kahtlane seos elemente, arvult viies päikene. Näiteks Vatikani pilkkirjaatilises koodeksis kommentaator märkis, et I ajastu oli Atonatiuh - „veepäike", mil inimesi asemel elasid hiiglased, inimesi aga mehhiklasi kalaadeks. II - Ocelotonatiuh - „jaaguaripäike", lõppes sellega, et kohutaval suurtes piinadeks, tulid jaaguarid ja said ära inimesi, kuna ühes suur jaaguar mehes alla päikese. III - Quiauhtonatiuh - „tulesajapäike", - Taevast allasadanud tulikivitas inimesi; IV - Ecatonatiuh, - „tuulepäike", lõpeb

tõnnäolised kunagi toimunud loodusliku katastroofe, nagu ülujõgistus, maavärisemine, ulleri tühjenud „tulesaade" jm. Siia väis põimunute järgi oleks kanduda näituks Xi-Ki vulkaani purse, mis on ajaloolised tõsta tuel fakt[289], kuna aga paljunalate järjekord täielikult aga, mis ütles või teine jumal päästa kohalikus kultuuris valitseva[290].

Aeg ja ruum on atsteekide teadvuses tsüklilisuse läbi põimunud, mis väljendab primitiivse mõtlemise viisi. Nii igale aastale vastavale ajastule kalendrilised vastavad omadused, omakaard, mille alusel kogu maailm peale ajaliste järgnemise jagati ka viel kaisoutaalselt[291]. Kalendrilisi kultusobjektidest on tuntumais on kujutatud päikesejumala Tonatiuh kui atsteegi kultuuri õitseaja s. „käesoleva perioodi" ehk viiendat jumala pea. Ida kuulus Tlaloci ja Quetzalcoatli, põhjade jumala valitsus alla; oda doori kultuse sajandeks, mis puudutab Tollani aja geograafilisi teadmisi, - kuna Veracruzi orjahas tuisanelik oma seemnivihmadega andis tõepoolest palju

---

talvetormidega, kes/mees 18 kuud nimetavad aluseks. V - Oliatonatiuh - „ maavärisemise päike", praegune periood, mis lõpeb maavärisemisega. (Vanzel I, lk. 20). Xolotlcuechi-ti andmete järgi on samuti I Atonatiuh - „ vesipäike", mis lõppes uputusega, II Tlalchitonatiuh - „ maapäike", mil elasid hiiglased, ka lõppes maavärisemisega, III - Ecatonatiuh „ tuulepäike", kõrvi tormidega, 18 kuud nimetavad aluseks, IV - Tletonatiuh - „ tulepäike", lõpeb tulega; - kuna lõpuaastat ta ei nimeta (Xolotlcuechi-tl, lk. 16-18).

289 vt. lk 48 jj.!

290 Vaillant, lk. 130

291 Vatikani kroodikivi leidumate andmete põhjal on võimalik nastada I - „ vesipäikest" lõunaga, II - „ jaaguni-päikest", põhjaga; III - „ tulesajupäikest" lõunaga ja IV „ talvepäikest", idaga (Vanzel I, lk. 20). Kalendrikivi põhjal pole aga nii eest „ päikest võimalik lõpunemalt maailmakaartega nastada.

rihkalikumat lõhnast hui mehhiko kultuuri. Ida puti hõige kohta arupaigaks, kus müstoloogiline kultuuriheros, Quetzalcoatl, end ära põletas või teiste traditsioonide järgi mere uppus, - nalt pöörab kultuur[292]. Idas, „päikesemajas", elavad ka lahingus langenute ja ohvrikivist tapetute hinged, kes igal hommikul tervitavad tõusvat päikest ja saadavad teda taevavõlvi seniidini, ennem kui nad ise lagunevatki surnud naiste hingedele, kes samasugust teekonda päikese edasi lääne, sma elupaika[293] [294]. Lõunast arvati päikesevat hukjust, nagu Pueblast ja Montesiit lõunas ei tegemist hukkade, põrgu alaosaga. Kus puutub hukjumisse, siis on selle all silmas mõeldud põhjas, mis Tiibeti kahjustus mehhiklaste hüüdi. Lõunas oli aga ka tule, hävade ja ülilõbu regioon vastavalt jumalatele Xipe ja Macuilxochitli valitsuse all, samuti oli lõuna lõbu, tantsu ja muusika ampaale.

Lääs hoiatas nõlvinet kus tähendusena, ta oli õhtu ja õhtutähtede kodupaik, mõnede andmete järgi samastatakse teda ka Quetzalcoatli, „sulgmao", traditsioonijumalaga. Läänes arvati ka kõikvarat maa sees asuvat, kust esimesed inimesed kõige pealt ilmale tulid. Põhja nimbolisoorib tume värv, ta oli surmaga ja odaga riik surmajumala Mixtlantecuhtli valitsuse all, - viimast hoiti sootaha mõõtjaid ka

---

[292] Tiibeti traditsioonis päikest hukkumas, traditsioonis, kiri jms., mis on Quetzalcoatli nimega ühendatud, aega ta ingi; just täpsust (Vaillant, lk. 130).

[293] Nüüdsegi võisid surnud naised mõnes asutuses ühtlasi kõige rohkem, - nad olid võrdsed ohvrdatutega või lahingus langenutega, nii võrd kui ohvrdajaid end ise, nimelt Tecuciztecatli tõttu ohvrdamisel. Erilise asetuse pälvitab asjaolu, et nad olnid taevas, ja saatsid päikest tema teekonnal üle taevavõlvi, - kõik teised surnud olnid aga maa all.

[294] Sahagun I lk. 11.

lõunaga[295]. Ilmselt koge ulline kosmos horisontaalne jaguniue näitab maasjalbuli jumalike jõudude seost kliimaatiliste ja geograafiliste nähtustega, mida omal viisil püüti uhutada ja taotud süsteemi viia.

Pisut alla jagati koga universum veel ka vertikaalselt, ühtsein pal ammatites võõtmeteks. Siin on tegemist taeva ja põrgu sfääridega, kusjuures neede mõõtudega ei seotud kuid iga kahba, vaid nad olid lihtsalt maapealsteks ja maa-alusteks osadeks. Taevaste arv ulatus kolmeteistkümnenii, kuna põrgusid oli ühekesa. Kuna esimesi iseloomustab hulk, teisi teine värv, siis Seler järeldab nüt, et päev kestis kuhtsuhos 13 ja öö vastavalt 9 tundi, ülejäänud kaks tundi aga olid ühe ülemineku teiste[296]. Maa alloli kiotlan, surnute ampark; siia läksid kõigi loomuliku surma tõttu kuhtsunute hinged, kes olid olnud „päikese majas", iga läänetaevas. Iga sinna oli atsteekide kujutluste järgi natuke surnu saatjaga, kellega võitlemises surnuid varustati mitmesuguste paanuti ja maagiliste sümbolitega[297]. Koge tuhenes kestis uli päeva (4 oli püha arv), mille jooksul tuli läbi minna kaks mõõ vahet, mis ähvardasid tuhäija kaisku liituda, põgenedes madudu ja hiiglaslikku alligaatori kallaletungi eest, kõlida 8 kiirde, tõusta 8-le mäele, ja taluda jäähiilma tuult, mis puhus kiir ja obsidiaanist nuge. Lõpuks jõuti kaia jõe juurde, mida mööda istuti edasi kaua, mõne versiooni põhjal

---

[295] Vaillant, lk. 131, vt. ka Danzel I, lk. 23!

[296] Seler, lk. 19-20, vt. ka sama, lk. 23-26

[297] Vaillant, lk. 131; vt. ka Danzel I, lk. 21 ja Seler, lk. 8!

ka puuan kundi nõjas, kus nii rändeni vajalikku paika, kus nimaan endis valitsejate kaasatoodud kingsid ja nõõnel ta raadeti juba ikka ühehsast põrgust, kus abd koos käte, nii hästi kaad kui kurjad.[298] Selline protsedum näitab kujuhalt, milliste raskuste ja kõrvaloluteega tuli atsteekidel maapinnalt oleu tõgemist teha, mida aad ka nüs vahetult, kuigi numendatud mõõdetes, omistasid surmale.

Maapinnalt ühesõnaga eristamine puudutab ülikõige tuevant kiusahiat, mis omalt poolt kajastab ulgut atsteekide ühiskonnas nivoneevat kihistumist. Juumalad jagati vastavalt neile kooluse nõutustele, millele omistati eriti suur tähtsus isiuenti oleu, emam- ja vahemaantatavatele e. pea- ja kõrvaljumalatele. Edasi

---

[298] Tsin versiooni põhjal nimetatud nõudmund tähistavad igaüks nõut maapinnast nõjooni e. põrgut, mis nemmal tuli kõtida, kujumes detailides on vingi kulga erinevusi. Tõlke nõlva põhjal tuli nemmal kõige pealt oodata kääne mere jumes oleva suure värava kõhkumes, mille kaudu pääse õhtul maeam kõtes, - allilmaam viimpäaru. Seal kohtasid maeinimesi surma pimast kaeva, kellel nõjas ta iõtsi jõngumes allilma värava jumde (I), mis kujutas endast kahte kõrgemat ja kaugemat mäge (III), mille vahel kõtsiminnes jõuti nn. „Obsidiaanmäe" jumde (IV), kus oli väga kõlun ja nalt ootusi kohta, kus puhusid „kiirnugatavad" tuulud (V), võitlusi pidand nad valgust. Kujõnl kaeam nimaat tõeäri (VI - VIII) olid jubo surmata alaiud ampaigad, - miimes (VII) olid ohverdamisel surmud, teises (VII) olid kohiagus vaadan noolte kõtsi kuhjumud, kuna kolmandas (VIII), mida täkistab nidunt võõ kirjas, olid nõõkumise tud otsa kõdmud. Viimane (IX) oli täielikult inimesi allilma valitseja enda regioon, kust kuigi eeam Tegani pöörduda ei saanud, kes kuigi eeam midagi ei mäletanud, vaid ainult „... magas rahutult oma unustuse voodis" (Tezozomoc, Crónica mexicana, tõlkinud Galor, lk. 19 järele).

aga konstruerivad prestrid uue rahvamunndi põhjal ja
malatl genealoogia põhjendamisles ja taevase kiiruskia
kooshõlastamisles maapealsega nn. „kõrgemate jumalate"
süsteemi. Samamoti sisis otsingi peentsoni ennekõige
Tlaloc Nahuaque, kelle kultuse keskuseks oli praeja-
ehelt Tescoco. Temast veidi madalamal olid Tona-
catecutli ja Tonacazuatl – „elumaalse valitsejad"; need
jumalad olid kõigi teiste esivanemad, kuid nende
kummardamine polnud kuigi laialt levinud, sii-
palju kui nad valitsesid loodust oiaulet kaudselt,
olanike föödet ja tegevust otsenult ona võtmata.
Taeva ülemvalitseja, päikesejumal Tonatiuh oli veidi
lähemalt seotud atsteegi religioosse kultuselu küt-
simega, aga võrreldes Tezcatlipoca ja Quetzalcoatliga,
sisis ta neist kõrvale kaugel. Tezcatlipoca e.
„kuitsev peegel" oli atsteegi jumalustu nas tsent-
raalne tähtsusega kuju[299]. Müteegi käsikirja järgi
valitseb ta kõrgi nelja maailma jaco üle ja on igas
oras vastavalt eri välimuega. Nii Punane Lääne
valitsejana oli tal sinine varvastli, sellisena kõge-
suuris ta ka Tlaxcala kaitsejumalana. Huitzilo-
pochtli, tematähtsuselt võiges sõja- ja Tenochtitlani pea-
jumal, oli samuti Tezcatlipoca, keda kujutati põhja
musta valitsejana. Quetzalcoatlit on ka mõnikord
kujutatud valge Tezcatlipocana e. kommunismi tähe-
tede jumalana idas, ja samuti õhtuse tähtede va-
litsejana läänes. Kõikjaoutes Quetzalcoatl esineb
siiski omaette jumalana, kelle kummardamist on täen-
gusest ajutsheisest ja ngand. Kõige enam on Quetzal-
coatlt levinud Yucatani- ja kultuurijumala tähen-
duses, millenna temaga kultus oli tundud juba
Toltekidest peale võga laialdaselt, nalkudes ka

---

299 Vaillant, lk. 132 jj.

maiadel Cuculeani nime all , mis sõnaliselt tähendab sarnaselt „ulgmaden“. Kroonikates ja mujalgi säägitakse temast tihti kui ajaloolisest isiksusest võimsast valitsejast, kes õpetas taltsahidele mitmesuguseid käsitöösid ja tõenäoliselt tegutses [300]. Quetzalcoatl oma algses kultuurijumala tähenduses sisuks mõnevõrra tüüpilistest atributsioonijumalatest tolliga, et ta ei nõuelnud verised ohvreid, — ta lubab väita, et tema kultus pärineb algselt lõunapoolsemalt maia alalelt, kes inimohvreid enne aztekidega kokkupuutumist ei tundud [301]. Quetzalcoatli nimi omistatakse ka tihti tuulejumalale Ecatlile, aitab sarnaselt nostatakse tiibsaagli tähega. Andmed Quetzalcoatli kohta ei puutu kokkuvõttes on väga lahkneminevad ja saagli ingsi vastuvõtlikud, mistõttu siia on tõenäoliselt tegemist algselt mitmete kohalike jumalustega, kelle ühtsuse s. t. teise viisil mõjutas maia kultuuriihenemist Cucuican, aitab lõpuks uued traditsioonid määral sulandid kohaliku esemvahem aztekide mõistetes, mis lõpuks kaas aztekkide kultuuri levikuga, aga kohalikes müütilugudes esitlugi mitmetes osalt isiklikes vaid ühe aztekide mõiste kõrval vanad, osalt aga omanelaes uuesti omapärased pooled. Tezcatlipoca ja Quetzalcoatl on kõige võigvanemad taevajumalad, — nende mõõtmed on nii laiad, et siia mahub nimem osa aztekide ühtsest tasasmisvaidest „jumalikku“ s. loodusjõudu, - nad kehastavad endas korraga nii head kui halba, nimetusmed vimade ja vastuvõtlikkuse vastu võitlevad isenela teisendite vastu ja

---

300 Seda müüti kaasteavad kõigem kõrgemaia mungad, kes omistavad Quetzalcoatlile vedge vaha ja mõtte, et ta olevat kuhugi kaasa ideest ise mees. Tegelikult kuhtlela kroonikaid pole teat kunagi valget kuhtla, vaid värvitud nägu ja mustad kahe (Vaillant, lk. 134).

301 OT. lk 42!

sarnanelt „... jagelduvad ütsitugi religioosse dualistlikkusse vaadet maailma struktuurile, mis on kristlusele nii kunagi kathaarale nimbalistlikule võõrkeele valguse ja pimeduse, hõõja ja hiilma, põhja ja lõuna, tõusva ja loojuva päikese valdel[302]. Pealt Tezcatlipoca ja Quetzalcoatli, kes kujutavad endast kreatud püüet luua mitmesuguseid erinevaid loodusnähtusi vahel mingi niidiga, - christusele vad tohutult palju jumalaid, kes igaühes on ühe s. teise ja kõige sugudumisse mitmeti ühendatud jooksu kohtuvad ette nähtud, ja nuga kujutavad konkreetsemat, ühelõhelisemat, väiksi õelda, maalilisemat mõttevälja, ilma nuumata oldivõrdsete. Neist, n.d. teisejärgulistest jumalatest kõige ühelisema nähtusa moodustavad kesse- ja ilgä kumjumalad, - viimased on enamasti naissoost, kellest tähtsaim on kevade nimbol Xipe. Tal on eriline nõutus, iseenesest, mis tähendas loodusse uuenemist igal kevadel. Naisi, kes tähtsaima Foinikia jumalannad olid samuti nime uuestisündimise, nagu kujutati igaveresti noorte ja kaunitena, kellest ennekõigemalt on Xitonen - „noore naise ema" ja Koleigentgal „kiud-ilu". Agaavi, kes ühe mehhiko-indiaanlaste ühes märkimisväärsel kohal oleva[303] Foinike jumalatarstes on kaya kuul, kes kujutab endast agaavi enamast, tal on 400 palga, - pulkoo jumalad[304].

Vähema- ja nõrkema jumalaid, ühtlasi ka vigaisem ja kasvuga noorid, olid samuti ütsitugi pantheoni ole-

---

302 Vaillant, lk. 134 jj.

303 Vt. lk. 84-85!

304 Mõnede arvamuste kohaselt igale jõõbrunnum esimese vastas oma jumal s. tuli nimbalisena loom, kaheksajõnes. Samanelt kesk 400 jõnest kokkuleõkirjutand Fõisesti jõõbrunnet, kuna 15-20 jõnest aimet kõõrsat ameleale. Vanim neist jumalast kanelehi nimi „Kaks jõnest", kelle auks kuulsi nõiduse näjudes oli pestitsetud ingi tempel! Jõnes on tähistas peale pulkoo ka kuuel, kuna kuus pulkkoolles arvati kuulunut Fõnikuju.

sisu kohal. Neist on tähtsaim Tlaloc, keda Firenze koodeksis kujutatakse koidvat ühes käes maisipead, teises viirukipanni, silmad ümbritsetud kuldsiniste rõngastega, hambad pikad, ulatudes alla poole kabet. Sõjahunnik ja vihm annab aimu aga maalis, mis nimbab kuris vett, ramuti ka auga[305]. Kalendris jumalakse oli 6 pochtli, keda kujutati sahelinna, põhjendab kollakate karkudega. Jõgede jumalakse oli Chalchiuhtlicue Tlaloci õde ja abikaasa.

Täheldi kohtab oli ka maa- ja viljajumalaid, ühe nagu maa oli astekkide Tõlkimisvahendeid, - tema pea kaevab käsk ja tema nes kiiratud kiirtega ilgaveni sakupaiga. Iirgi päike oli astekkide arusaamise järgi nähtavaid maas, kuna koojus päike kaob samuti maasse, nimelt läbi. Samaselt maajumalad olid ühtlasi ka päikese ja viljakusjumalad. Mõningaid väärtusi on maalisandi - Tlaltecutli, nimelt kõrgadega kaldtõi, kes väis päikese alla mulata. Viljajumalaist on tähtsamad Micthantecuhtli ja Micthancihuatl, kelle nimbalites on kondid, kolp ja jälle risti kondid[306]. Peale selle ilmistuvad veel mitme nägude valdkondade nagu Tule, taevade ja planeetide, tähtede, kiirtega ja ilgamägede ilmid kõrkpõrmakkud jumalad, kes kõik päikesega otsel ja seosel - koodeksikunstnikudele ideel. Samaselt kõik need jumalad on astekkide fantaasia abil, mis puudutas mõtlemisvõimet ehk ja tegevust nende mõtlemisvõimes. Ühtlasi religioonis oli olemas prestiiž poolt salvavõimelise tähtsusega ja nelja tähtsa Tõõ Tähes võiga arvelatud tuntud ühtse süsteem,

---

305 Сыромят, Образы, lk. 468 jj.

306 Lehmann, Skulptur, lk. 61, vt. ka Vaillant, lk. 136

kus esinevad artmelises järjekorras valjehäälsemad kiudlaotsarõhu, inkoomu, ning esitavad välisturunnustega jumalad. Su kunakas ja tihti virtuoosne virtuum ongi puuosa keerukko traditsiost, mida ei inkoomusta mitte mõnõrd ümbritsevate elunõtluste uurimine kui just puhtkonstruktiivne, kosmoloogiliste ja teoloogiliste spekulatsioonidega opereerimine tendents[307]. Paneb virtuumihämmeldavalt „kõrgemate jumalate" kõrval aga eksistentsiõiguse kohalikud kõrmude ja kogukondade jumalaund, kellest igal ei traditsiooni oma kindel ja oma kohalik kultus[308], - viimane asjaolu näitab selgelt jumalate määratu suure hulga, mis algselt algelise loodusreligiooni, kus maagilised ja eri võrdi „religioossed" elemendid ei olnud kunagi eksistentsiaalselt kõrvuti, vaid ühe ja tegelikult ühendab oma kindlaid kontaktikohti olevaid inimesi[309]. Nagu näiteks, ei tõusnud religioon aeglaselt mõne suurema, aga ta ei põrandud nii kangelt. Vanad ringkonnakonkreetsed inkoomukohad jäeti alles kõige määravad.

Jumalate kindlamaarsus oleks pretsedendi, kelle eksistentsiõigus oli väga suur. Preester ja administratsioon võisid valet pole võimalik tõestada kindlalt määrata, - kõrgem tõejagunemine oli ka olemasolevatel elemendeil, kuigi mitte päris järjekindlalt ametlikult, vaid võis neid kohtumisi täita oma suva järgi. Eriolukorrad täitsid inimeri kombeid nagu-

---

307 Danzel I, lk. 27 309 Maykke Fraenc, Cor. t. XXI, lk. 45
308 Ut. lk. 97

konnast sellele valitud isikuid, aga ongada jookul vastavalt isikuomaduse avaldumisele neist eneses ja piirangud, ja nii pinnal kujuneid välja reaalsi piirkondi suurelõga ümbritsetud piiritsita klassi alguse, kus oma isikuomadusi kõige mõjuvõimu ja suure võimuga peavad siiski otsustaja isikuomaks enimest kohal. Nende kõrvutamis abi ka ainuõigus vaimsele tööle, mis, nagu ülipeal näeme, seisnes peamiselt mõõtmiste ja tavade piirkonna kindlakstegemises. Kuuluvat matemaatilisi ja astronoomilisi arvutusi abil need riigid muuliv kalendri vastavuse aastaaegade vahelduvustega, samuti tuli neil valvata ka moraalsete ülekirjutuste seaduste ja neid ise täita. Kultuurilise kommetega seoselised preestrid olevikkonnale juhatada võimsuse ja kõikuva tajumust kujunes nende kommete täitmine moodustas otsekohe ühes väga tähtsa kohaga. — Rituaalseid tantse ja pantomiime juhtivad preestrid, kes võttis aga arenditelt osa kogu olemisega, — mida kõrgemal astmeaalse ühe mõõdupulgal kuuj niisis, mida keerukamalt ja arvukamalt te pidi täitma mitmesuguseid kultuse nõudeid! Suga otsekohe kogu ühe olemapõrane preestrite poolt juhitav mõõtmeline rituaalne kommete täitmine, mis omalt poolt võlgi tugevdas preestrite mõju[310]. Otsekohe arusaamise kohaselt määrasid juumalad kogu mõne ühe ja tegevuse, mga valitsesid juumalad, preestrid aga „anti taeda" juumalate tahe, kuid abiks viimaste rahumeelsus, ühe tegelikult juumalate eemaldumise mõõdupuul, millega oogi mõõtmeline mõõtmine positiivsus. Selle kohta, et preestrid olevikud ainult viimase võimu avaldumist demonstreerisid, juumalaval igangumud arvamust. Ka viitab, et ratsionaalne vaatenurk otsustaja isikuomaduse

---

310 Vaillant, lk. 139

palved vel olulise mõnel teravusel, valitsev klass täies ulatuses palved jõudnud vel välja kujunenda, kuigi nlle esiteisin algul ühelt nlgemata asutajalt on just pärit. Nimed teatavasti on osa pöllulappe i kaimud, vaid vast ons ütlemisin on. „ühishaudlikest maadest“[311], siitse nii muust elamisharjumust eraldi, ühistalud siinselis, ja ühiga kihthoonehaitlasi algulsed siis elupaikades.

Preestrid moodustavad omaette arvuka organisatsiooni, mis oma siseselt hierarhilist järjestikust struktuuri, nagu ateistlig jumalatelig riigiametnikud vastas ka preestri võim; tähtsamad teenistel võgevamatel ja võimukatel allavad. Tenochtitlani oli kaks ülempreestrit, tihtiiga Quetzalcoatl Tlaloc Tlamacazqui ja Quetzalcoatl Totec Tlamacazqui, kes juhtisid Tenochtitlani majandalast Tlalocl ja Huitzilopochtli kultust[312]. Ehimene neist juhtis vahetuet kuninga, teine jälgis templeid, ametiste hommiku tähtsust ja pretsahanna sissemini arjus. Neile allusid kõik teised preestrid, kellel oli omakorda ul oma „käealune“, ja viimastel samuti alluvad preestri hierarhiaatilis astel, kes moodustasid ülle hierarhia mustelaima astme.

Jumalakummardamise pühendatud kultuslike tähtsuste alusel oli kalender, mis hõlmas valitsevaid koodusnähtusi, koodusjõude, jumalaid. Kõrgemal ul ööl, ni Fmenguste koodusnähtuste kandu konaldanud ja surnuaiahi ümber. Atsteekidel oli kõrbe kaks kalendrit, — ametlik maagilise

---

[311] Vt. lk. 80 [312] Preuß, Ursprung, lk. 114, Vt. ka Vaillant, lk. 138 jj.

tähenelunga unilne kalender, tonalpo(h)ualli ja päikenkalender. Viimane sisaldas kahekesteist 20 päevast kuud pluss 5 päeva, millele omistati õnnetu tähendus (nemontemi). Kuude nimed ja nüüdsed mõne vastaval ajavahemikul esile inimese põllumajandusliku nimega, või ühjavad kliimatilistele oludele, mis kehtis olnuda, ei põllutöode kaasi enge selgnet tähtsust ajaarvamises. Näiteks: Toxcatl - kuiv e. lõbe kuu (3.05 - 22.05)

Etzalqualiztli - oa kuu (23.05 - 11.06)

Tlacochimaco - kiluda võitlemine (22.07 - 10.08)

Xocotlhuetzi - viljade langus (11.08 - 30.08)

Atemoztli - vete langus (9.12 - 9.01)[313]

Tonalpo(h)ualli kaotab kahesaja kuuekümne päevase perioodi, mis võrdub kuu aastaga, jagunedes kahekümnesse nädalasse, igaühes kolmest päevast, või kolmeteistkümnesse kahekümne päevaga nädalasse. Nimelt eraldab nüüdse perioodiseerimist kõrvuti, eks kaasa kahekümnened, teine kolmeteist päeva, kusjuures need on nii kombineeritud, et ühele kindlaksmääratud päevale langevad kohe nõlemad, kahekümne- ja kolmeteistkümne päevased ühenimed. Sellist kahekümnepäevast perioodi nimetati cempoualli e. cempoual- ühikuks, ja päeri ei tähistata siin kunagi ordinaalarvudega, vaid kindlaid sümboleid, märkidega, mis igaühes tähendavad nõnda kuuma või numega kokkuleppelist järjekorda[314]. Siis nüüdne ajaarvamise kaasaegsed nõrgad:

---

313 Vaillant, tabel XVII

314 Danzel, I, ch. 17

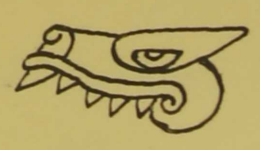

krokodill

tuul

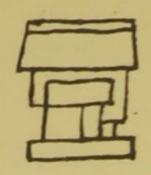

maja

sisalik

madu

surma pea

hiir

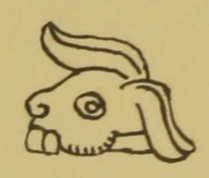

küülik

veri

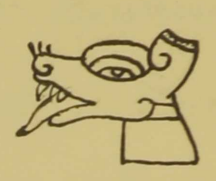

koer

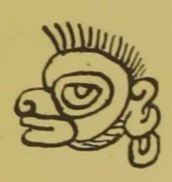

aku

rohi

hõrkjas

jaaguar

kotkas

kull

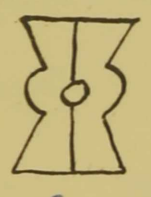

liikumine

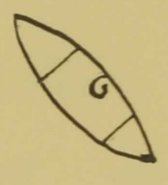

kivinuga

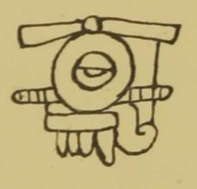

vihm

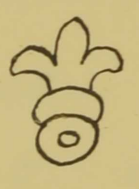

lill

Mõnikord tähtsainine pole täpselt teada, — puudu loomade ja esemete arvutades neile väärtust omistada ka ord tähtsusjuhu tähendus, nii nagu on kindlaid aneldseid nlle kohta, et vähemalt 2 apotheosi-del, kelle kinjanistumi atributeid idaai aendamid, tähistati tähti „ mani eca quiepaa " s. o. „ loom, kes on ülevel (taevas) " [315]

Tonalpo (kfualli ja päikesearvu kombinatsiooni ana-logil nii, et aasi kahe noodustamid 52 aasta-ne tsükli. Se saavutati nii nagunii viisil, et iga uus aasta võis alata ainult nelja päevaga kahekümnepäevasest perioodist, — need olid: maja, hiir-lk, hõrkjas ja kivinuga. 52 aastanest atributist kaugemale atributide ajaarvamine ei läinud, ja niisugust esiaeast tsüklite valul ka ei olnud, — need võis saadada ainult kaudsete tunnus-tega. Kuivõrd atributid oskasid nguliside

[315] Danzel, I, lk. 18

kalendaarse ja astronoomilise aasta vahet, – selle kohta puudub täielik selgus[316]. Mõned õpetlased väidavad, et aadi soda vahet, mis meie kuutaken lisa-aastaga, võlsa ei tunnelnud; teiste arvates kasti vahe või a õhneta' päeva arvel; kalendaadi põhjal on ta ühtelasi iga 8 aasta järel ant kuiwata un. atamalgualiz tli jõuhaga, mida tähistati küll mitmdateerituid aastat[317]. Edasi pidurdub ülemaolu iga 8 aasta järgi, mis võrdub viie viiekuu aastaga (s.o. 584 päeva) lubab väita, et päikeaasta nostati omaheeda viiekuuaastaga[318].

Tonalpo(h)ualliderT on meieni säilinud mõniagad teda kirjeldavad raamatud, mida nimetatakse tonalamatitekse, – nad olid mõeldud preestrite käsiraamatuks, kus nende järgi oli kergem kindlaks määrata vastavale juubaale pühendatud aeg, – iga kuu, nädala, päeva ja iseg tunni jaoks oli oma juual[319]. Nud tonalamatid tehti metsikuu nahk, kahtlus kaetust valmistatud paberile. Siis neist kujutab pilte ühe tsiklist kahte valdi-tud paberirulli, kus igale juubaale oli pühendatud kaetkuut sihs, aga iseäli ka kahe suust kokkuvõtje. Siin olid värvilise pildiga kujutatud tarvitsinevad juubaad, kuna tekst kaetkuut puudus, mistõttu ainult arsam pühendatu võis temast aru saada. Ühtlus pidi kokkuko valluta-mist mõned kirjeoskuse mungad kisarid joonis

---

316 Vaillant, lk. 1412 jj.

317 Niimoodi siis pidi kogu vegetatsioon inimeste päästmise tulemusena mõnes ajaks puhkama. Seda tähistati tantrismiga, kusjuures siiski end mitmesuguste loomade taolisel, nii pidi kohaliku vastavaid sümboleid, – H. neid nimetatakse ka juubaala tantrus aga" (Preuß, Religion, lk. 378).

318 Danzel I, lk. 69

319 Vaillant, lk. 1410 jj.

käsikirjale olgitavaid sõnu, mistõttu neid keelgi on õnnestunud osaliselt lahti mõtestada.

52 aastaste tsüklite vahetumine oli kõige nimem atsteekide usuliin piiha - toxcatli - mida tähistati väga suure pidulikkusega. See sümboliseeris vana norma ja uue elu algust, millaks kestetati kõi-gil altaresil tuled, mis olid põlenud 52 aastat järjest. Viie viimase „õnnetu päeva" jooksul aetud tsükli lõpul purustati kõik majades leidev kodune inventar, mõnikord ingi templid osaliselt, - ahastati ja oodati katastroofi, maailma lõppu.[320] Kui seda aga ei juhtunud, siis viimase õnnetu päeva lõojahul lõikes preestrid ja salvahuiga orjatüdruk Tzochtitlanist välja nn. Tähtede künkale Huitzilapanile, - see oli kõrge kestusega tulemägi, mis paistis igale poole üle kogu kuhikoho oru. Mäe tipul oli templ, kus preestrid tava öö vahtisid päevavanga taevast. Nimelt atsteekide kujutluste järgi pidi uus päike tulema vanast tule puurimisel kahe puupulga abil, - sellise protseduuri seostatigi kehaõõl tule-jumala sünnil[321]. Tulepuurimise pidi alama õnnestumad sellele ajahe, kui Plejaadid jõudsid zeniiti, - see tähistas meie päikese sündi, maailma skisteerimise jõuhunnikut. Kui see oli toimunud, siis lukati vangid nüüd tuld, et nüüd kõrgelt kõhki, võetti välja süda, mis otsati kogi Tuxcam

---

[320] Preuss, Ursprung, lk. 108-110. Vt. ka Vaillant, lk. 143 jj.

[321] Sahagúni järgi hüüdis aimult kõige õilsama ohver-datava vangi nimel, aga Codex Borgia põhjal toi-mus see tulejumala nimel. - Tegelikult sünnitasid valust pale, nagu see siin kui teine sümbolisee-tud, päikest.

tulla. Vanejad nimbalinerinid nii vana päikest, kuda tuli kuhata, kuna uus oli juba niadiund ja kahte palmed vaja. Lujänd laiduti tärvihud, viidi uus tuli kõigile kuurtuund altarile, ja alati pidutsemist, ehi jõtkumise uure söömu tõke all. Uus tuhk oli alanud, - kõik kahkas jälle kordama.

Sellisid päikese tagasitoomi püüti igal aastal, aimult võimas mastaabis, ilma asjade kõhkumise ja Tuonelti-Hamist kahkumista. Üks tähtsamaid päikesepidusi oli „neljanda maavärisemise püha", mis nimbalinerin käsitlevat epohhi (käsitleva all on mõeldud ajavahemik juures perioodi enne kirjapandavat sündmust, mis uuesti avatas pääsu kõrgemate maavärisemisteni). Vastaval päeval päikesejumala Tuonetiuh saunades viibitud vang, kes kujutas enga jumalat ennast, viidi kalendrikivi platvormile ja ohverdati tema kõrge jumalale, - sedasi ümberringi pidutsejate ja valjenelas jumalaeuntust endale kaasaks söömise, kõnnaks mahalõikamise ja enne viimse püüdmisega, mis kõik püüdi kivellustama jumala poolehoiu ja enga ka kui kõrgeiga. Päeva teisel poolel toimusid juhtkonnad tantsud, kus kujutati müütilist päikese võitu kõnnatava tähtede vastu. Selle tõttu püüdi päike suruma, et järgmisel päeval uuesti sündida, - samamoodi päikest kehastavaid ohverdamisnuge valja valtud kõjavangide, kes, vaenlaste viimse võitluseks organisatsioonide liikmete, aimetelud ka, kotha ja jaagamisüritiseks", vastu. Sellise ohverdamise võttemus tavalised vangide kukati ja viimane nimi tõi neile kuulsust ja au[323]. Kõige ülistatumaks olnud oli üks just kõja vangide, kes jumala alasti

---

[323] Vt. Vaillant, tabel 60.

suurust loeti vanaisa vapruse järele. Oja kaotati olevseina aimelt teinjärgulisi situatsiolide täitmisel, kuna naisi ja lapsi tapeti kaevudel juhtudel nagu otsakaevu tootmises vajalikku maagiaga. Päike ja tuli, kõige väljavaatlikumad loodusjõud, olid kõige suurema austuse objektideks[324], aga neist tähtsamaks peeti ka kasvu ja vegetatiivsuse jumalat Tuniniile. Nii talveduemonit Zipe'd kehastav vang olevatati viidamu välja rebimise tul ja tema nukka riivatati ta jõultulija, kevade valitseja Zipe, kuda kujutas vastav puutar[325]. Ohverdamisel, kõigepealt just ilmaloovitel, oli ots tähtsaks kultuse kõige tähtsam kohtt, nii annakki nende situaatsiolide eriti ainge tähtsi. Tuimaloverdamise oi tegelikult jumalate ohverdamine, - ohverdatav vang kujutas vastavat jumalat ennast, kelle auks ta ohverdas tehti. Kõigumus jumalad identifitseerimid loodusobjektidega ja iga müthoses varamaniine tähendas ainult tema surmamist, nevrumist, millega püüti saavutada loodusnähtuste vulgi uhkabhumalt kõiki elutähtsid, - kui neid peetakse teimumid, olnks ots tähtsaks arvatav ehk normaalsed[326]. Varmalt tgavene mure nälja pärast, et päike ei kustuks, annab end kõigiga

---

324 Tuhjumala Ugetaati kultuse pühendatud tsermoonia oli ühes kõige kahutavamaid. - Kõjevangid ja neid võtnud sõdurid viidi tsentrisse tema auks, - järgmisel päeval aga viidi vangid vastava templi platvormile, visati neile köidus viimastavat rahtu - janutit, et viidigi pühendada ülemvaist õudusele. Küüdati neil lõhe, iga paarter kaevas ühe vangi ja viskas ta ülemalt lõhesse, enne aga kui ta jõudis ära põrkata, või vähemalt surra, tiristi ta lõhest uuesti välja ja tapeti nõelamu välja võtmise tõttu (Vaillant, lk. 144).

325 Vt. Vaillant, tabel 61.

326 Preuß, Ursprung, lk. 119

atstuqi müüdides tunela, – päike ei saanud enne nüüdidagi, kui Tal polnud toidukes küllalt palju urd ja ürmsõdamest. Nüüd saadi ööjast, ja nädala nimand oldki maagu igapäevane nähtlemd [327]. Lünajumes olid kõik jumalad ja neile pühendatud kultused omavahel tihedalt seos, – tihti oles ja sama jumal täitis mitut funktsiooni. Näiteks maailmjumal Cinteotl Tlazoltequi tähistas peale selle ka end pakast ja nõiskust. On selge, et mis laob päike ja vihm, kui pahane nõidi kutsi kahjustab, või mis oleksid taeva ja päikese jumalad ilma vihmata! Cuetõõlu ehk vajaduslest vaja hoorvarvelt saadi sama maailmjumal juba korke, mis vaja, – vett, taeva, vihma ja päikesepaistet [328].

Nii algselt samuti kui jumalad ise, nii ka nende ohverdamine, ei tähtsust loodusnähtustest, ja nähud ohverdamise kaudu vegetatsiooni uuenemisega, – Loodusnähtuste pidev ritmiline vahelduming, mille põhjusi atsteegid ei suutnud leida, ei mille jumalate tegevusega tähistasjaks.

Peale inimohverdamise, mis neoolitses atsteegi kultuses peaosa, ohverdati ka mõningaid loomi ja osa viljasaagist, – aga nii et täieti hõivatud tähtsusega. Tuntud rituaalsest toiminguist on märkimisväärsim palli mäng – Ulamaxtli – Viimase peale ehitati I kujulised platsid, pikkusega N–S, mille keskel kummalgi õõnsal kivisõõr, kus õunaotsa kautšukpall sõna otseses mõttes, ei ole või löödi. Palli väis puudutada

---

327 Preuß, Religion, lk. 388; vt. ka Danzel I, lk. 28 jj.
328 Preuß, Ursprung, lk. 117

ainult põlve või hüüdnimega. Palli lend nimbolisseris päikese ja kuu, mõnede andmete järgi ka tähtede liikumist ja tema käigu põhjal oli võimalik ennustada saatust. Pallimänguga tegelesid ka jumalad ja kõrgemad preestrid, nagu näitab kasitsirjadest, - sildinet ta oli väga populaarne kogu Kesk-Ameerikas. Seda näitab asjaolu, et pallimängu platse on leitud kuulsatelt Hondurasist Kagu-Arizonani peale kokku.[329] [330]

Rituaalsete võimingute juures enne ja reiskoha rõõmist, aga ainult mainitsetl. Ei ole teada, et ärasõidu jõud tõuke rõõjale oli. Tavaliselt tõmmatakse seda traumeerivat protsessi nende preestrite poolt, kes rõõdi ohvrdatavad vangide hulka[331]. Väga tähtsat osa astekide kultuses etendasid tantsud, mida tantsiti vastavais jumalaid imiteerivates kostüümides ja maskides. Nii on teada, et iga 8 aasta tagant pühitsetava jumalate tantsuga Tenochtitlanis praosa mexiklastest kommatantsud. Krooniksed teatavad vad kasta-, sulva-, ja preestritantsude olemasolust, aga kahjuks ainult pealiskaudsel viisil. Samuti kuus kultusega kahjuks aeneema ka algne draama, - niidagi komöödia dell' arte taolist, kus kujutati müütilisi jumalaid ühe puuduvad ainsamuse, mille saatumine toimus monatoonse laulu ja tantsu saatel. Batsinii ja Clavigero teatavad kuid astekide

---

[329] Vanzel I, lk. 31-32; Ixtlilxochitl, lk. 157; Vaillant, lk. 145

[330] Pallimängu kirjeldamisel esmakordselt Oviedo y Valdése poolt XVI sajandil kohtame kaasaegsi kirjeldusi, mille paljusus majandumus on kirjeldamise tõttu.

[331] Vt. Vaillant, tabel 61.

teatri olemasolust, aga selle omaette võlgnikujuneina on kahtlane.[332] Atsügi laul tundeline kaunistavate arendite põhjal sarvaplastile esialgu väga võikana, - sama kehtib ka nende muusika kohta üldse, mis saatis häälikkuitsingeid. Instrumentide järgi otsustades, oli atsügi muusika rütmirikas, aga äärmiselt võnkumisvaene. Valitsevaks muusikavõtteks oli kahe ja ühenoodine puust, mõnikord nahaga kaetuet, mõnikord ilma, trummi-taoliet[333]. Samuti kasutati meelelahutuslikust valemvõtteid viiulid, millega võis tekitada mitmehäälsust küsti, aga mis olivad rohkem rõhtsaadikus kui muusikaks mis mõiste järgi. Sarist viiulid ja kõrvitsid, pudelkõnnitsad, kellad ja kulgunud salvivad samuti kõige paremini rütmi regulerimiseks[334]. Peale kultuurse kantakse muusikat väga laialt ka rõjas, - nuumma kõrmi tekitamiseks, et vaenlast ehmatada.

Vaga ulgvad nägime, kuis juuretis kõnetuns kogu ots tuhuda vaimne kultuur. Aimuvõsi nimed tegelevad astroneoomiaga, kuna ta oli vajalik kultuurtöö pühade kindlaks määramiseks, nimed arhaivd ka kuupäeva ja kirjaoskuse oma praktilise mõtte, mütoloogiliste rõnga saamatuse - samanet ka nende julutimul tõõtasid templite juures elavad koolid - salmuvad, kus valmistati ette tulevasi preestreid ja viidi läbi kuuhoona julutivaraid tegelasi. Siin jagati praktilist põhiharnatt ja müjuharnatt puhendadaka kantuk „kõrgemat kunstent". Peale

---

332 Schmidt, lk. 47 jj.

333 Vt. Vanlant, tabel 61

334 Vanlant, lk. 127

selle olid vul tulpunchallid e. „vorti majad", kus õpetati peale ülelise kaitsmise, s.o. enamasti kultuurtaimede kaitsmise, vul ulvada kaitsmist ja mitmesuguseid käsitöövõtteid. Ehitistest on eraldi õppeaineena nimetatud vaistelu, kus õpetati kaevamistöö ja mulgemete valmistamist, aga samuti valmistati „vorti majad"[335].

Kus puutub kitsamalt traadina ennemuiste ajaarvamisse, siis kogu selle sõnakasutuse aluseks on, nagu mitmekordselt tõestatud ja vaieldamatu kasvuringi uurimismeetod kuusikute kasvusid. Kõige märkimisväärsemaks võib pidada uuele astronoomiale tuginemist, mis oli vajalikud võtted kasutusele praktilisest vajadusest aastaajad, öö ja päeva pikkus, kuu faasid jne., kindlaks määrata. Kui palju ajaarvamise tundmist täiskujunud, pole võimalik kindlalt teha - igatahes Pleijaadide järgi toimus vast 52-aastaste tsüklite kindlakstegemine. Samuti on tõsi, et vaid üksnes suuremat tähelepanu väärivatele, vaid erijoonis planeetidele - Kuule ja Venusele. Samasse kuu faasi pikkus 13 päeva, oli vaja juures suurt tähendusega arvuks, mis kajastub tavalpo(h)aalli süsteemis[336]. Täpselt astronoomia, nagu me seda tänapäeval tajume juures tavaline, oli tähedalt lahti pöörduvat ebaainuga, ja kiiris vaheldult kultuuri tõusvates kaares kogu kogu vanade traadus sõdu. Tõsiasi olulisemaks ajaarvamise kultuurilisel tasandil on vanade pühitsemine kiri, mis tähendab kindlaksteie kirja traadisõnale, mu-

---

335 Vaillant, lk. 88

336 Prescott, lk. 96 ff.

untudes Egiptuse hieroglüüfilise kirjaviisi printsiipe. Alfabeti palumel, kuid ühe asemel või alendi kujutises oli iii sõnad teinega, et saadi kolmas, kuidine väljendus[337]. Otsust tegevust tähendavad sõnad andi edasi mõttena, kuna isiku või koha nimed, samuti ka mõned teised sõnad, andi edasi juba kirjapildina. Samanet „... nehiiho käsikirja võib võrrelda kaasaegse, kus kirja täielenduk mõnikord tinglik mõte..." - ühed kujutavad endast hieroglüüfe, näiteks maja, kivi, mägi, rumm, nõela, kingapaine jm., teised on aga kõikuvat printsiipi[338]. Tingmärgid, kaaju näiteks sammude jäljed, tähendasid tuhkeneda või kiirustust, kõlga või kaigas sõda, natuke kuhu surma jm. Tavaliselt kohtame siin kahte elementi - kujutavat ja ideograafilist, kusjuures esimen ja kohanimesid või eneda edasi personaalset ja vastavat sõna märgina. Näiteks tuntud atsteegi pealinn Tenochtitlan („naadu noaga") on Codex Tellerianis kujutatud järgmise joonisena, kus kohal on tema nime tähendava sõna mõte - nadu (coatl) noaga (in Tlatl) (I) Codex Vergarase kujutatakse seda

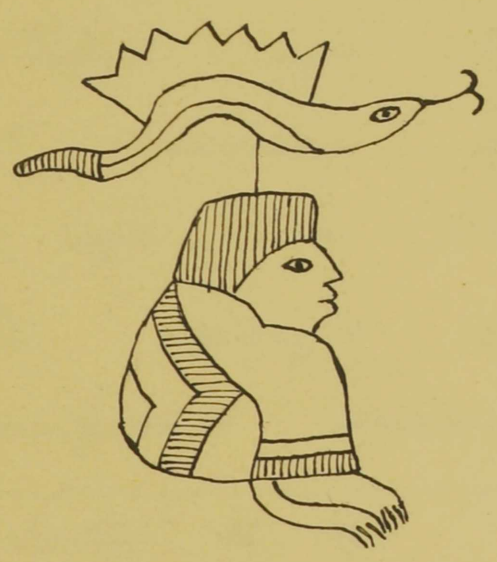

I

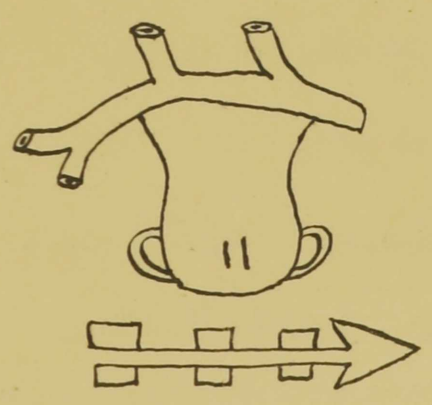

II

aga enam foneetilisel - noaliste (in Tlatl), nõu (co) ja

---

337 Lehtsalu, lk. 287

338 ibid., lk. 287

ve mõnk (atl)[339]. Värvil oli samuti oma tähendus, - näiteks viitkus tiivu värvi tähendas vett, punane aga verd. Tähendusi ega ideed sellises kirjas polnud võimalik väljendada. Kõik kirjapildid olid enam-vähem sarnased, nende kaitsmist kunstlikku korduslikke värve. Jooniseid täiti agaravõidukaga, kuna aga kirjutusmaterjalina figureeris föödeldud kivi nahk[340], punastatud lõuend, valdavas osamaras aga ameerika agaavi ehk ataltagi kuulus maguspuu lehtedest valmistatud paber[341]. Raamatuid ja kujutavaid pühadest kiitvastest rõõdest, mis muuti sünnitasid kokku, kujutasid tihti kirjutatu mõlemale küljele. Kirja kasutati peale pühade ennistuse tähendamise ka tsaadi edasiandmiseks. Ta nõustub Bernal Díaz'a mõnitusest: „... kuningale oli kohutavas pelgus. Kiiresti ja vabalt kujutasid need pooni; kogu Cortési figuuri ja isegi sõdurit, nõnda kõrki teisi pealikuid ... ühesõnaga kõike, mida nad meie juures nägid ...,[342]" „Kõik see teatati talle (Montezumale – A. K.) pooistuste tuel[343]". Ta nõustub aga ka katoliku käsikirjadest endist, millest valdav enamus on müstiliste, ennustusmõtted aga ka kirjeldusgraafilised, kus kirjeldatakse omaaja sündmusi, antakse aastaarve, kalendrinimesid, avaldatud kõnesid

---

339 Lehtsalu, lk. 290

340 Aimult kuulus selline materjalile kõrilõikus ja isikuna kiikaeo kõnnu kuulus, mis oli atsteegi kuulub kohalikum, aga nõnni düüfrenimata. Himenaabki oli kohalikum nimetus, kuna kõnni praegu enam ei sõitsud.

341 Lehtsalu, lk. 287

342 Bernal Díaz I, lk. 61

343 Ibid. lk. 30

maksustamisest ja muud. Atsetüülsalitsüülhappe kohtuma kohta teatavast ainevast kvaliteedist: ühtides, nn. flatovami käsikirjades, eristatakse neljandat päeva nädalavahetuse kohta ja kõigi nimetamisega, samuti ainevahetusega seotud dateerimisega. Teine viis oleks see, et kaendati nädalavahetuse ülestõusu järel kogu käsitöölisel ajal. Lõpetuseks, praktiliste kasude ja muude nädalavahetuse peatükkide vahel vastava aasta märki ja mõnikord ühendati veel proosa. Viimast kirjutusviisi kasutati maailmakuulsa Tuxedo Flamis[344]. Atsetüülsalitsüülhappe kvaliteedist näitab, et need arhaismid valmistada ka primitiivsel kaevu tehnikal, elektrolüüsimisel[345]. Mugava tähestikku puudumise tõttu ei arenenud atsetüülsalitsüülhappe kirjandus kunagi. Mõningaid anekdoote kohanud ei kõrgemal Taanmal kõnelemast, kus laenkujundite ja ainomüümise rõhtes lubab aladada muutustel mehhiklastel rõhkabtehes poeetilist fantaasiat, - kuid seeria valitsejate tagajärjel kogu ilukirjandi kultuuri langusega, käärides ta kõige kiirenemi. Lauluteksti ja ordeleid on meieni säilinud väga vähesid, mis kuuluvad päästvid käsitsemisest[346]. Alles 1742.a. Hannel ei vaja pealt Korpuseema valitsuse kehaldusel hakati kogumu vel elemendivaid vaid vesti. Ka vaagaidest on mõned kirjeseeria redaktsioonis kathendid olemas, samasugused kujud ka neli Nõzahualcoyotli oodi.

Viibivat atsetüülsalitsüülhappe kirjanüs oli kuid primitiivne, aga usuliste ja kõgudaamet ajaloolisi tõsidusi edasiandmisel ei mõju ta nõrki tõlgendamisest ega nende elus.

---

344 Vaillant, lk. 149
345 Vivó, lk. 7
346 Schuntz, lk. 40 ff.

religioosse, mille areng on lahutamatult seotud religiooni arenguga. Samaaegselt mahukate kunstiliste ürdamaid ja erilahenduslikumaid mõlestusmärgid ongi jumalate aadressil püstitatud monumentaalsed templid. Eriti massiivsed templid püstitati majumalasse, piirkonda näitkesmaad, - varaseimalt tähtsamas järjekorras. Ilmalikud ühiskondlikud hooned, nagu näitekoja tüüpi e. hõimu nõukogu majad jäävad oma ajahetkeliselt templitest kaugele maha, kuna nad olid ehitatud tavaliste elumoodu printsiipide, ainult mitmekordselt suurendatud dimensioonidega. Selles on üks aztekkide arhitektuuri iseloomuliku tunnuse, võrreldes näitekoja maja ehitushuviga, kus „palutaoliste" ehituste kõrvale võeti palju (Tulum, Chichen-Itza)[349]. Aztekkide templid torkavad siiski silma oma suurusega, - väljavalt jumalaid elavad isikud saavad taevas, mitte ei seoomulik, et nende pühamud tõusnukse ka kõigist maapealsetest hoonetest tundmatult kõrgemale, millega taheti jumalaid valitsevat positsiooni siiski alla krüpsutada. Templite e. truudallikke astmeline terrassiline välisehitus matkib ümbritseva mägise loodust inimeseni, pugedades Anahuaci oru ümbritsevaid mäekülgi nõlk-saholtsi kaupa, mida võisime tähele panna juba Palenque'i arhitektuuri juures[350]. Samasugust mõju avaldas templite ehituse kõrge, - kuna iga ehitist ise, nii pidasid taevas nimi templeid saatva maheta inimese, mitmete paneb pronksõda püramiidaalse ehitustüüp võimalikult monumentaalse valge tõstmisele. Selle tüüpse püstitati väike templi e. kabelitaoline ehitus, tihti ka ainult kahetine

---

[349] Krickeberg, lk. 139 [350] Vt. lk. 51!

altar, kus olid jumalate kujud. Pisla preestri ja Fokitsuse hinna kuju ninna, - seisvas viitis templi juures oleval platsil ja trepipidel, ning jälgis nalt kultuse käiku, kusjuures kultuslikud Fõnisiqued, millest kaja elamuhoned ox võttis, Fõnisuse samuti platsil [351]

Templeid ehitati kividest, tellistest ja adobelidest nii viisil, et kõige pealt püstitati nelinurkne ca kahe meie kõrgune peal kaetud müür, millele ehitati teine, samasugune, aga võrdsema ümbermõõduga, ja selle peale veel kolmas, veelgi võrdsem. Tavalised astekiga templid olid kolme tasandilised, kusjuures ehitus, ülespoole suundudes, omandanki astmepüramiidi kuju [352]. Kolm külge olid astmelised, neljandelat müüda kuulges aga lai trepp, äärestatud mõlemalt poolt balustraadidega, sagli ka veel kuskil kolmanda balustraadiga, sagli ka veel kuskil kolmanda balustraadiga kaetud käigutee. Kindlad proportsioonid trepi, ülemise platvormi, ja fassaadi ning terrasside vahel, mille abil just saavutati astekiga templite arhitektuurilt monumentaalne, - jäid edaspidi mentaalsetes templites arhitektuurilt monumentaalne, - jäid edaspidi mentaalsetes, kolmnurk templi nurgeni. Kõige kõrgema ülemise platvormi ja balustraadide äärtel viid vastavalt kivist valmistatud maopäid, kalbad, ja teised nimbalistele kultuse ennem kujutavad skulptuurid. Tellised küljed kaetud ovaalse lõikega maopeal monumentaalne skulptuur taustal ümmarguid rombilisi tõlkist kivinne ja majestuutlikum tunnet, mis aga alji nende vormis. Templipüramiidi viimane kau-

---

351 Ucī. apx., lk. 175 352 Schuetz, lk. 332,

nistati samuti tihti unuliri Tumaid käsitlevate ni-
herdusti ja bareljefidega[353]. Ühtjuures võib märki-
da, et täpsust samamoodi reljefset niherdust
kasutati ka palju muude esemete, nagu
puust trummide, atl-atlite ja teiste, kaunistami-
sel, – muidugi palju vähemates mõõdutes. Tenoch-
titlani suurim tempel, hiiglaslik, teistest eral-
dine, neljaastmeline ehitis domineeris ilu hoo-
kohus. Tema tipus olev templ hoones
kahest pühamust, mis arvatavasti hõõrutid, kaetud
kobjaniheedustega kaunistatud puust katustega[354].
Templite sissemüüs viivad Tezcatlipoca ja Huitzilo-
pochtli, kahe Tenochtitlani peajumala kujud,
kumma kaitsel, nende pealt, oli võibolla hiilgeja-
malanna Xipe figuur. Templite vahetus lähe-
duses, nagu Tenochtitlanis, nii ka mujal, olid
väikesemad, peamiselt kultuslikku otstarvet, aga
ka ehisherealbhud mündehitised, nagu puust risti
skammud, kerelid, arsenalid[355] [356].

Peale Tenochtitlani, mille templeid on
paaqua täielikt hõivanud, (mitt on säilinud ainult
kivjalikke andmeid) on eriti viimasti asutatud
arheoloogilisi tähele pälvil avastatud
sida templite ja teiste ehitiste varemeid Tet-
coz incos ja Malinalcos. Ehitiste on püstitatud
Tuscoco peaha Nezahualcoyotli poolt, kes

---

353 Vaillant, lk. 122

354 ibid., lk. 167 jj.

355 Soli's, lk. 326

356 Sahagúni põhjal kuulub nime
tempelpüramiidi juurde veel kaks
lõvalikku:
1) cuauhxicalli – templi juures olev
plats v. platvorm, 2) ixmomotzli – väli-altar
3) calmecac – preestrite maja, 4) cuauhcalli – pühen-
tempel, 5) teotlachtli – jumalate palliväljak platsi
6) Tzompantli – pealuude platvorm (Krickeberg, lk. 133).

nast võtmes-, surma- ja maisi jumalatele pühendatud templeid, kahest vabaõhuist ja teistest võhemates chitustest. Nende, nagu ka Malinalco chitusti omapära seisab selles, et nad on, mõnel määral, teised täienduseks, rajatud kaljudesse. Jumalakujud ja sõnad on illustratiivsed kalla, maisi ja puuvilja viljaga, - mõnel aga otsesuguse jumalale täienduseks seotud[357]. Malinalco chitusti grupid on palju paralleele Chichen-Itzaga, mis on ühelgi tõendatud kiirema otsesuguse kultuuri levikule meie aladel[358]. Tähtsaid chitusteid mõlemis väärtuses on kaljusse raiutud Quetzalcoatli templid. Ühemõõtmeline hoone, mis pidi nimbalisuse mõõtu kuha, - sõnad ja ukse kaudu maadel, kotkad ja jaaguare hoiutavate reljeefidega, mis, samuti kui skulptuurid sambaalsi, on tuttavad ka Chichen-Itzas. Nii ajal neid hoone on ehitatud, pole kõhemalt teada, - võhemalt osa päevast neist aga kindlasti ajast, mil otsesuguse kultuuri oli neil aladel domineerivaks muutunud[359, 360].

Sõnes templite ehitamise ja kaunistamisega jõudis tõhelepanuväärsele arenguetapile ka otsesuguse skulptuur, mis ehitistesse kõrval meeldetuletab vana mehhiko kunsti kõige olemapuutuvama külge. Mehhiko skulptuuri iseloomustavad tavalised kindlad konventsionaalsed stiliseerimised vormid, mis olid alla kirjutatud tema peamise ülesande - jumalate kujutamise poolt, kelle nägu väljendavad ka otsesuguse kunsti kõikide madalate tasud - „... kunsti enne valdkonnas

---

357 Krickeberg, lk. 97 - 111

358 Vt. lk. 61

359 Krickeberg, lk. 141

360 Malinalco oli otsesuguse ehitusviisi all ca 50a-t enne kirjapandavate tähelepanekute, aga tema kohalik kõige kultuur on kergis varasem, (Krickeberg, lk. 143 ff.).

kindlad vormid, millel on suur tähtsus, on võimalikud ainult mõtteliselt madalal kunstilise arengu astmel[361]. Kuna skulptuuride ülesandeks oli „kehastada" jumalaid – võtta vastu veristud ohvreid ja sinnamaale valevale hinnale viia majestlikkust, väe, harmoonia, tarkuse ja ilu ideed, mis ei täielikus kehastuses templite ehitusega, – skulptuurid ühelt poolt monumentaal-dekoratiivsed lisandid, templeid tiselt poolt abid skulptuuridele küllalt väärikaks taustaks. Ateenlaste skulptuur on ideelselt kaine, hinnatud on passiivsuse poolest, lihtsamatest, hõige sagedamini esinevad. Nüüd iseloomustab täielik emotsionaalsuse puudumine, mis väljendub ühtlases muljetuses kergest karmini ulatuvas. Vaadeldes Renaud'ile väljendusjõu poolest omaseid kujusid[362]. Pramaterjalina kujude valmistamisel kasutati kivi, mida kaunistati abrasiivsete, ehk mõõdukalt, ametüsti ja kullaga, – viimaste tihti ühe välimuse poolest emaleerivate vahenditega kujusid, mida on ateenlastel skulptuuri ülimalt patriotlikult materjalivalikuna kõige rahvuslikumalt säilinud. Töötlemise täpsus abrasiivsete instrumentide ja lõiva abil, mis võimaldas saavutada jämeda ja kõrge kvaliteedi. Kujused pinnati ühtlustavate ülestavate aluspõhjaga, mis näitab, et tahtsalade paneli eest sõltus, – kunstnik pühendas käsitöö kõik, mis ta oskas. Tihti nimed kujud valmistati mitmesugustest materjalist, kusjuures osa kujusid oli kättevalus klaasist abrasiivsetest

---

361 Maspero Histoire, Cor. T. XII, ch. 200 362 Renaud d'Agen I, ch. 13

ühinada kaunistamine.

Kuigi atlandi skulptuurid kogusummas on kangel realistlikult kooduskäsitlusel, leidub neis sealt terve rida realistlikke proove. Lõõjumus tuleb esile Foeta aventi majesti/umalate kujudel, kes alati vähem-alati riimentaolised, lihtsad, ühtsed ja kaunoonilised, ühes küljest ühestavate ühtsuskanjadele ja teiga oma ehitõhedusse poolest kujutavad mehhiko skulptuuri parimikku. Samuti väärivad märkimist kogu atlandi kultuurialadi muud kuigal leitud riimmarkid, mille kujutamisel realistlike proovi võõtmisega saavutas atlandi skulptuur kõige kõrgema taseme[363]. Peale riimkujude kaitsame väga tähtis dekoratsioonilisi lumi-maalu, ja jaaguari, ilu ja vapruse sümbolit, samuti aga ka kaera, kotka, liimu, jäneu, ahvi ja igasuguseid teisi jumalaste tähendusega loomakujusid, - kusjuures saagli esimb ka mitmest elemendist kombineeritud kujusid.

Atlandi skulptuuri ühtes riimkapiitraamatus saavutuses on kahtlemata kalendriliisi, mis ajaarvlüsteemi elemendi kohaselt on pärit tolud Azteekide pealinnas olnud ajal, 1479.a., kuulutades ühtlasi atlandi kultuuri õitseaega. Ta on ümmargune, 4-meetrilise läbimõõduga monoliit, kaetud reljeefidega, mille tähtsus kaunistamise on ületab atlandi kunstile omase. Kalendriliisi reljeefid oma piiratud varuais väljendavad atlandi maailmavaatelisi kõpmeelsust[364 ja 365]. Keskel asub Tonatiuh, mille ümber kõigil neli ornamenti, igaühes neist kujutab olnuvat maailma ajastut, - mille kuritegelik kompromiitsusi ühtsuse

---

[363] Vaillant, lk. 124, vt. ka Engelsi, lk. 32 [365] vt. lk. 121!
[364] ibid., lk. 125

on kahekümnend päeva tähist, mida ümbritseb fa-
kas. Selle jõulu tulevad tähtede ja päikeste
märgid, - lõpuks kõik piiravad kaks hiigelsuu-
likku madu, kes nimbaliselivad aastat ja aega.
Teine tähelepanuväärne on ca meetrihõrgune
monoliit, kellel põhjas kettaga, mille kummal-
gi äärel on Hiitsilopochtli ja Tescatlipoca kujud
üksteisidena. Sa nimbaliselt päike iseloomustab öö ja päeva
vahel[366]. Omaette koha ajaloolise kunstis hõivab
monoliit, millise tähtsust leidis Mehhikos laia
kasutamist mustide ja muude esemete valmistami-
sel. Sellistest säilinud esemetest tähtsamad on
Türkismaod mask, mida Sahagún kirjeldab kui
kostüümina kiirte Cortesile. Sa koosneb kahest
maast, mis kokku moodustavad nina ja ääres-
tavad silmakoopaid, kuna pikalt allalangevate
sulgedega ilustatud sabad on kulmudeks[367]. Mas
säilejkunst oli eriti arenenud Mehhiko kultuuri
idaosas, kust vastavaid esemeid Tezozomoci teabe
põhjal olevat imporditud Montezuma[368].

Maal ja graafika on oma aeglase ülesehi-
tust tundevalt mahu päranud. Nimed säilinud
freskod on kõik väga värvirikkad, kuid joonis-
tus neil on nõrgem ja tuhnjak. Enami tähelepanu
väärivad fotograafilise kirja baasil tehtud
joonised, millega illustreeriti kroonikaid, aga mida
praktikasse oli ilmselgi aimdel kõrgi nõgitsuine.

Kogusummas ütleks kunstist, mis aga ühelp-
tumist tahtub, et sellele nagu ka muudele ülejää-
nuile ja kultuuride ülese avaldas tugevat mõju
mõõdugi-puebla kultuur, kes vastavad kujud,

---

366 Vaillant, lk. 125 368 Lehmann, lk. 322
367 Lehmann, lk. 327

uruline pealkirjad ja ritsaalne mängid kiridel viivad vaatamat pärsiale mõtteni ingi teatud-kunagi kuigi kui ütsitukidel [369].

Kõigest eluevast reibatub, et atsteegi kunst, - arhitektuur, skulptuur, kiri, tantsud jne. viris otsselt religioosse käsutuse, mis määras viimase fantastilise põhidomuse. Ainult niipalju kui lubavad kitsad uruline raamid, oli võimalik kujutada tõelist elavat elu, mida ka atsteegi kunstis esines, niivõrd kui see võib kohata realistlikku pooli. Viimased on aga viisis esandid, - igidamuljed on uruline ringe, taidlemad ja äärmiselt fantastilise, meenutades nt visse Vana-Egiptuse ja Mesopotaamia vastavaid esemeid.

Nagu igas ühiskonnas on kunst valitseva klassi teenistuses, - samamoodi ka atsteegide, niivõrd kui see oli olemas klasside algeid, rahuldas kunst ülekõige preestrite tarbeid. Viimased kunsti tähtsis põhiliselt käsitöö baasil, kusjuures praktika kaugus just nende eemale eriti hoolikalt töötleminile, mille järele oli kõige suurem ühiskondlik vajadus. Ja selle vajaduse määras religioon, religioon aga arenedes ja täiendades preestrid, muutes algeliist rahvausku aeglaselt mõjuvateks sadadeks, - järelikult kunst viis ülekõige preestrite teenistuse ja nende juhtimisel kummandas samuti juurdekujundi ühismuulset korda ühiskonnas. Klassivahed, mis paistsid atsteegi ühiskonnas footmisuhtes kõigi Flemind endalt ülema, puudutavad nende kultuuris väga nõrgalt, sest kultuur kui praktikum spetsiifiline natuus

---

369 Vaillant, lk. 126

pole natud teotmisega mitte aru, vaid oma
bacsi kaudu. Religioon hõi omaette praktikum
osa pole omaenda ja otsest natud teotmisega,
vaid oma avaldusvormide - kunsti ja tea-
duse kaudu. Ja nõnda jääbki praktikum
muutumise alati mõnevõrra maha teoretilise järelduse
muutumisest.

Kohtuvõttes ateistlik kultuur on kõigis oma
avaldusvormides nõgavalt religioniga lõli imbu-
nud. Sellisena ta kajastab vanade mütho-
laste primitiivset loodusläbedast ellusuhtumist, -
kõike püüti selgitada alles müstoloogiliselt, usu-
liselt, „... ihkasheed loob religioonid, neoomutatud
maailma tunnetuses, kuna religioonid ise on neoomu-
tatud maailm[370], mida omaenda reproduct-
sioon kultuur kõigi tema keerukuses elavate
vahenditega. On selge, et kui ateistlik ühis-
konna vaba areng oleks jätkunud, siis oleks
nii praktikat sidusa varaneolüütika differentsee-
rumisi aluseks klasside kaos ühtsusse võõra
kujunenud, oleks tekkinud siis, ühiskonnali-
kud vastuolud oleksid tasunenud, religioon
oleks muutunud täiel määral valitseva klassi
tööriistaks, aga koos sellega oleks ta palju kao-
tanud oma mõjust keiske kõlmavast tähtsusest,
mis koos tootliku jõudluse üldise arenguga
kasvab järkjärgulist inimese võimu looduse
üle ja sellele vastavalt vajunuks muinel reli-
gioonsed kujutelmad järkjärgulist kohtuu: „Iga-
mgune müstoloogia võõrdab, alistab ja kujundab

---

370 Marx Engels, Soch. T. I, lk. 399

loodusjõude ettekujutusest ning hajutlusvõime abil ja kaob järelhulki koos tõelise valitsemisega nende loodusjõudude üle[371]. Aga tõetavasti ajaloolise majanduslik-, ühiskondlik- ja kultuuriline areng ei jõudnud kaugemale antud arengustaadiumist, kuna „kaa vallutamine kirjeldab[372] kasti poolt kathetast eelarvet ilmsiva arenemise".

---

371 Marksi Kapital, köit. I. XII, osa I, lk. 203

372 F. Engels, Dialektika, lk. 30

Conquista ja atsteegi kultuuri langus

Eelpool nägime, et atsteegid olid jõudnud varasse riigi tekkimise lõvele, mida iseloomustas lakkamatu vaenutsemine ja sõda naaberhõimudega, kelle tulutu nõt enamasti õunestus kehtestada oma ülemvõim. Su polnud aga mingi püsiv sihenclus, vaid põhilised säilitasid küla abistatud kõrnud oma sisemise korra ja olid atsteekidega sõtud ainult vahendite vahetamise kaudu. Atsteekide mõjupiirkonnal polnud kindlat piiri, vaid su ulatuse muutus, ulatudes maksimaalselt Tamaulipasist põhjas Nicaragua ja Guatemalani lõunas, - idas ja läänes aga ookeanini. Maismised alad olid kõige kaugemad, kuhu atsteekide sõjaretked võisid ulatuda, mujal oli Tenochtitlaniga oli aga pelt nominaalne. Kitsamalt atsteekide mõjualuseks olales ja vahedega lähemalt vaadet, olid kohalikud omaga vahetult kõlgnevad alad. Atsteekide eeatras viis mujs kõigem sõjateelt Montezuma II s. Lõuna Montezuma, kes oli valitud

ulmise praktika nerma järele kõrma nõuhoga Harjapoi poolt[373]. Viimane oli ka sõdalaste kõrgemaks administratiivseks aparaadiks ja võis teatud määral isegi kõrgema sõjapealiku tegevust kontrollida. Atsteekide võimu tõstis kohaliku kõrmude suhtes põhimõtteliselt uude sõjalisel jõul, mille moodustas vabadest inimohvritoojatest sõjavägi, kes paaqu hoiu oma põllutöödst vaba aega kasutas naaberhõimude röövimiseks. Sõjatehnika jäi algelineks, samuti nõrk oli atsteegi sõjavõe organisatsioonilise ja strateegilis-taktikaline kõrgus, mis on seletatav nende, kellegi arenemad kaasteemise staadiumis oleva, aga siiski põhiliselt ingiskondlikku süsteemi eriarenemega, mistõttu alaline sõjavägi puudus. Sellele sõjaskondlikule arengutasemele vastavalt kujunes ka atsteekide maailmatunnetus või - traditsioon, mida iseloomustab kvaliteetjõudude kasutusest tingitud religioosse pagamatu valitsemine. Elamised kartsid kõike, mis nende elu või varandust võis kuidagi kahjustada, - äikest, tormi, vuvalanguid või põuda. Sel ajal, mil Montezuma täitis kõrgema sõjapealiku s. tinglikult võljendades, „valitseja" kohustusi (1503-1520), tehiti eldiin ebaõnnestumise pinnal suurt ärevust mitmesugused kiiresti levivad olemasolu lõppu ja muid kohutusi ennustavad kuulsused. Viit saatuslikust märkidest on oluliseimad „viie jänese" s. 1507. a-tal idataevas nähtavale ilmunud „kolme naga" komeet, mille arvati võida tuuelvat kuhjades viivat templipüramiidi[374]. Praegu ühe kunagu paremnes kahs templit - ühes tulikahjust, teine välgu tõttu; Tescoco järvel tõusis veest, põhjustades suuri kahjusid; niihen atsteegi sõjaruhi

---

373 Vt. kõrnemalt lk. 99 jj. 374 Mc Closkitt, lk. 141

käsitati praktiliselt kaljude ja puude poolt; leiti
mingi imeelukas, mis hingitit praktikule, aga te kaotas
salapärase oiste ära[375]. - Kõigile neile mõistetele pidi
olema väga kuri tähendus, mis on ehtotav praeguse
kaasava materiaalse kahjus või kirjuga tundmatute
loodusjõududes us. Need kalvad endid leidsid nimi
tähelepanu ka kõige hõrgemates ringkondades, - nimelt
Tsezaco praktikumipilli ja Tenochtitlani valitseja
Montezuma, kelle vahel olid traditsioonilised hõõrumised
ülemvõimu pärast[376], kahtlasid vaidlusa oma ennus-
tajate väärtuse üle. Nezahualpilli prohvetid olid vem-
dusmuud Quetzalcoatli Tagasitulekus[377], ja kuulutasid, et
Anahuacis kahtlevad valitseva tõsa järeltulijad
võõrmaalased (siit peitub selgesti loogiline pahameel
Montezuma vastu, kelle suveräänitetti tahtis ühiga
võistelda). Montezuma kui Anahuaci tõeline isand,
ei muidugi ühiga muidugi leppida, - vaidlus
otsustati lahendada palli mängus, mida juures
Montezuma võitis kaks esimest mängu, kaotas aga
kolm järgmist, millise ajaloo tõsi kõikutas ja otsitsi
muutis veelgi vastuvõtlikumaks igasugu kuulduste[378].
Kõige tähelepanuväärsem neist ennustustest on aga
jahimeeste poolt tabatud lind, pealiga kaetas. Kui
Montezuma esimest korda vaatas peeglisse, nägi
ta sel taevast, tähistaevast aga ühvardatud
ühimesi. Arja ühjetamisele kutsus ta oma ennusta-
jad, kuid nood aga kadus kind ära. Pärast ise
vastas Tõsiasjale, kuna ei ajal taasti ennõida
kuhtsiko jälgijaid kõikus võõraid ühvardatud
jõuke, kellest kahtlemata ühatusid uusigid tõtte
ka Montezumani. Viimane kõrs oma tähelepanelikkuse

---

375 Vaadelt, lk. 170, vt. ka Paetes, lk. 51

376 Vt. lk. 73!

377 Päriumeste järgi kuuagiku väimas taltsutada valitseja Quetzalcoatl olevat tahtnud ja tulemust tõotas pöörduda (vt. lk. 128).

378 Vaadelt, lk. 170 mõne aja pärast tagasi pöörduda

ei osanud muud ehitust anda, kui oman tegemist olevat ülekoormatud olendite või vähemalt nen. de esindajatega, kes ennustuste kohaselt pidid saabuma. Tegelikult maismaad ehmatud põlvkonnad jõuga polnud midagi muud kui hispaanlaste - konkistadooride salgad, kes juba Kolumbusest peale ületasid okeanide laiuseid piki Ameerika kaldaid. Nende konkistadoorid lõpptulemuseks olid ekspluateerimise kehtestamine kohalike elanikkonna üle, nende hukkamine kaevandustöödel ja muga lõhenid Montezuma hõimud ennustuse täide.

Conquista kestab lõppjärgu XV. sajandi lõpu ja XVI. sajandi alguse suurte maadavastuste perioodist, millega avardatud ilmad andsid mandeid praamiks tollasegne juhtivale riigile Portugalile ja eriti Hispaania kuningriigile. Nagu maadavastus ise oli põhjustatud tugevast kullapuudusest kogu Euroopas, mis pandis selleõige tiivade kaubanduslõhe kodanlust otsima uusi kohtsamaid teid mineviuse juurtelist rikkale Idamaale, nii ka ekspeditsioonide tõuke oli konkistadoorside praamiks ehtimine. „... Kulda otsisid portugallased Aafrika rannikul, Indias, kogu Kagu-Idas, kulda oli see maagiline sõna, mis ajas hispaanlasi üle Atlandi ookeani, kulda oli esimene asi, mida nõudis valge, kui ta alles astus äsjavaevatatud saarekesele [379]" Eriti silmatorkavad näitlikud Marksa oletatavad varad arvukate kiidulaulude kiiruk Hispaanias, kus, kajumad rõdudel ja rõõvimingal, põlates füüsilist tööd ja mitte rahuldudes oma vähemõõdukate sissetulekutega, sattusid feodaal-absolutistlikku monarhia kehtestamise perioodil nigvalt võlgadesse. Engels märkis veenvalt, et „... tal oli väga vähe ühisnegust, mida

---

379 Marx Engels, Soch. t. XVI, lk. 442

oleks vänud müüa - röövida müüd ... ei olnud kerge - tal tuli võtta võlga Liina liigkasuvõlja käest [380]. Mainitud liiki nägigi vaeral maal kulla otsimiks oma aimukest väljapääsutud, moodustades nega konkistadooride põhimassi, kellega liituvad vaesemad kõrgaadlikke, kaupmehi, meremehi, palgasõdureid ja kõhtalt röövleid, - kõik, kes otsisid rikkust, võimu ja mõjuvõimu, mida loodeti saavutada tuumalmaiset Idamaalt - Eldoradost [381], kus „... majad on kaetud kullaga, ühe täiskuud piirkonda kõhnadest ja pärlid kõvavad tänavaid [382]". Sellised kaalud iseenesest mulgi enam maadevallutamist, mis põhiliselt oli võõra kasvanud vastavast kaubandusest - rabalikk mõtte arengust tingitud kapitali eriolgu akumulatsiooni vajadustest. Sel kombel muutub muutu territooriumide allutamine tõmmus kraagsalt, mis hoopsummas moodustas Hispaania suurusaja kiilgavaima osa. Conquista oli ajajärk, mil „... Balboa püstitas Kastiilia lipu Vaikse kallastel, Cortés - Mehhikos, Pizarro - Peruus; see oli aeg, mil Hispaania mõju valitses jõgamaalt Euroopas, kui iberlaste õõgvelat fantaasiat piinerand Eldorado, müüt Hi kuuplastigude ja ülemaailmse monarhia kiilgavad nõõgemuud [383]".

Mehhiko vallutamine moodustab Conquista ajaloos ühe olulisema osa, mõtte ei oleks pea-duse juba Kolumbuse maadevastastega. Tsitaat osa üldjoontes mõistmiseks jõudis Kolumbus

---

380 Marx Engels, Kor. T. XVI, lk. 442

381 Eldorado - fantastiline „kullamaa" aimatus, kus valitses „kullast isikmene", hispaania keeles „el dorado".

382 Parker, lk. 42

383 Marx Engels, Kor. T. X, lk. 721

Hondurase rannikule, kus ta, edasi lõunasse piki Nicaragua ja Panama kaldaid, otsis läbipääsu Indiast. e. - s. Lõunamerele", kuni 1513. aastal, oma sihti saavutamata, pöördus Jamaikale tagasi[384]. Hondurasest läänes ja lõunas asuva maa ekspluateerimine oli aga kindlasti tulutu, mis vajas edasist uurimist. „Lõunamere" avastas Vasco Núñez Balboa, kes 1513. aastal põgenes Darieni lahest koos oma kaaslastega, kelle nad Españolast, kolkaevasse Hispaania piirkonnas Ulues-Maalmas, tagasi pöördudes, Tõi kaasa kulda, pärle ja indiaanlastest orje. Seetõttu Balboa autoriteet tugevanes kiirus, mis sai talle aga saatuslikuks, kuna Panama kuberner Pedrarias de Avila, kartusest Balboa liiga võimuka ei saa, kutsus ta 1517. a. tagasi. Tagasist ei justiitsmõrvaga - Balboa surmati varjatud kohtuotsuse alusel, kus teda süüdistati soovis kuningliku endi isiklikuks valitsejaks[385]. Samalaadi kuuri Ameerika mandri vastu nagu Balboa edukas ekspeditsiooniga, oli veelgi kasvanud. Ta väljendub ilmekalt Kuuba kuberneri Diego de Velasquezi tegevuses, kes samal 1517. aastal saatis Hondurasse kättemaksu uurimiseks ekspeditsiooni Francisco de Córdoba juhtimisel. Viimane kohtas Yucatani rannikul mitteõnnelt kõrgelt kultuuritasemel olevaid maiasid, ja kuldahimust ajendatuna, Tahtis kohe sinnasele tungida, aga maiad võtsid hispaanlasi vastu noolte ja odadega, mistõttu nad ei saanud isegi mitte vee võtmiseks maanduda. Córdobal tuli piki Yucatani rannikut edasi purjetada, kus-

---

384 Manegabrer, lk. 171
385 Altamira, lk. 42

juures ta jõudis Campecheni, kui siin aga maiadest maandumishatse juures sue tagasitõugi osalises, mille juures Ordo ennast raskesti haavati, ise poole meeskonnast aga hõivis hoguni. Lejõnel edasiliikumist mööda rõõsast rannikut tuli loobuda ja sõitjad merehad pöörden Floridale, kus nad suesti tõlitasid indiaanlasi, - mis näitab Kumbale Tagasi jõudsid ainult halvad riismed[386].

Selle ekspeditsiooniga seotud rannik, mis tõstab ranniku Taga olevast sihtast maast eid hüllatdamise põhjustas juba järgmisel 1518. aastal uue ekspeditsiooni organiseerimise, mis läks välja Juan de Grijalva juhtimisel, liitudes samuti Yucatani rannas, aga vool kandis nad veidi lõunasse ja Grijalva põudis seni avastamata Mexiko rannikut Mexitani idakaldal läheduses[387]. Kust pöördusid edasi Campeche, kus õunertus suurte kaotustega hiinaga sõa ja tõdeuvarude kaubimisega maandusid, mis nüüd pungitus Grijalva Tabasco, kus, suutes ära hoida relvastatud kohtumised kohalikega, sõdiacanlastega, sai esimesi teateid täbes laiuvast rahvast Mehhiko ulatust, - Veracruzist[388] kangemale Grijalva ei läinud, - ta kogus kohtumispäristmaalastelt osalt ebaõnnestunud kauplemise, osalt kohtadelt nõõrimise teel saadud kulla, kallisteisid ja muu saagi, mis pöörden Kumbale Tagasi[389]. Velasquez palund ekspeditsiooni tulemustega kau-

---

386 Altamira, lk. 42, Vt. ka Parker, lk. 52 ja Marugobur, lk. 196

387 Marugobur, lk. 197

388 Siin on mõeldud praegune Veracruzi osariigi rannikut, mitte kolimaat rannamulist linna, mis rajas alles Cortés.

389 Darnell, lk. 11

quethi rahvad, kuna koalimata „kullamaa" avastamisest palmad hispaanlased loomad nal aitsatlid tegijunikli, mistõttu Velasquez otsustas organiseerida uue ekspeditsiooni.

Selle juhiks sai Hernan Cortés, kelle ülesandeks oli Kuuba plantaatorite ja Velasquezi varaseim rikkutõr[390]. Ta oli kui võigvalik, nunnpärane organisaator ja naljamees vel erakordselt võimekas diplomaat. Ilu kõige aga ihkas ta kuldu ja võimu ning nlle saavutamine näitas ilus äärmist salahavalust ja sihikindlust, pörkamata tagasi mingitu julmustu, ingimisi petutahtejuhtu isiklikku kasu taotlemise eest. Samasuna esinevad tal koos koukistadoorsidele tüüpilised jooned, millest tähtsaim on vaidlematuks kuulajaks. Kuna Cortés alates ma võimukas Velasquezist kaugelt üle, hakkas ülimalt tuima jutuga määratust varsti kahetsema ja enelii Kuuba saadamata kaldurile, kus Cortés varustust ja meeskonda kogudes aega kõhus, kära tuda vangitada. Cortés oli aga juba põnelnud teal endale vajalikku poolelajasaatma saatuda, mistõttu ülimetatud võimud ei jõudnudki tuda palju tülitada, aig ta ise teeb nõo, nagu ei tuaks midagi Velasquezi meelemuutusest ja, püüdes kõrvaltuma tema võimupiirkonnast kahkuda, tõsidusli 10. veebruaril 1519 Habanast edasimeele. Kogu ta varustus koosnes 11st laevast, millel oli 400 sõdurit, 200 indiaanlast, 32 lahingupüssi, 10 kahurit, 13 muskatti, ja 4 falkonetti[391]. Cortés võttis kursi Yucatanile ja maandus 8 päeva pärast Cozumel saarel, kus püüdis oma sõdurid kõrda asjatu ajaviite eest väärisiinga, ja kõrvus

---

390 Harrisse, lk. 80 391 Altamira, lk. 43, vt. ka Ruge, lk. 360

malt praegi edasi Tabarcosse. Tabarco jõul oli Cortésile esimene tõsisem hobbupõrge indiaanlastega, millest tal ligi ühetunnise lahingu jõul ennuhu ülekaalu varustades õnnestus võitjana välja tulla. Võidetu eitas suurel määral kaasa ratsavägi, kuna maiad ei tundnud hobuseid ja neetõttu ründamand tehistaid nende vastu suunt hinnata. Nuhu nõuis, „...et hobuse ja ratsanik on üks olend – võimas ja hukatamatu"[392]. Lahingu tulemusena õnnestus Cortésil alistada kõik kohalikud päälikud, kellega sõlmiti sakuleping, mille tõlkimisel antiti kitspaanlastele 20 naisvangi, nende has ka hiigi nahka kõrnude heilgast pärinava peaehe Fitar Malzina, kes võõis maiade juures vangis. Kõik nad ristiti ja jagati nejõul tõdenele, – Malzina nimeks sai Marina, ja kuna ta valdas ääkõsti maia kui nahua keelt, muutus praegi Cortési tõlkimata abitimes ja annetamatuks tõlgiks (maia keelt tõlkis kitspaania keelde hiigi maiade hõim vangis olnud kitspaanlane Aguilar, kes ühines Cortési salgaga Cozumelil). Marina, osutades oma hea kohalike oludu ja indiaanlaste psühholoogia tundmisega Cortésile väga suurt abi[393], ja seemanna on Tal teatud osatähtsus Mehhiko vallutamisel, mis, arvestades kas või vallutamisest pärinevaid käsikirjus, kes tuleb hiljuto takse kõige tähtsamana Cortési kõrval, palmed mitte väiksemad[394]. Tähtsust on ta ka kuhu väitsks tehtiva seguhoralikku laadsuse vastlikkuse tõttu, nii Cortési alistamisega, kellest te kaasi tulevikus maiaeluse

---

392 Bernal Díaz I ch. 53 393 Vaillant, ch. 174 jj.
394 Vt. Vaillant, ch. 174; 175; 176; 183; 187, – jooksul.

ladustele hõige hindlasmat tuge, ta ise hoge aeg
rutiis oma enda hõime.

29. apr. 1919 contiis pearjalas Tabascost St. Juan de Ulua saarde, kus tuda esmakordselt tuli Texitama Montezuma saadikud[395]. Montezuma teatavasti omnaegsetele hispaanlastele näol olevat tagemast silmapaistvamalt jõudnud maapealse esindajatega, kes oli Tulnud kehtestama uut korda. Oma lihtsameelsus ta oli veendunud, et valgenahalise hiigeltuntuga on meil ehk võimalik mulitada hoju tagasi pöördema, ja nii viisil vabaneda tülikatest võõrastest[396]. Saatkonnet saatis Montezuma contissile, tema kullaahnusest juba teades, päikest hiigutava kuld- ja hõbekettaga, kullalõvega kaitstud kiivri ja mitmesugused kunstipärased relvistatud massiivsest kullast kirmaka kujusid[397]. Nad kingid aga aimust suurendasid hispaanlaste edasitungivoovi, kes olid veendunud, et kulla ja inimeste osas on meem kanged.

Contis, St. Juan de Ulua saarelt edasi sõites, maabus enge Mehhiko rannal ja asutas siin oma edasiste valluteste toetamiseks vajaliku tugipunkti - Villa rica de la Veracruz (tõeline asukoha nimi)[398]. Tugevat, jätnud Veracruzi kaitseks väikese garnisoni, liikus Contis edasi põhja poole totonakkide alale. Viimased võtsid hispaanlasi sõbralikult vastu, kuna, olles alistatud atsteekide poolt, nägid nüüd konkistaadoorides oma jõudu, kelle abiga oleks võimalik ellent koormavast sõltuvusest vabaneda[399]. Contis tarpas oluliselt ja palunud Sempoalas, totonakkide peakeskuses,

---

395 Bernal Diaz I ch. 58
396 Vt. jun. 5, Vaillant, ch. 171
397 Bernal Diaz I ch. 63
398 Manrique, ch. 218
399 Vaillant, ch. 173

kahekuuidlik aeg kõikvõimalikku abi lubamisega, deklareerides: „Meie huvi teatis meist, et me kõikjal häviteksime kurjuse ja solvamise, karistamise ebaõiglust, aitaksime rõhutuid "400". Oma „abi" oskas ta ka kohe ilmekalt demonstreerida, - nimelt kui Montezuma mahavõtjad Tulid siuna andameid, nende seas ka juuksevõrd, võõdma, vabastas Cortés vangistatud ohvrid ja laskis neile asemel mahavõtjad kinni köita. Selle üle oli totonakkide rõõm muidugi suur, - nad ei teadnud, et Cortés ööpl needsamad mahavõtjad vabastas ja austusavaldustega Montezumale, kellega tal palmed ka mingit tähtsust tegevuse vahekorda sattuda, - nimelt raatis. Järgmisel päeval ei osatud vangide kadumist millegagi ühitada. - Cortés ütles, et ta neist midagi ei tea, ja lubas endinet totonakke kaitsta „viimse veretilgani "401". Hispaanlased püüdsid neile ka otsekohe oma kombeid peale suruda, et nuga oma mõju suurendada ja tekkinud lüke tihendada. Nii kutsuti juumahoidmine, põletati iidolid ja kuulati evijoone totonaki palvelaid kristlustama. - „Tema Keiserlikku Kõrgust Karl Viiendat truudes alamates" liikuriti samas ilma ühegi kahtluseta ligi 30 totonaki asulat. Viimaste ühinemisaitas Cortési osatähtsuse tegevalt Tõstis ka asjaolu, et nad valejuhtumi põhjust otsekohe mahavõtjatega, ootuses Tenochtitlanist kiirmsat kättemaksu, nii asemel aga saabusid uued saadikud võõrastemaja kingitustega Cortésile "402"! Totonakid veenutasid hispaanlasi kõikumatuga, andmed neile oma

---

400 Bernal Diaz I, ch. 73
401 ibid., ch. 75 jj.
402 Bernal Diaz I, ch. 78

sõjamehi abilisteks ja samuti nn. relvakandjaid, aing Cortés võis, peale nda hei oli liesidenimed Veracruzis vandenõu[403], järgnevalt juba Tenochtitlani peale edasi minna. Saamaret tuli hõrge palk latrida Tlaxkalaanich ala. Nad, endised Tenochtitlani liitlased, vastandina maiadele ja totonakkidele, olid osanud end säilitada veel olma sõltumatuna atsteekidest, ja alles õige viimasel hinnaku tagasi löömud, ning saamaret atsteekide peale õige pahased. Tlaxkalaanid arvasid Cortési ja Montezuma end näitlevat sõbralikku vahekorra põhjal, et hispaanlased tungivad küdem atsteekidega ja Montezuma vorst neile kallale ja nutöötlus hukkunuid neid küll karmasti, ohvandades hoge Cortési i võesalga maha tappa ja ära süüa[404]. Tlaxkalaanid, alles totonakkidest palju hõrgemal arenguteenel, ei tahtnud end ka hispaanlaste pinnutada hispaanlaste relvadest, ega »ebamaisusest«[405]. Suga ei jõnud hispaanlastel muud üle kui Tlaxkalaanide vastupanu jõuga purustada. – Lahing toimus 5. sept. 1519, kus mitmekordse hispaanlaste ja nende indiaanlastest liitlaste vastu olevat Bernal Diazi, kahtlemata hull liialdatud andmetel,

---

403 Veracruzi jäetud hispaania garnisoni hulgas hispaania Cortési vastu vandenõu, millest aga viimane teada sai, lähka kahale tõttas, mõnedasi hõige kaaminal viisil kaitstes, ja et võtta mustet igangunu võimalus Hispaaniasse pöördumiseks, tahtis kaevadiet väärtuslikuma maalt kaasa, ja saatis nad kesta põhja. Hiljem jõttis Veracruzi uue asukoha ona kindlalt positsioneeja Escalante juhtimisel ja suttas ise lõunpoolsem tagasi (Bernal Diaz I lk. 87)

404 Bernal Diaz I, lk. 93

405 Nimelt Tlaxkalaanide käitis kaunes kõgemata viisis nimed kohtune, mille nad uskusid elitsid ja võivaenlased, ning nd hiljem mõnda maad ringi uudsed, et hiigle tema vaenlasest näidata, – kõrgeks ohverdati nn kohtune nimi pidulikkusega jumalale, kuna aga ebausku ratsionalu vastu võitles (Bernal Diaz, lk. 95

sõdimud 5V 000 Haskalaani. Hispaanlased võtsid vapralt, truudusega „...et alma võiduta ta surek lahinguväljal või preestri noa all"[406], ja lõpuks, tänu vastase algelisele sõjatehnikale ja lahingutaktikale, õnnestus konkistadooridel saavutada ülekaal. Cortés püüdis Marina abil igati veenda Haskalaane hispaanlaste vastu võtlemise mõttetuses ja kutsus neid üles koos sõdima atsteekide hiiu sõjas vaenlase vastu. Lõppules õnnestuski tal Tlaskala juhtidega, kes kvotsid, Cortési abil oma võimu kindlustada, ning atsteek nõrgestada, - saavutada kahekesi. Liitjumes avaldas Haskalaanidele kahtlemata mõju ka hispaanlaste poolt võlusnäidatud sõjalise vapruse, mida nad võisid omal nahal kogeda.[407] Su ol hispaanlastele tuur võit, sest nad olid väga väärtusliku liitlase võrra rikkamaks saanud. Nüüd Haskalaanil olid neil pidevalt kogu sõjakäigu vältel kordagi ratsmata, ja ongi neetütlus läinud ajaloohku „hispaanlased kasje usteraamata liitlastena". Sõltuti sellest, mida kroonikid rohkemini kinnitavad, ning Cortés teatas kahekordsetundiga Karl V-le, et „Tlaskala valitseja tahab Teie Keiserliku Majestuti truudus alamaks ja minu kaudu Teile saada"[408]. Tlaskala ramaniimelisse fäktsiamarse kestuse määras Cortés 27. sept. 1519 ühe igamoodi vastupanuta viie. Siin oleti ta 20 päeva, mille jooksul võttis vastu kohalikke palveid, kes tõid talle mitmesuguseid kingitusi peamiselt produktide näol[409]. Cholula kogus ta lähemaid teateid Montezuma sõjaväe kohta, ning sai liitlaseks 6000 sõdalast-Haskalaanilt[410].

---

406 Bernal Díaz I, lk. 97
407 Vaillant, lk. 173
408 Schurz, lk. 94
409 Vaillant, lk. 174, joonis
410 Parkes, lk. 60

Hispaanlaste käitumine ärritas aga sha enam ots-
tuhe, kes kõik aeg, juba sanniliest peale, olid kas-
vava rahutunga jälgi ajad Cortesi tuhendada. Montezuma
aiagi, et kuuga juhtumud võõrmaalane ei taha kui-
dagi ära minna ja loatüi, et vahest saab neid kinni-
tada nõidumi ja halbade ennustustega. Ta hindutas,
et oraakli põhjal on Chalula võõrmaalaste hand
ka anti Cortésile Harkalaanide poolt täpsed selged,
sihtkoht paberga niitu ainna Chalula kuuden teeda-
tähani, kuhu Cortés ei tarkund end nüüd pöö-
rugi keerutada, ja anus rahuhuhet küla. Chalula
elanikond võttis hispaanlasi algul üsna rahulikult vasta,
elukord kuulud möödus mööda muutus aga siis kui Mon-
tezuma saadikud dühlaanidest avaldusid, et viimane
ei soovi hispaanlaste tulekut Tenochtitlani[411].
Cortés otsustas seda Montezuma hirmudest kasutada
intrigimi provotseerimiseks, et tekitada atsteekidel ja
viimastest sõltuvatel hõimudel ruela ei võimaldust
muremata hinnu. Seda saavutas Cortés nii teel, et
nõuga niitis tuhat inimest Chalulast temale kuu-
tud abivõge oma templi ümber ja hävitas kahuritu-
lega nad neist enamuse[412]. Eelkõt, mida Cortés
nõuga just tegelesi, oli täieti mõistmata saban, et
hoopis elanikkond, nõu arvamul, et sisemungi jaatuga atsteekidest võõlust puhastada, põgenes. Ka on mõi hiljem
kahes mõttes hoopis Cortesi sõjaretke informeerimisel, -
mis tähendas mõni tuhat inimest kuskata, kui
nõuga oli saavutatud kiiskalt võimas mõju!
Edasi kuhas Cortés põgenenud elanikel viie
päeva jooksul tagasi tulema, kui nad on nõus
muutuma Hispaania alamaks.[413]

---

411 Bernal Diaz I lk. 120
412 ibid. , lk. 124
413 Schurz, lk. 108

Selle riigikuue tagajärjel oli Montezuma olukord kui kaheis end iseseisvalt kõigutamatult kaeva kiskuda, muutumud valgi keerukamaks. – Ta ei suutnud organiseerida kiirpaemlastele kiitlalt mõjuvat vastupanu, – kõik tema poolt alistatud hõimud kerkisid kiirpaemlaste kõrvi tulid, kiid mõne poole ülle läinud, ühiga kiitnenid Montezuma võimupiirist. Peale selle oga selles tema tegevust tundlikumal määral ka keimuhõnkhoqu – Hiscopan. Montezumal palusid aimõõgust otsustada otstulekide arvude üle, kuna ta oli ühiaji aimult kõigem sõjapealik, esimene orna hõimus, ja sõltus suurel määral Hiscopani kallalkäimisest otsuust, mis palusid suguji energiliselt kui tema endale tegevus. Samuti sõltus ta ka vut iäiliund alistatud hõimude täieste kahtlusest Tenochtitlani[414]. Siinkohal nõrgestas siiski otstulekide tugevust asjaolu, et vanem eksisteerimud kalmistuid[415] oli just mitte palju enne kiirpaemlaste sissetungi kujumenud ümber otstulekide ülemvalitsuseks, – Suga tuli peale Hiscoala ka Tenochtitlani võimsamat kiitlast Texcoco't kõrsitada kui salaraamlast, kes selle üle aimult rõõmu tunnab, kui otstulekidel kehvasti läheb. Samamet palusid otstulekidel mitte kellegi muu kui aimult endale peale kõrda kiirpaemlaste vastupanu organiseerimisel. Siiski, – kui nt ajal, mil Cortés kahekeelsest idast Tenochtitlani suunas liikumas, alles ka võimas Tlaxcalaid ehk omutamud tugevat vastupanu, pakkus Cortésile võimalust olemasolevate ressurssidega kiirelasti mitte suuremaid vägesid koguda. Montezuma aga, kõigumatumud kiirpaemlaste suurhuulmatust edasi ja võimumust,

---

[414] Vaillant, lk. 173
[415] vt lk. 72!

kartis uut alguse mitte õna pahendada, ja, peale vulhoolest sõõmuerinnud haint meeltaga kohtistadoore tagasi pöördumiste, otsustas uuet vabalt Tenochtitlani sisse karta, ja nad kõigem hõõrtada[416]. Sel ol aga atsteekidele hinnus õnnetus, net Cortés oskas seda niinkorda külgavalt kasutada, nagu jõngnevalt näeme.

Chalcast läks Cortés otse joones Tenochtitlani ul alevarre asunekum Iztapalapani, kust tahtis sihs halmest tammist, mis ühendas Texcoco järve alevat saarel asuvat Tenochtitlani maismaaga. Seda mööda edasi liikudes, jõudis Cortés 8. nov. 1519 Tenochtitlani, atsteekide teredasse pealinna sisse, mis oma välise sõraga ületas kõik kristlaste kujutlused. Cortési tuli koge oma majestuet ühtenes kõige armastusväärsemal viisil tervitama Montezuma. Kes oma ülbustest kõikidest kombelantega, - kõik väga teredasti rõivastatud[417]. Kohtistadoorid juhatati alama Montezuma ita Axayàca poolt ehitatud uu „Axayàca palees", kodi tuli uude tõi Hustamise ast ja tutvustati uut ingi kahalike vaatamisväärsusi, nii kulgas ka pratimpliga, kuhu Cortés tahtis kohe kristlen

---

416 Schurig, lk. 111

417 Nii nähes rahvad kispaanlast algul kuuse kämmarlusse, nagu ta pagelebb Bernal Diaze mõnikuus, kes, kirjeldades Montezuma võivarust, väidab, et temas „...või varrus oli nii rikkalik, et inegi temas pehmed penksapad oht kaetud kallishivete ja pärlitega nii et sarpatallad, nägi tehes, olid puhtast kullast (Bernal Diaz, lk I 135)". Tegelikult on ta muidugi suur kõrdus, sest sarpad ots tõgi ilden ei kaetud ja kullast ammugi mitte.

altari piistitada, aga ellent ei tulnud miclagi võlga
- Hispaanlastel tuli sahukeheda altkirja peale end
elushoidmiseks [418]. Selle piistitamise kiitis salaaeb ja
ja selle taga asetshamben, mille sina eestis hoolsuse-
ga, lubades salvad jahud mentide võlga jagada.
Kohalistadoorida nimetab mentes aga Tenochtitlani
päevapäevalt ikka kõhedamaks, nalavõrd kui atsteegid
ümbritsid end vastu hoiga aeg hiemavat va-
rustasid. Pikaje nimetab niisõnal, et eestes ähvardas
sadshaalu sammuga lahendada olukorra end-
kasuks: Ta läks väikese saatjashoonega kontsuma
sukahta, ja, nüüdistades viimast kotkas oma Veracruzi
garnisoni häirtada, mulitas Montsuma mulaga
kuasa Axayàca palees, ning vangistas ta ära [419].
Seda õnnestus hispaanlastel nii puhtalt läbi viia, et kon-
tsuma lähikondlastel algul asjast aimugi polnud.
Bernal Diaz e teadete kohaselt algul kontsuma kol-
dus eestlaga kaasa minemast, ja alles siis, kui
kuuji juhtumisel hispaania ohvitsur lõikuritsihimata
hertsi kaelas kannatuse ja, pöördudes eestlase poole,
ütles karmi tooniga: „Kohkles Teie kõrgus kaotab
nii palju sõnu, ta kas jäägub meie ette kohe vaba-
tahtlikult, või me tapame ta ... hüüe ehe on juuksu-
karva otsas [419]." Ohvitseride õnnes ja karmi toon
olevat kontsumale nii mõjunud, et ta jäägneb
vabatahtlikult eestlase.

Montsuma langemine pentvangina eestlaste
kätte andis hispaanlastele ehelise peremehe, - nii
õnnestus kontsuma kaudu, kelle võim oli
väljaspool ehtsaja seinu, kaheta kuningavõi-
ma. Montsuma oli tegelikult juhtiv kuppel

---

[418] Bernal Diaz I, lk. 151
[419] ibid. , lk. 160

vang, aga Cortés käitus tema suhtes nii aega ta oda
paleks, et nii kaua kui atsteekidele õunertus
teda pealtuna näidata, ei valinud nad mut pali-
kut, oid juhita, või õigemini – Cortési valitsus all!
Montezuma kapitulleerumisan on näida juhtide mutik-
kust, – kes oleks olnud vel väimalik vasta panna,
nad alistusid. Kirjeunes Montezuma ja Cortési kii
feodaalmaailma ja inglopaehandlase kaua laastunisn
pensvdi erinelajate Tahuletst vahest tulenes asjaolu,
et Montezuma ei suutnud arja ka niitu nii
kaugaldada, et nuistuk juhtidelegi oleks uude väm
täiendd või kindlustusud.

Mõne aja pärast Montezuma vahejuisan Cortési
elukorteisse luetuus mõnda teist atsteegi pealiku-
te juures enda teatud pahaunde. Kirjeunes
tuleb ka mainitakse viimetaela Tuccoo pealtust,
kes nõnes Montezuma kangust, ohustas ise temo
kohale asuda. Cortés ei õunertus aga selleks piisd.
kaud õigeaegset tähelepanuda. Tähtist ülestähen,
kuhu elanikkonna kaitsel maaval olekssel kaasa
kaaratud, saunach juhtida poliitika tõttu, kes
Montezuma enipoolne enda isikliku väimu kaitsmeta-
mist kiispaanlaste abil, – ei puhkenud. Cortés
Montezuma kaudu nõudis atsteekidelt kiispaa-
nia kuningale allumist ja makunda tasumist
ning valitsus nii Tenochtitlani pealtikon kuberneina
mõned kuud. Selle aja jooksul püüdis ta võima-
tult palju kulda kokku kaaata, – talle ei
piisanud siiski Montezuma kulla kogavarandust ega
andnud peale pooltud makunda ja kinkida tasu-
mist, vaid ta saatis ingi na vähemaid ekspe-
ditsioone mööda maad kulla pärida [420]. Need

420 Bernal Díaz I, lk. 178 ff.

muidugi riiuseid pale nõõrmetallide judiacantaride hõlbu, mis neile nõudsi võõrtenlikum tundeus. Cortés jagas ka, ehkki ainult tähtsuntu osa (mis omastas ainuntsi endale), Montezuma vasalaambris leitud aardeist oma meeshoonale, kes juures vahe tuns ja lihtsõdemiste osade vahel ei ei harjun, et ingi muudu Cortésisse siiditavalt suhtuun Bernal Diaz mängib kõrbelunga, et „... mid, kes me oleme ... päevad ja öid purlevalt elaga sirkund... päeti raevules 420". (Piiri „vaenlas" i jäänud hüüdnugi):

Cortési ja tema kaaslastadoonide pingu pealt elamise viisimaatilise päevamine Tehiitas aga ärstugi kõhtsoguhoidlasti nad oma suuremat pahameelt, mida tähtsuntu ainult kartus kõpaamlasti hui kõnguma aleuditi sundajate ja sõdalaste vel säilimud respekt Montezuma ees. Cortés mõistis küllalt hästi, et te pole vel kaugeltki võõjaspeal kõrdaabiks ja püüdis nüüdsest oma garnisoni ülesanded tugevdada, ning sõdas kõgalast kinnellustada, - ühtlasi organiseeris ta Veracruzi ülejäänu laevade ehitamise[422]. Eesmeru ehk õlevandarlik Cortési meelt, kõrgaamlasti endi pealt. Nimelt Velasquez, kuuba vasamad Cortési ülalatuslikest valluteustest, otsustas vaeta teema hui maaraja vangistamiseks uue ekspeditsiooni Päänfilo de Narvaezi juhtimisel, mis oma suuruga tunduvalt ületas Cortési jõud. Cortés sai õigel ajal asjast teada, ja püüdis seda midagi hinga kahendada, saates oma vaenlase Olmeda kirja ja kingitustega Narvaezi juurde.

---

421 Bernal Diaz I, lk. 185

422 ibid. lk. 190 jj.

Kesi on Tulemuri ei anelnud, kahlas Olmoda Nu-
vaazi muuhenela Cortési poole võõrma meelitusi
ja kulla abil, mis Tal ka nimel näärahõi-
uestus [423]. Cortés ise otsustas Narvaeziga küm-
lõpu teha, – Ta jättis Tenochtitlani umbes
140 mehelise garnisoni Alvarado juhtimisel, ise aga
läks 70 hispaanlase ja ca 2000-e indiaanlasest
liitlasega Sempoala lähedale, kus Narvaez nii
ajal paikneb, valitses võõras võõrsil jäänud
terna laagri. Narvaez vangistati, enamus tema
meestest aga tuli Cortési poole üle [424]. Nende
seas oli ka sõnumitooja, andes kohtuse kohtus
mõned liivarti kuriina ste koga kohtuse, ja
kuna indiaanlastel puudus igasugune informat-
sioon selle vastu, tapsid nad mõnitsevat. Selles
Narvaezi ekspeditsioonis osalud kõrdadele ümbri-
kudest kirjeldamud, mitmes Cortési Tenochtit-
lani tagasi. – Sest abis vahejuhtumist hispaanla-
ste oma peakorteris Axayàca juures, ots tulnud
poolt ümber piiratud. Nimelt Cortési on-
täis jäänud Alvarado oli oma sõdalitega
Huitzilopochtli templi juures palvetamas ja pidut-
sema kogunenud mehhiklasi ekstsesside kallale
tunginud, tõenäoliselt sealt poolt midagi kätte-
saadud kuritöös [425]. Tulemuseks oli, et kogu sealne
rõõmus ots muutus kõrpaelaste vastu otse, –
ots tulnud jõuba ammu kogunenud vihaste väär-
valitsejate vastu päevase väljas, ja ümbrused
otsustati sealt kohaliku Axayàca palee,
viimsest kõrvaldada. Kuna ka sõõ väljaulub se-
dalt ots tulnud ägenimine organisatsioonilise nõrkuse,

---

[423] Hanquet, lk. 221
[424] Ruge, lk. 378
[425] Vaillant, lk. 177

nad võtsid kartsi vastu ainult a kunjahemlastara vaheega [426], aga ei avaldanud vähimatki vastupanu Fernando Alvarado meestega, – nad olid lennet liiga kiiduad nälja, et kispaanlasi vaigu on mõnikord täis, või lihtsalt ei tuiskanud nähagi tõsist ründajat ohutada, või arvasid ka, et kartsi kui kuda siidse niidi otsa kaela, võtsu nende käest täiesti ainuema lihtsalt. Alles mujal kui kispaanlased olid pöidlaid end jõe kinnikeeranud, jõkkasi oma kaevikut puistangi, ümbritsedes konkistadoore nii tihedo rõngana, et end ei suutnud nagigi välja tungi kattekki otse võtta. Palju nad surma ja kadusid, kuna teisi kahes päevaga nõq. Kartsi atsetas end kord kaela Montezumat, kes vaigistades atsteku ja pulus ise vahepalu, kuhades nõu võttes Tenochti Hanist kahkuda, aga nõu ei kispaanlasi kiiduad atsteegi põlgusega tagasi, kuna kuulutasu juba võõrast kattekantust ei kuulatud otsegi enam. Tema autoritet oli atsteekide silmis lõpikult langenud, – tõda pidasti nüüd ja kiiskiga, millest endine kõrgem sõjapealik sai vahetult kaevata ja saadud kaevatuseks 3 päeva pärast surmi [426]. Teise versiooni järgi tapeti Montezuma kispaanlaste poolt enne Tenochti Hanist tagasitõmmet, – on tõenäoline pigem esimene võimalus, kui arvestada seda, et Cortési kohtumast kaua aimult mitkaua, kui atsteegi võtsid teda vel kõrgema sõjapealikuna. Pealegi vahetas tagasitõmbumise puhul mingit kontakt vangi päästa. Montezuma surnuk valsid nüüd atsteegi oma kõrgemate sõjapealikute juua

---

[426] Eroberung, ch. 111

vanna Cuitlahuaci[427].

Hispaanlaste olekord muutus aga katastrofaalseks. Cortési laskis ehitada puust kindlustused ooleti ja odada sahe vastu, mille abil ratsutegid tõmbasid katustelt ja kanaleis olevaist paatidest, aga mitt palmed ka nuiemat laru[428]. Lõpuks oli Cortésil selge, et linnast tuleb lahkuda, — ta jagas mustel väljale kogu olemasoleva hulga ja otsustas öösel vasta 1. juulit 1520 (hispaanlaste rõnkade kaotuste tõttu „noche triste" nimetatud) mööda Tacubami viivat tammi Tenochtitlanist lahkuda, - aga ta palumel ei kogu. - Nimelt hellegi kanalit veel ammutava naine pooli mägati kaulistadoonide kahtlast liikumist, ta alarmeeris kogu ekspeditsiooni ja algas äge tagaajamine hispaanlaste rünnakuine praamilt paatidest keegi pool tammi, — kahjuneb pommitati sillad ja püüti neende edasiliikumist igal ennul viivi takistada[429]. Põgenemine toimus täielikus pimeduses, kuu jumes 3/4 Cortési meeskonnast sai surma atsteekide käes koti, või, alles kaadinud end liiga varjet kuhjaga, eeppus, mille kohta Bernal Díaz mägipo kahetsusega, et „Võke oli meie ööpimeduse pärast kahjuks!" Narvaezi isikuend allapõrnast kunnatavalki meist, vanadest Cortési sõdalastest palju enam, kuna kaaskond end liialt kuldaga[430]. Kuldu vägi jagamine enne tegevusest oli põhjuseks Cortésil kaulistadoonide kuldajaga kaotamise ohule kõge kõrgemalt võimult, nii nagu ta kõigem alla, mis nel saatunud oli, tagasi nõudis. Kirjeldades kordo põgenemise i surmahtud enne kuu kui Tacubas, kus selgus, et kõik allejäänud abi kaaravatud,

---

427 Aprael IX, lk. 130 428 Vaatlent, lk. 178 429 Ibid., lk. 179 430 Bernal Díaz lk.

laeva arvatud Cortés ise, kõigist neistest oli ainult Mariaa päästnud, 70-st kaheksast oli säilinud 23, kuna kahemeid polnud ühtegi[431]. Taeubas, koos. co pohjahaldal Los Remendiosi künkal, ümertes Cortési väeosmete veidi puhata, kuna ots tegid, nii arenul et neil jälgida ja kopsthult kõri. Tuda, kahlasid küünerti järve põhjast eppunud kurpaeanlani välja õngitsema, et saada tagasi oma röövitud varanduse[432] Cortés aga kavatses pöör. duda Tlascalasse, et nal uusi jõude koguda.

Seda momenti otsustasid viisi kasutada terkokad, kes olid Cortési peale pahased, kuna ümmane kon. tsuma vangistamise jõul ei kubanud nii oma ülemvõimu kehtestada, ja ühtlasi kahlasid välje. ma, et neil endil saamata kiipaeanlastelt mida gi head loota ei ole, — ja neist asjaoludest koh. tunalt püüdsid tähistada Cortési kiikumist Tlas. calasse. Lahing toimus Otumba juures, kus kõpaeanlastel, keelimata oma aärmust ja võhmast, ümertes vaenlase massiline paiknemine tagasi kiiva ja asetas võitluse Otumba peale. Siguaca vangi võtta, mistõttu terkokad sattusid paanikasse ja põgenesid.

Tlascalas võeti Cortési kästi vastu, kelle auto. riteti Otumba võit ei jätta kahtlemata feb. kist. Tõstust. Cortés peatudes siin oma kaaso. kogus jõudu ja kiikus 20 päeva pärast edasi Veracruzi[433]. Siia kurdis ta ust kaks karavelli, mis Velasquez oli saatnud Narvaezile appi, — mut edistusid, kuna võõlanta ja Cortési tagavarad edid alluga nuumenenud. Cortés asendas Veracruzist

---

431 Schurz, lk. 177
432 Vt. Vaillant, lk. 179, järn. 17
433 Schurz, lk. 186

koagsat tagala tuqevdamist ja jõudeluse kiudlus-
Fasnist, – alleks soovitas ta kalss isjarathe, ehe ilte
mere reenas, Tsir läände, praqum Mexikosi, kus
tal oma paindleva taktika ja eeskujuliku võõjaõppega
sidemist abil õnnestus igakord võõjalss tulla [434].
Vastuhakanuid karistati karmilt, – mehed kuhati,
„...st nende jõule valvata on tülikas" [435], naised ja
lapsed orjastati, ning kogu kättesaadav varan-
dus röövisti. Need isjakäigud, mega ka Cortési
kogu tugevus oli nõudnud nee isjanthe etteval-
mistamisele Tenochtitlani vastu, kestsesse viimast
piiiti igast küljest isolesida. Nii kuhati ümb-
ritsevate kõrgustelt malesta atsteekidele ora orja-
raagist andamitena, ja kui atsteegi isjamehed
tuhid pannistele jõule, ehitati neid mehenuge-
pete vastu. Samuti kubas Cortési ka oma liit-
last isehiacanlastel viiastada atsteekide maad, ja
andis neile ingi osa raagist. 1521.a. algupoles oid
Cortési nõjavõimu all kõik asulad Veracruzist
Tlascoco järveni, kaasa arvatud ka järveäärsed asu-
lad Chalco, Ithtlochitl ja Tlascoco. Viimased,
kahes liitpacanlasi nunt võimu, oid suurti
suurtunud Cortési liitlastes, ja ta andis kis-
pacanlasi kohutuse Tenochtitlani isolemiseks
kinnihoidst vaja tahtis positsiooni otse Tenochti-
lani vastas, järve ida kaldal. Cortési elistas
Tlascalas nee väikesed galeee, mis oodi kaupa
kanti ehe mägede, paneli Tlascoco kohta, vaes-
tati kahemõõga ja tasti vette. Need ülesandes
oli valdada Tenochtitlan täielikult meremaalt ja
kaitsta kõrgacuiv söclemeid sinna viivatega ats-

---

434 Bernal Diaz II ch. 181
435 Bernal Diaz II ch. 56

tuhicle nimnakeele est järvelt [436].

Sõdalaskkonnavõttes nodes tuiste järgnel perioodil kasvanuste ja uende liitlaste jõud kiiresti kasvavad, - atsteekidel aga samavõrd väheneval, kuna nad olid kaotanud kahanud õige nemendi teha lõpp kahistaelovaidega. Montezuma järglane Cuitlavac neri nelja kuu pärast võimuletõusu ning Talle järgnes te õepoeg, nuuts võimu ja autoriteediga mehine Cuauhtemoc, kellel aga oneti ka ei läinud kaua kiita indiaanlaste sõdurlus tervikuks, nii et ainult ni tuli arvelise ülekaaluga, olekuid need vil nuutnud hirpoeanlasi võita. Cuauhtemoc Tenochtitlani kaitse kuuldes tuigiteina oli nunnitud pealagi mahukoormad Talle allunud hõimudelt nuuselama, nii et ta viimaste aastatuhk populaarsus selgi võimes ja aigist kõigi hõimude silmis vastupanuhuvi võormaadanlik ei Tulnud midagi välja. Ka alg pealetükkimises, mites Cortési õnnestus alistuin järel alistada kõik Tenochtitlanist ida pool olevad aiad, millega ta saavutas head positsioone, salami Tenochtitlani, võrbas kulga liitlani ja siiriti kiirelluntatuid või anda atsteekide pealekaela viimase löplun hoobi.

30. mail 1521 algas Cortési Tenochtitlani viimast aii maalt kui vest. Konkistadoreid pundud viis Tuneji da kolme Tammi kaudu: Alvarado väesalk Tacubast, Sandoval Tepeacast, Olid Coyoacanist [437]. Arvatakse, et kenda Tenochtitlan sai vähemalt poegi vett, pumpadi, et nega pale kahekuulist nimnakeele väegrupeela atsteke ka ei [438] januga. Atsteegid

---

436 Ruge, lk. 384, vt. Vaclant, lk. 182, joon. 20
437 Prescott, lk. 68 438 Schurz, lk. 216

võtlesid vapralt oma elu ja vabaduse eest, – igal õhtul
nad soovitasid meelsasti võõjatunge ja punutasid
kirjapaanlaste poolt päevad hanelikta ülekaaluliku püsti-
tatud sõdad. Kirjamees püüdis nad ikka uuel
võttu uualt range olukorralaaniku, selle arenul, et neid
lahe käsitada, nii nimelt võõlust lahutas.
Kirjapaanlaste abil tiataval määral lammutaiks
nende individuaalsust kiitlused, kes, püüdes voda-
furaat võidust osa saada, unamistasid tammud.
Kui Cortés nõgi, et piiramise i anna ikka uue
soorituse tulemusi, lõtes ta ise kiua nõukogulikku
punutamise. Ta käskis kiitlustel punutada kes-
mel ja taita nende nimedega kaadid, mis
kesi ots tõgid piiritasid vastu võimalust, tegemisi
kiitlused kõrvale, ja kirjapaanlased võtlesid ots-
kiidega vahetult, mille juures nii mamurti ük-
nesten jäädsta lahingupõlja punutuks. Sel
kombel „puhastasid" kaubitsejaid iga päevaga
uha laiema ala, mis võimaldas neil kaotada
enam manöövrilamis taktikat ja nõga edukamalt
võidelda[439]. Kord õnnestus otsustavat edu võõ-
võõtu tulemusena vangistada 62 kirjapaanlast, kes
oma laevamaalasti ülma all alvendati tõõnuga
jumalale[440], aga ei nende meelsasti võimaldi
ei panandamud. Viimane loates kaotas otsu-
kidel nõnes vahejuhtumiga õõtimõõdiga: Nende
saadikuil õnnestus kirjapaanlasi mõõda kiiskes,
et otsustada, et nad tahavad koos nen-
dega kokata või ülema valgete vastu; tegelikult
püüdsid nad ainult kaotada otsustavat vahet
võimalit enda kasuks, mit kui järgmisel päe
nende valgad võõ kesti, kahtlaid nad naid

---

[439] Vaillant, lk. 183 [440] Ruge, lk. 385

ja lagri kaotama, et mid orjuse vedada, – selle est said nad ka väänka Tuu, – ütlusigid tapjad ja elevandad käis sõtiimelkod viimsest [441]. Kuuben püüatavati niisuud aga kalvenes päevapäevalt, – iiminud Fortunid punkoortist ja juuntst, – nälg oli äärmiselt tuav. Lõpuks, kui augustiki õunes tus kirjaandjatel pununtada kaevud, kust ütlusigid pale vajuchtme kohkumust vett said, kaneles näljale vel piinav janu. Kus ki ütlusigid ei olnuud, – tähavad, majad ja kanabid olid tuis kaipu, kaavatuid ja kaigast, aga kes palul püüd, su võõras kirjaandjatega. Ouanhtemaid, ninevalt kontrollimast oli nlge, et ka ühtlasuat pale kirjaandjatelt midagi koota, mõõtes ta ühendas võõrkeele koga alamaduva tõõtava dauhkonna, ja just su aspaalu kubarki ütlusigidel äärmiset varkstes tingimustes oli kaua vastu pidada. Alles siis, kui pale kõgi kalmekuulist püssamist Tenochtitlan oli täiesti pununtatud, ja ütlusigid niivõrd nõrgestatud, et nad ühe tähtsas mõttes enam võidelda ei jõudnud, – alustati 13. aug. 1521. Pununtatud, kirjaduga täidetud asula oli nii õudne, et Cortés siis kohe oma väed vält ära ja keeldi ka ülejäänuel dauhkonna siisnest kohelda. „Ja vaat, mööda kolme Tonnni vein... pidaratemi kaks elevati kuukende rodu, vaevalt jalga kohutades ...", inlaomustab Bernal Díaz neid kenagiss ronnada kerkustadevuda avatus muiacsjutuliset tõnda Tenochtitlani võõrkaid dauhkuhe [442].

---

[441] Vaikeint, lk. 185

[442] Bernal Díaz II, lk. 48
Mälestus nõlest kohutavast tragöödiast puris kenna aega, ainõõtes i kolonisatsi ajal aga ka praegu pühkuhke kiina pöhjaraporte, kus terkest ued kohtumed ant kiskid, salitsedes ametnte või dauhuleantatiks pühitsemiseks. Siin annad praegu vaguuts vaatamisväärsused ja salahäätused.

Mehhiko kanoplankton koosneb juhtest enamikest pü-
dis puudiga põgenenud ida järve, aga langes kõpaan-
kasta kõtta ja sealt vangistusse. Tuda pünati,
kuni ta säilitas oma väärtuse ja nõudis endale
välja aardeid, vastas, et neid pole, - need kõrvad
järve põhjas koos noorte tuvita ajal Augustinusi
kõpaankatega 443. Oma Honoluluni sõjaretke ajal pea
Cortés ta ütles. Tenochtitlani vallutamisega oli len-
gemad atsteekide tähtsaim territoorium ja kiirelles,
mis nüüd põhiosas osas koga sinna territooriumi
alistatud, kuna kasagid enam ei kuulunud
jõuelu, kes olnud nüüdsed kõpaankatele vastu
panna.

Atsteekide kaotuse peapõhjused leidsevad sen-
de sotsiaalmajanduslikust ülesehitusest, mis viis poli-
päevitu klassideulse ühiskonna tekkeni, kus juures
olid olemas klasside algid, samuti ka algeline
riik. Klasside algete olemasolu tingis nagukond-
lase ühiskonna, juhtide, autoriteedi. Neil oli-
sesteemsed kohustused oma ülemvõimu vabade nüü-
kondlaste üle ja nüüd ekspluateerida, aga ka oli
alles nõrga algelise staadiumis, - ekspluatsi-
mine, ilmi mis algelisel nõrga nõrkadest mõõdetu,
polnud veiagi meönest kindlustatud, ja et toda
kaitsetaks, oma klassihuve rahuldada, tõstes
sõjamees praktiliselt kõpaankatega kahtlu lippu.
(Ka kõige vaesemate seltsides abiti just Harkalaanid).
Algelise sõjaväe üle 444 noorduriks ühiskonnast nõja
tõttu maapealsetele ülesannetega sõdurid, omava-
hel alatasa vaenutsevatest kõsnudest, kelle
üle atsteekidel oli suuremad kohustused oma
ülemvõimu. Tugikohust nende valitsemise tõendas

---

443 Vaillant, lk. 190 444 ÕSCF t. 3, lk. 578

ainult seda, et alistatud piirid, enamasti valvatavad maksumõudjate äärvardusel, maksma neile tsaarse kulga andamaid tööstusproduktide, väärismetallide - ja kivicle, vastuvõtmata jms. näol, samuti saadud töötasu ostetsiklite maadel, - kui aga maksumõudjad olid täitnud, siis iga kõrn omanik ilmselgelt ühe, - niigi ülemdavat kaldumistihu apparaati poolmed. Sellise olukorras võimud loomulikult viia niigi tihedamatt sidemeti kujunemisele, sõltuvad võtsid ainult valitsat momenti, et ennast ellust, sageli vägivaldsega andamite tasumise loomast vabastada. Ja just niisugust paraja juhust nägid nad ka kasparlaste, - kõrgi ühiskonnakihi ühise vaenlase ilmumises võimu enda vastu, mis nõudis sõdivalt kõhenemiste, nagu ka ei ühiskonnakihi kõrgemal astmel asuvate valvatavate juures, kes ühiskondlikes piirides kasparlaste ohtu kujutasid ülemvõimu ja rahvastiku kaitsjatena. Ajalooliselt olemasolevad õõrgad sidemed. Seega otsustide madal rahvastatsionaarsuse arengutasu tingis asjaolu, et kontsiil oli võimalik ühendada kõik nii otsustuste mõjuvõll olevad kõrmud enda ümber vastu, mis nõudis soodustas ühiskondlikku juhtide kõhkluse ennekõike kasparlaste rahva, kes pole oma piirides võimeline kõrgemal astmel valvatavate juures, kes ühiskondlikes piirides kasparlaste ohtu kujutasid ülemvõimu ja rahvastiku kaitsjatena. Ajalooliselt olemasolevad õõrgad sidemed. Seega otsustide madal rahvastatsionaarsuse arengutasu tingis asjaolu, et kontsiil oli võimalik ühendada kõik nii otsustuste mõjuvõll olevad kõrmud enda ümber vastu, mis nõudis soodustas ühiskondlikku juhtide kõhkluse ennekõike kasparlaste rahva, kes pole oma piirides võimeline kõrgemal astmel asuvate

kirjapaneku varju astuda, kui meil aga kuotamist, nii ka ei mõtlemalki mitt alustada, vaid jõuti vaid tühista omaenese saatuse kaalule. Ja otsigi enamsõnatus oma kirjatustega tahtsi varju mant lugupidamist, mis teist inimesena ei leinud, kellele otsustajaid ühtlagi traatud usklejaid näitasid, osalesda kirjapaneku autoritatsi tõstis. Moatuzuma ja Loos Tumaga koos otsustuse juhtiva kitsekonna kõhkleva käitumise suunitses põlgusele, nõuge nõgimus, oli algselge ratsionaalmajanduslik kord, mida traatud määrad pugelesavad maailmad otsekonna religioossed hoiakud. Lummust otsustajuhtkond ei tahtnud iga muutnud kirjapaneku kiilduleval määral varju astuda, vaid nelja aasta alatas nii väga tahtsid jõulude maapealsed sõnakajaid. Hulbaks suunatud kahanes [445] oldi siiski nii veendunud iganuga tõusutsi tuleku, nida ei suudetud ka kirjatustega mult tahtsu alist aina hoida, - ja selline juhtkonna traatus nõjuhtumine, võiks öelda, resignatsioon, avaldas mõju tegevusele ka omalt poolt traatud nõju, mida ei saa mõõta. Nõõ maailmad aspaalsed tuld kartsite suunas kanuks, kus omalt poolt otsas kõiki veel võimaluni kõigavalt oma kasuks rakendada ja ei viinud otsustuse jõul ei allutas ja ühendas algul kõik kuhjuks kasvud Tenochtitlani varju, ning nõnda juba alatas otsustuse praktikum ende. Kahtlemata poleks aga ei prantslasi kunagitki nii täielikult kulgenud, arvestades kirjapaneku väesalga kaasvõõrast rahvast, kui viimata käsutuses palju almad suuri tehnilisi ja organisatsioonilisi edusid,

---

445 Vt. lk. 159 jj.

mille abil neil õnnestus peaaegu alati nende arvulise ülekaalu vastu võideldes, võita. Nii omalt poolt nimendas usku kõrgematesse ebamaisusse, mis hüüd jõuliguult kadus, kui indiaanland vendumist and neelitheus; aga tulirelvade - kahurite, muskatüüte, revolvrüüde, tuasmõõkade ja ratsavägede vaidlemata paremus, võrreldes ots tukide primitiivsete abivahenitest tiradega nõokade, viibude, noolte, odade ja peamurdi-pantsrite vastu, - jäi. Lisaks kogu seda ots tukide omaga võrreldes kahtlemata väga kõrget tehnikat kasutasid hea väljaõppega enamasti eluhuntolised, nüüdsõjavõtt kustes osalemad sõdurid; kõikidest distsipliinieeskirjadest rikkes, et kahjugent mitte, kui võit oleneb ei osalemad, jalga lasta. Nende puue ja oskuslikku taktika ja strateegia kasutamise vastu, pealegi nõrgema vaidlemata ülekaalu võitluses kui Cortesi juhtimisel, ei mutmad muu kõigga kahjugem tormavad indiaanlaste masside mitte kui midagi, kuna kael ei tundnud absolutselt manöövrdamist, vaenlase sidada tõhestamist ja tema osade kaupa hävitamist, - nagu nende kahjugutaktika ei õõrmist primitiivne. Samuti häiris indiaanlasi võõrast mode kindlat tahtmise kaotata vaenlase põhi daval, ohverdamiseks. Indiaanlaste sõjamuhud polnud rõdu-vel sõna otsese mõttes, vaid vabad kogukondland, kes kaasland sõda võõrmaatsetabel kamblen kõrvaltegevusena siis, kui ne neil parajasti muidu, i.o. põllutöödest vabal ajal. Nii pidasid osalemine ühenduse ülemuse valitsen aga just sõjahõõstamise ajale, mil oleski kõik sõjapidamisega ei tegelnud ja kõrtsmaal ka kõige peenema tahtmise juures pidas alund võimalik vajalikku sõjaväge kokku saada[446]

446 Vaillant, lk. 169

Juhtida oli raskem „armeed" samuti võga raske – kui võtkes kiiga raskeks läks, ja palmed loota ruut saaki, kõikidel vaidlaanland kihtsalt ära. – kuga atsteekide võtkuse kirjapanekute vastu niris alul pool barbaarsuse ilmastmul kleenida tekkimise algetiga primitiivne ühiskond, tema vastas folkstuet kõrgemal astmel kodukaalmaarima viisidajael, aistotku riimanti võt on täieti naaberpõrane nähtus. Vajnad abi kõik mõlemad poolel: atsteegid oma elu, vabaduse ja olemasolu eest võidelles, – kuspuures kaud kullaahnusest tingituna, mille pärast vaid abil valmis andma ka oma elu. Saamalt oma võimu tunnendamise ja kõige praeti usklikuste pahet alevatel konkistadoridel õunastus valkutada usklikuset kõikkõikem ajaga kogu kuhkuho. Ta oli „... ebaõiglane rööla, valluteröövla, mille ennetegijate on võõraste maaela, võõrale vaivarle valluteamine ja orjastamine"[447].

Tenochtitlani vallutamisega abil kuhkuho kentraalne juhtivad rajooned kõrvaldus ja nuga kogu atsteekide nõjuvõimu alle alund territoorium potsiselt alistatud. Ümbritsevate kõrvalalade kõrvamine unto kulla- ja kobedaleiukohtade avastamiseks ja nad elavate kõimude alistamiseks tõimus jõgavalt juba ilma tuunemata jõupingutuste. Nii 1521.a. Sandoval alistas maa kaunuzit tõunas, ja Orasco jõudis ramal aastal Tehuantepeeni lääne[448], kuna Olid ekspeditsioon Michoacanis jõudis Halisconi, punustas Tarasside vastupanu ja tiima rajati kõpaculeti kuigipunkt Ina Zacatula ammuses[449]. Alvarado 1522.a.

---

[447] Lehtkunnas, lk. 152
[448] Kaungabur, lk. 225
[449] Baker, lk. 107

alistas vel ülejäänud Zapatlugid ja nende alale rajati Oaxaca linn. Kogu nõda tegevust juhtis endiselt Cortés, kes 1522.a. määrati ametlikult Mehhiko-Hispaania kuberneriks, nagu neid vallutatud alu hakati nimetama (k.a. nüüsva España del Mar Oceano)[450]. Velasquezi poolt võlgacutud Cortesi süüteimistoku aga tühistati. Cortés türhi rõõmutagu vel ei rahulelunud, vaid pööras jõupingutt ma Tehuantepeci Guatemala ja Honduraasi suunas, kooles kõik nõda teal ramanguajuurel ühtlasi ametnikke kui ka Tenochtitlan. Tema taotluseni kiirendas ka uue kuningas, et Pariisi valitseja Pedrarias oli Avila, võõ aadlimaad Tal ent ära kõpata[451]. Cortésile 1524.a. algul saatis Cortés Guatemalasse ekspeditsiooni Alvarado ja Honduraasse Olidi juhtimisel. Alvarado alistas, peamiselt maiade omavahelist vaenu kasutades, viis vastupanu jõul 1524-25 nii nende kohtsi nagu Quetzaltenango, Quiche, Kakchiquel pt., ja 1527.a. aastas nad Guatemala linna[452]. Tõdemisilt jäi aga nii eela oma koodeskõhe kõikipäädsusmaterjalis tõttu võrdlemisi vähemuritsuks ja sestõttu on nad indiaanlasi tänapäevani kõige rohkem säilitanud[453]. Oletatud tuneb ent määratu Alvarado ühtlasi Guatemala kuberneriks. Olidil õnnestus samuti vallutada nõda tähtsamaid kohtsi Hondurases. Tema aga, püüdes mattida kõigutist Cortesi tegevusi Velasquezi ühtlus, kuulutas end nad Cortésiist iõltumatuks, ja üimane oli nõusolu Las Casasi juhtimisel saatma Hondurasse uue ekspeditsiooni Olidi karistamiseks, kel vandenõu alis õnnestus nad Olid tappa. Kuna aga Cortésil

---

450 Altamira, lk. 44
451 Parker, lk. 74
452 Recy, lk. 391 jj.
453 Remesal, lk. 226

punduside mõlemast ekspeditsioonist igaühest teatud, nii arvu ka iga 1524.a. Mehhikost mööda maad tuleb Honduraasse (ülevaade ekspeditsioonide liikumisest meie kandes)[454]. Raskete loodusolude tõttu oli tuhande ääremineku vaevarikas ja hukas, – alles 1525.a. mai jõudis Honduraasi laheni ja linnuni, et elud on nimed, kuhu nii ka märkimisväärselt eri leitud, aga suuremad asulad olid siiski valluto-tud. Francisco Mehhiko põhjaosade vallutamisel võtis osa ümbruse Jamaica arhalleni Francisco de Garay'd. Tema viimet, taotlus Alonzo de Pinda tundetuks Panuco kuldariisad-davate põgede ja nende rikkuste olemasolust, lonaldas viisa 1523.a. uue ekspeditsiooni, avarta-des valdkonna Panucost põhja pool, Mehhiko lahe põhja rannikul, nii kogu XVI sajandi võõrsil han-dis Garay maa nime[455]. Narvaez, kelle varjus lõpuks vangist vabastas, uuris ranniku Mehhi-ko lahe põhja kaldaid ja jõudis 1528. aastal Mississippi alamjooksule, siis uppus sel. Nuño de Guzman 1528 - 1530, liikudes Mehhikost Ha-liscost põhja - loode suunas, jõudis Sinaloani ja rajas sel Culiacani asula[456]. Kuga alates XVI saj. II-veerand aastate lõpuks kogu endisest aztekkide mõjualuse territooriumi, siis Yucatani, kuuluvad, aga kesppiirdamatult ulatuvad põhjamaad Mehhiko ala kuulusid alade kõpsaantuid poolt vallutatud.

Peale Mehhiko vallutamist kehtestati sel kõige kaunim kolonisaalne süüm, mille ainulaa-dus seisnegiks ei ühelgi eelnevatel või poolsa-

454 Baker, lk. 105
455 Prescott, lk. 224
456 Altamira, lk. 47, Vt. La Parra, lk. 80

välja pressida kui võimalik. Cortés kui esimene kohaliku valitseja, kartis endise Tenochtitlani vaenemist ehitada uue kohaliku linna, kus juures vana Tlaltelolco rajoon mängiks alasilmi ampaigahes, kuna Cortés ise oma elama tuli linnarajooni lagoaranni, mis hiljuses pühamuisi krentsumises. Esmajoones hoolitses Cortés oma sõduritele - konkistadoorile est, kellele jagati kõik indiaanlaste parimad maad, millel viimased pidid töötama oma uute isandate kasuks. Lacuti esimesel võtti siin arvhaeoloogia m. encomienda süsteem, mis sisuliselt tähendab indiaanlaste pöörisorjastamist. Nimelt anuda hüüdes jagati kuspaanlaste vahel, kusjuures maa koos selle omanikkudega, mida indiaanlased kasutasid ja pidid selle eest maksma, või, siis kalvematel rajoonidel, jäeti maa neile alles, nõudes est aga nõuti andamite tasumist, - oma isanda valdusest indiaanlased kahhuda ei tohtinud. Indiaanlaste ülimad mõned puhud saatsid oma juhtiva positsiooni, siis Hernán Cortés kuspaanlaste tähtsaimale liidrile Hernán juures. Nende maad, mida varem kasutas Tenochtitlani hõguhõned, samuti kui neede võimu, annuteti pärisvalduseks nagu ka kuspaanlaste endi juures kombeks oli[457]. Paljud kuspaanlased alistusid pakkudes tiitlendiga, nende kaasnes saadeti kuspaania kasvatusasutustesse, mis tõttu said tuntud määrad „kuspaniseerunud". Mõnedele pakkudele anuteti ühes „teneti est Hispaania ees" kuuluga pealt vappi ja aadlikirja. Nüüd aga, kui avaldasid väikemaaomanikkudest, võeti ära kohe võhegi rohkem maad ja nuuseti neid sunniti kuspaanlaste kasuks töötama.

457 Vaillant, lk. 192

ma kui kõtt inelcaantasiga:

Vallutusjärgul pürvdid nüüdse Kububa majanda-
du mõningat arenemist, niivõrd kui maisi kõrval
kahati viljelema aiva, riisamajas ja mesenspuid
nõukunida kasvatamisks. Riisamajada kasvatamise kõte
kuulusid Hispaania võimud kububa, aga ollest hoo-
limata leiti ta siiski. Leiwid ka enneaja kodu-
loomad - kabrund, veised, lambad; peale puuvilla
kahati valmistama ka riid- ja vollast nüüt; ehit-
kasi võeti kasutusele metallist föönüstad [458].
Eriti kaia oludesse kaasan kubuda pt. vääsmeta-
llide kaevandamine, kus samuti kui irtaneluste ja
põlluharjandusega otsa, kaudsati kaudt inelcaantasi
töö jõudu. Neid eksplueeriti nii rõngalt, et nad
kahtasid maalust välja tuuma, mistõttu nii
juba 1578.a. oiuste õigust anuti Uuda Kaarlaste
nunchulgalselt siin uudama Aafrikast negroreje.
Palgiule omalmuste järgi omastatakse negroreje
siinoodamise eest „inelcaantasi rõõrale" kas
kaasaka, kes ühega püüdsi kurgmelaada inelcaan-
tasi ehe. Kas kaasa püüdsi tõmelaada, et kiipoan-
tasi aianduses ennägitse ootb Ameerikas alla
vaid tuua elamise kõsthustamise [459]. Tuua tuua
nõuab selles, et ta, ja kõik fanaatilise ausuk-
domiskaaslane, ei kõige julgem põnsmaalasi
julma kalonialse orjastamise palgastaja. Kaua-
ret tuua inlocumutus Española kohta, et „... siin
paradiisis oleks inimesi (inelcaantasi) kuhjaga
ja kõigile; ahjust koostades ja tühjendades (saaki),
kristlased kahtasid inelcaantasi vaimi ja kaasi
vägja valima, et panna neid ennast tuuma ja

---

458 Pauker, lk. 105
459 ibid., lk. 98

kanutada neil kahval viisil, õgida ära nende töö, nagu indiaanlased oma töö ja higiga Footsid [460], kehtib kahtlemata kõigi Hispaania valduste kohta Uues Maailmas, kus ta ei võinud palgatamast indiaanlasi kõige tooremat kohtlemist. Luba, et ta ise oma kristlustööga neile rasket orjatööd kergendas, ei aidanud.

Indiaanlased püüdsid kergendada oma rasket saatust pagemisega, nii nagu nüüdsel ajal kliimavöötmes praevalderaamne. Samasuguseid nähtusi leidis Uues Maailmas, kus ta ei võinud palgatamast indiaanlasi kõige tooremat kohtlemist. Luba, et ta ise oma kristlustööga neile rasket orjatööd kergendas, ei aidanud.

Indiaanlased püüdsid kergendada oma rasket saatust pagemisega, nii nagu nüüdsel ajal kliimavöötmes praevalderaamne. Samasuguseid nähtusi leidis aga ka eriti

paania kuningale, kuna vastavalt dandeense võimuõigusele ja tuleb. Sellele 1542. a. aval-das Karl V nadalas orjade vabastamise keelu ja kehtis vähemalt teoreetiliselt encomienda omanike ja muu jagamise[463]. Selle nadala rakendamise kvaliteet jäeb saadeti Mehhikosse Francisco Tello de Sandoval, kelle ülesandeks kuulus uue paanika, - ora kolooniate kohtleb, kogu aeg maadeldi ka kohtu. Lõpuks asjaolu, et Sandoval kui ka Mendoza, Mexico Hispaania aadlikuga, et mainitud nadalat pole võimalik ellu viia. Selle asemele palve saadetiji inspektorite, ja kui ei täideti, rakendusid orjastamise protsessi valgi. Ka igasugused muud nadalused ja keeldused, mis puudutasid elu koloniaadlaste ülesandmise ettekäänded anti, oleid mõistetud tegeliselt ainult kuningas kaas sõnastuses nuruendamiseks, mitte indiaanlaste olukorra parandamiseks, mis oha enam halvenes, nii aga on-justkui nõudnes. Lõpuks ekspeditsioon pole encomienda vaid teisi nõudnud, mistõttu võeti nimetada mitte nõudmi, mis oli enne kuiand Pennus, aga kuulis kuiva kasutamist ka kehtivas. Selle kohanet kõik ümbrukaaua kehtad arvati vastavo kaevandusjuur-de kuulevaks ja indiaanland oleid nunnitud töötama nad orjadena, - ei oli ühtes kõige julmemates kolooniaal-se ekspluateerimise avaldusvormides, mis nüüdsel põrisolanike võõrandumise[464]. Paralleelselt indiaanlaste kõige rängema ekspluateerimisega toimus ekspluateerijate endi mitmesuguste võimuõiguste vahel teravõitlus indiaanlaste kuuluvuse ümberjaotamise pärast. Nii kaspaanlaste endi jõuluelijad kroonile kõrval-dati Taevaste juhtivalt positsioonilt kui olulisi

---

463 Parker, lk. 99
464 Altamira, lk. 154

„alamsaks" ja piiritu Hispaaniast tulund ametkonnale kindlustada nimetu mannu saadavaist tuludest Uus-Hispaania valitsemist juhtis Tacita Asjade Nõukogu Hispaaniast, kelle pantsanne riigikassi just keerulisi laenude määratud maksude ugulemiseks ja muude laenumise kontrolliks; kuna kehtivas riigi administratiivses aparaadis maapiga ülesannete täitmiseks puudus, kus piiriala muudatuste puhul oma tulusid nimetada. Kogu ülem-alluvussuhete gruppide mõõtmine võttes kahenelas indikaatorite riigikassa kui ka muu osa. Hispaania kaloniaalsüsteemi aeglane aga kajastub kõigi endamaal nõrk Hispaania absolutismi nõrgad küljed, mis oli riigikassa puhul ohjeldamatu, ainult nõrk puudust kõigist Lääne-Euroopa valitsustest. Selle kohta märgib Marx, et „... absolutismi ühtse monarhiat Hispaanias, millel on ainult puhtvõlise tähenduse Euroopa absolutismi ühtse monarhiatega, tuleb riigikassa võimalda erinevate valitsusvormidega"[465] kehtestas Hispaania nõuk kolooniaalse ühe, vaatamata sellele, et muuga lasta võõrtöötega mõisnikud ainult põllumajandustoodete, kaubatoomad ja raudmetall kaasaegsete võtid (viimane tähendas põhiliselt selle, et kõikide endiste absolutismist tuleva arendatud raudteega), — konservatiivse mõtteviisi iseloomulik kahel aastasadadel valitsusaparaadi majandusliku nõrkuse. Tsoltike jõudsale areng ärgamisest algusest, piiriala tõusu, mis tõi kaasa, tähtsa arendamiseks puudus igasugune stiimul. Ka Euroopa kolooniatest, kus abiti tuleb a kaubanduse ainult sellele, et siin indikaatorite kaotamata absolutismi kui varandusi kohta

---

465 Маркс Энгельс, соч. т. X, ч. 712

ahnitada, palmet nlle arendamist mingil määral kunstiteid, nt kehtivates tingimustes ei toonud Eestile jõudsale arendamine mingit kasu, kuna olemise põhiman, t.o. inseneeriandmed ehk. oma ehituse plaatimine tõttu maavalitsuse vaenu, ning tihtumg nõga äärmisel kitsas.

Insenerandmete otsimine nõuab majanduslikke kaalutlusi, mõnda orjantamine ja nõlvat tingitud raskusi ehitusmaterjalide, mis kohati olulisemaks muutub kui kasulike välja arendamine, siinsel kogu muu inseneeriani kõrge kultuuri kiirele langusele. Raa valluta mingi ei võrdud ehitusi kultuurist tõsta eduseisu ehitamine arenguhaas, - võõrastu kõrgemale astmele ei ära langemud, kuni arjaalu, et rajanelitu pooknel välja kujunemist olemasolev kultuur nii mitte ja nii pohjalikult kõrvi, jätta endast mitteloodi vaja vahe maastikumärke, ega inseneeri kõrgpaanis kalanõudmise režiimi säilimise kõrge, elamisnõudes nõutõejõu, millele võrdsust ei saa leida.

Juhtivat osa otstarbeka kultuuri kõrvitamisel etendas kõrgpaanis vaimumõõdud usutras mundadega, kes kahe poole kalanõudmise kehtestamist vordasid kulgalust kaitsi kuitul kuhjahoom ja kahjuvid inseeneeri kõrgtõus tõusu. Nii kõrge pealt kuitati mõnd võimu abil ajamgumu mõnda juurdakujude kummardamine, otstarbeka pestrid kui ebaõnn puhkultuurijad mõõtetu kulgalust tuhaarmu nõudmen ja üldalitu avaldamise pärast. Eriti kahe kõrge otstõigi pühade saamatuid tõnalamatlitu, aga ka mõõn isanguste kõrgkõrjade kõrtamõõn seaadatlikku kõrimatuid mõnikaid pealthela, kõrgpaanat" ainu juhtima kuhjaho aimene piirkõp juurdu Zumarraga. Ta kõrkõi kõrgeda

kõhjalt ümbrushoonest kättesaadavad raamatud ja käsikirjad, kuhjatud nad Nahtulcos mõnda tunniplatsi kohku, ja, kui aus kristlane hunagi, siis tea põlema kooter ühtega eriti nimendada oma tumeda kirikus on [466]. Maiada alal täitis rõõma ülesannet mitte võõrana ühega Diego de Landa. Olemasolevad „paganate" templid ramuti tõhuti, et uude annale piistitada kristlike kirikuid, - nga kohkas paanga ehitamiseks ehistlaimant aluskide algupärane arhitektuur ja kunst otsa. Kogu ühine pöörane kaartamine tuuri ühtega ehaana võõrajumimise „õilsat" ei märki! Teatavasti just katoliitsism inkvisitsiooni eriti ühine fanatism, - igamoone võõrimaj võõrastus ettekirjutused jõunala kummardamist või kaasa tuua tuleseema! Pole siis ime, kui, vaatides jõuhku maale, mille ekvivalent Kristuse surdagi ei tundnud, kõhs kohti kõige nunnjoonilisem „kõige paganliku" kaartamise. Põhjuseks oli mõte surdagi jadiaanlasta kultuuri kõigem kõige kiiremas korras, et nda nuuema mõtlemisega oleks võimalik siis kui ekvivalent ehitamise ühtega eriti ühtega.

Ka on viis endam nüüd katoliku kirikut ja mõtet igamoon ühtemoodi ning tuda tuuriva vaimilikuna mahtkonnast osast, mis on nda tunnam, mida kõrgemale religioon on arenenud. Nii ehitiliste mõtteline primitiivse religiooni juures on mahtkondlik tegurus ei tuhi paaltki nii ühtet mis kui kaapis „kõrgema" katoliitsismi juures. Vaga XVI saj. oli ka paanga, kui katoliku kirik, ühtki oma mõjuvõimult kaotamata kohku

---

466 Prescott, lk. 81

kuivanud, jäänud välja raevuhimult ära vahtsoolast tegemast.

Indiaanlaste viimsele pöörangule õunentus mundaalt, mitu jenuüdist tuntaval määral ühisel, et nad õppisid kõhemalt tundma indiaanlaste vana kultuuribe kombeid ja töötand and vastavalt kohalikku ühe tseremooniale ühtsed, ennetes viimasega pühaaaalastele ennavõtmu vastu võetavale[467]. Sarnanet viimand, võimet kõik kui Aland, jäid ühtsed omeli vil paganateks. Huitzilopochtli ja Tezcatlipoca kujusele asemele tulnud jumalaema ja-nuslapsega ja viitleõdud Kristus pühd indiaanlaste arvates samuti kui nende ülkäijatelki, tervendama haigeid, päramdama ohmatibbu ja toema häid ilusi asju vajalikke hüvesid[468]. Kristlikke ennekõi pühi tähistati samamoodi pühadele tseremoniaalsete tantsudega, nelgehete ja lilledega nagu vanem tantsiti päikese ja teiste loodusjumalate auks. Endiste templipüramiidide asemele püstitati kirikud, võtsu massiivse ja ühtse välisilmega kui ots-tekitsa templid, aga mõnd ehneva arhitektuuri tulevumbused ponnd aega kindlasmõõtmi tsaalind võimsad nikad ja ornament, mida kasutati peamiselt kuplite kaunistamisel, säilesid ühtsi. Sel kombel järkjärguelt viis kultus arenelate teinega ja vanad indiaanlased ise ei saanud öelda, et just nisama usuvad, juhtuvates alistumist ja tõhakuulmist, nõnda töötades nendte kaanatuste ast paradiisi õhelnusi, ehk ei nende arusaamises kõrgemate tunnlitsemata. „Se jumalasõna kõrgem valitsemine hõjus vaimu tegevuse vabahnnis ei saanud ajal ülle oluliara

---

467 Vaillant, lk. 192 468 Parkes, lk. 111

mõjulapsena ennastuks tagajärjeks, mis oli kiriklik kuhtlus kogu peadaalse kooga kõige ülalnimetatu riikliku ja kõige ülalnimetatu vaimuliku arvates [469]. Kolooniais oli katoliku kirik valgi kõrgemaks õigusalaseks formulatsiooniks kui Euroopas, — seda näitab kas või vaimuliku piiri ennastumise protsess, kellele individuaalse usupluralismiga seadusandlik tunnustus kogu kuhjaga kaasnes, mistõttu ta annetus paeji tähtsaks majanduslikuks jõuks. Riikluumise kunsidest tingituna teostati ka individuaalse kristluetamust erilise innuga just kohtuis tihedamalt annetatud rajoones, kust oli koste suunatud karu, kuna metsades ja mäekülgis elunevate individuaalsete juures valitses kas mingi kristluse ja paganluse segausund või saatus kogu ulatuses uude vanas religioon.

Kuga käega kolooniaalse ühe tingimuste muutumisel individuaalsed orjastatud massides, tõmmatakse kõrgemale, ühe mingi keeluseta ema riikluse peremeelsele naeluste või mingile muul tul, mis kohtlas nii tänapäevani püsiva ühe valgete vastu. Individuaalsete kõrge kultuuri kasvis, — vanad atributsiooni jumalad võideti, ja asendati katoliiklikku kultuuriga, aga individuaalsed ja riikli ei muutud, vaid säilitasid iseeji kõrge pika kolooniaalaja vaimuelu nõuetega oma kultuuri jooni. Hõimuanda kultuuri, kuigi selle elemente veel mõnel kohtab, puudutas enne põhiliselt ainult väliselt, nii nagu katolitsismgi, oli ühe pluralismiga klassi ühtsusega ja jäi sellele individuaalsele vastu võtmatuks. Ta oli peamiselt juhul ainult kattekiht vanadele kesken-

---

469 ф. Знаменс, Крестьянская война, lk. 34

pdrastele urkunnerele.

Vallutamise ajal ja aja nälele järgneval perioodil Indiaanland võõrne meeldet nagunevid kirjaandjatega, tehisid nn. metiisid, kes oma õigusi pärast nzod indiaanlastega ühel tasemel. Aegade jooksul aga nagi vahelet võõrnes, - indiaanlased säilitasid oma füüsilise tüüpi ja kuulu, iganuti ei arvestatud ja kahtlesi järkjärgulet muutuma ja edasi arenema ka indiaanlaste kultuuris, ehkki väga aeglaset ja kongusta selles pärvodi omast tunduvalt madalamal kujul.

Lõppkokkuvõte

Põlluviljatute indiaanlaste kultuuride vaba areng toimus Ameerikas selle asustamisest alates kuni Conquista perioodini, mis tähistas europalaste kolonisaatori režiimi kehtestamist Uues Maailmas. Esialgne Ameerika asustamine lähtus Aasiast ja kulges üle Beringi väina Loode-Ameerikasse Alaskale, kuhu esimesed asukad jõudsid kas jääaja lõpul või kohe pärast jääaja algul, mitte kiljem kui umbes 25 tuh. aastat tagasi. Loode-Ameerikast laialdes suurte imetajate küttimisel põhinev inimasustus järkjärguliselt üle kogu mandri. Pikkamisi, vastavalt eripaikkondade eluteingimustele, toimus erinevate kultuuride diferentseerumine, — põhjapoolsemates aladel jäi küttimine endiselt praktiliselt alale, lõuna poole, eriti Põhja-Ameerika lõuna osas ja Kesk-Ameerikas, toimus varem kui kusagil mujal üleminek primitiivsele viljelusmajandile. Selles asukaid muutusid paikseks ja nende areng, võrreldes teistega, kulges palju kiire-

remini. Varasemat põnevust ründab arukad kõ-
ge enne nn. keskmise kultuuri arenguetappi-
mile, mida iseloomustab traatud tehnilise os-
kuste omandamine, nagu ornamenteerimise savi-
nõude valmistamine, kettaga ja kedrumine.
samuti suure põllumajanduse Fingitud elamis-
koha kasvuga kujuneb kõrgilasele välja ing-
lagunduslik kord. Keskmise kultuuri kaasik
umbes meie ajaarvamise alguseni ja järgneva-
tel sajanditel kohaliku ajaloo eriomapärga
arengud mainitud. alad nagu paikades koopis
kõrgemad olmekoht, zapotengi, totonaki ja
maia kultuurid. Neid kõiki iseloomustab
monumentaalsete ehitiste püstitamine, oma
piktograafilise kirjasüsteemi ja kalendaariumi
olemasolu, kusjuures nad kultuurid põhi-
osid samuti põllumajandusel, eeskätt maisi-
kui tähtsaima Kesk-Ameerika teraviljal kulti-
veerimisel, mille tehnilise baasi rõhutamist
näitab kunstliku niisutuse kasutamine võib.

Nendega ajalt paralleelne, aralt kultuurilt
ajal süsteemi põhipunktis sama tasemega
Trotihuacani kultuur Kesk-Mehhikos, mida
dateeritakse ajavahemikku III - IX sajandini.
Trotihuacani kultuuri võib kuuluda traatud
reservatsiooniga atsteegi kultuuri erimenetlus
arenguetappi, kuna temale iseloomulikke
jooni leidub järgnevais tähtsamais kaasapani
ja rajatistes kohalikes kultuuridest. Trotih-
huacani kultuuri täpset edasiarengut pole
võimalik jälgida kuna järgnevat kõrgemat
tsivilisatsiooni e. tõeliseks pärastist, mis moo-
dustab atsteegi kultuuri teise arenguetappi,

kohalikud kultuurid, nende seas ka maaviljad
Mazapan ja Cayot Latilco, küsersti muntuurid ja
nyuneerid. Selle kihistuse põhjapoolsest osast ei
saanud kuid kõnealused küünekujulised (s. tsitsimekhide)
kultuurid Kerk-
Kuhkuhetse. Viimased võtsid kohalikud kõrgemad
kultuurid üle, arendasid ja laialdasid neid,
ja nii piirnal, kõigi kohaliku kultuuride kujune-
mise lõpptulemusena umbes XIII sajandi alguses
kujunes välja sihtne aztekkide kultuur,
mis domineeris Kuhkuhas XVI sajandi alguseni.
Sihtne kultuuri välja kujunemine näitab elanik-
konna koosolideerumist, mis väljendub selles,
et järkjärguliselt esile kerkinud teokoho ja
tenotški hõimud, sõlminud 1426. a. omavahe-
lise liidu seluksamaks rõjatsegevuseks, millest
algselt võttis osa ka Tlacopan, alistasid
peaaegu kõik teised hõimud oma võimu-
võimule. Paralleelselt sellega kujus aztekkide kul-
tuur ka naaberväljaspoole Kuhkuhe orgu,
sulatades endasse varasemaid olnuseid, toltekkide,
zapotekkide ja osalt maia kultuuride. Et'algu-
selt võrdses liidus õnnestub tenotškitel e.
aztekkidel kaasata enda kätte juhtiv po-
sitsioon, - kelle võimuvõim oli nõga naaber
väliniku vormiks juba kaugelt varem do-
mineerinud päästmuel aztekkide kultuurile.

Aztekkide sihtkohana arenguteaduse kindlaks-
määramisel kõrgemate kihistuste esimesi perioo-
dist tuleb lähtuda „... ühiskonna olemasoluks
vajaliku elatusvahendite hankimise viisi, ühis-
konna eluks ja arenemiseks vajaliku materiaal-
sete hüvede ... Tootmise viisi 4470 kindlaksmäära-

470 J. Stalin, Dialektikast ja ajaloolisest materialismist, lk. 516

misest „ ... mis määrab ühiskonna iseloomu, ühiskonna palge"[471]. Teatavasti ühiskondlikul tootmisel „... on kaks lahutamatut külge: ühiskonna tootlikud jõud (ühiskonna suhtes kõrvuti loodusjõududega, või õigem nendega ta tegelikult kokku vajalikke materiaalseid hüvesid) ja tootmissuhted (ühiskondlikud suhted ühistöös tootmisprotsessis). Need on ühiskondlikus tootmises kaks eri külge, hoolimata sellest, et teineteisega lahutamatult seotud"[472]. Ühiskondlikke tootlikke jõude, mille näitajaks on nende käsutuses olev tehniline baas, eri ühiskonnakorralikult primitiivne, või nagu neile pannud ei ütra, ega kasutatud mingit muuloomaõlitsalt nende puudumises tõttu Ameerikas. Samuti ei tunnetamatu rahvaid, millistõttu põlisindiaanlased tahtis hiigelsuurt. Tehnika arengust näitab aga tõsiselt peetud viisetus põllumajanduslikkude kasutamine „chinampide" e. „ujuvate aedade", tammsilla, kanalite, suurte kivihulptumisidega kaunistatud templite jt. ehitiste valmistamine ja püstitamine, ja mägede terrassidena kujundamine terrassidena kujundamises. Kogunenud tootlike jõudude areng võimaldas ühel perekonnal eraldi oma maalapil töö teda, mis kogukonnale kuuluvast maa ühisvaldusest talle eraldatud piirkonnas eest. Eraldi tootmine tähendas ka eraldi põllutöö vaadeldud omastamise, mis aga tervikule vastandatud tühimikule kogukonna kihistumise vahele. See väljendub ühisharitud pinde ees.

---

[471] J. Stalin, Dialektilisest ja ajaloolisest materialismist, lk. 576
[472] J. Stalin, Sotsialismi majandusprobleemid, lk. 58

kerkimise ühelt poolt selle väärtuslike elavõtmise alusel, mis soodustas ka ühtlasi seose mõjuvõimu kasvu, teiselt poolt, niivõrd kui oli tegemist algselt rahvuslike juhtide jt. tähtsamate isikutega, kes nemad ka suutsid maalõigud ja rütted kasvas ühtlasi seose jõuhus. Väärtuslikku diferentseerumist ja ühtlasi rahvuslikku kasvu tugevamal määral käsitöö areng, mis omalt poolt tingis ka kaubanduse arengu ja vastupidi – kaubandus dikteeris oma nõudmised käsitööle, kujunes mõlemad haldusid juba eraldumas põllumajandusest, hakkas kujunema oma ette käsitöölisi ja kaupmeste klass. Ühe eristumisprotsess föödi suurel määral töö produktiivsust, sellega aga välja tekkis väärtuslikku elavõtmist, ühe nagu föödetud produktid ei läinud mitte kogukonna, vaid juba selle üksikute liikmete valdusse. Rahvuslikku kasvu kõige tähtsamaks väljendajaks on orjuse alumaalu, mis, kuigi ei moodusta majanduslues määravat osa, on ammugi ole kasvanud patriarhaalsest orjusest. Orjad on läinud üksikisikute valdusse, kusjuures ühel rahvuslikul liikmel oli võimalik teist orjastada, kui too ei jõudnud oma võlga tasuda. Samuti ühiskonna vangorjus, s.o. sõjavangide töö jõu kasutamine orjadena. Ühe kujul andis orjatöö jõu omastamise üksikute rahvuslikest ühikkonnast pärinevale jõukihile ainetamisväärset lisatulu. Samas suhtes mõjus ka maaga kaubatsemata tõda,

mida peeti seaeji päraat. Ka väis sihtlari kõr-
gema sõjapealiku tähtsem tööruum, kes aigi
muutumad olalinks ametimehehs poolehdi
päritava võimuga. Teda piiras heill nagi-
kanna sihtkuist koosnev ja temaa kaeve
sihukene Haagipan, kes ennedas sõjapealiku kõr-
val kõrgimat võimu. Ligines sõdadega
tõusis ka pealiku, samuti sagedasemalt
sihtkutest koosneva kaaskonna tähtsus, aga
ollest ei kujunenud veel salwast eraldi
sõjaväeosa, kuigi vastav tendents oli
olemas.

Kahku võttes näeme, et sihtkut peeti
eksisteerivaid ats-tuhkidel tüüpilisi ühgkorgukond-
kuule kõrgeb järgmised ühiskondlikud rühmad: kõrge-
kõnellik maaomanik, valitsevad ametnikud
kogukonna s. rahvakonna, samuti kaatria ja
hõimu piires; kõrgeima võimu kandumine
kollektiivselt rahvakonnadele sinnakaaidest koosnevale
hõimunõukogule, kes väis valitsa ja täganela-
da kõrgema sõjapealikku, viimane ei saanud ajal
ka ilmpreestriks. Tänini pooli võime tä-
he panna tüüpilisi klassikaaja ühiskondli-
ke poori, - need on kõigepealt teravalt va-
randuslike vahede olemasolu ühe ja sama
rahvakonna, kaatria ja hõimu liikmete vas,
nälle eelmist näitab rõiva- ja vangorjam
olemasolu. Ühiskonna tüpu määrdumist ni-
gelt ühikõnnel rahvakonnaliku päritoluga
ühikõnnel, asatsas piiritaga, kes domineeris
kõrgis sõjaväeosades ja
juhtis kogu hõimu elu vastavalt oma
huvidest lähtuvalt. Sarnaset on ühiskond

perekonnad kindlustanud endale kõrgema sõjaaja-
liku ameti, mida väme traditsioonide reservatsioo-
niga kuigida päritiheks. Luuletajate kor-
rale omane madalast tootliku jõudmise
arengust tingitud võrdsem asemel valitus
atsteegi sihtkohamas täielik ebavõrdsus, -nihel
pool kuiad kihthegukondlaste mannid, kuhu
kuuluvad ka orjad, mud on, võiks öelda, tule-
vasta ekspluateeritavate klasside esindajad; teisel
näiku kiht jõukaid, uguhoidlike siiditute,
preestrite, kaubitsejate jt. näol, kes esindavad
tulevasi ekspluateerivaid klasse. Vastuolud
nende vahel on olemas, aga nad mitte tea-
valt antagonistlikud, vaid alles algstaadiumis.
Mõlemate, nii uguhoidlikule kui ka klassikor-
rale iseloomuliku joone ekspluteerimine atsteegi
sihtkohamas ei jäta mingit kahtlust, et nad
oma arengutasemelt esiaraed ülemineku perioodis
sihst formatsioonist teise, kus juures ugu-
hoidlikku korra kaotamisele ja tekkivale klas-
sikorrale tüüpilised jooned siiditavad tunduvalt
ürg hegukondliku korra elemendid. Järeli-
kult atsteegid kirjapaanlaste sihtkohamgi ajast
perioodi põudrid oma sihtkondliku arengu
poolest klassikorra ja riigi tekkimise läveke,
mille täielikku väljakujunemist takistas aja-
sihi Euroopa kohtkitadoonide sihtkohamg. Hispaanlas-
tega võrreldes esisid atsteegid mist tehnikat ma-
dalamal sihtkondliku arengu astmel, mistõttu con-
tisid ümmerkus väiken väesalgaga kuhkuko valle-
tada. Sellele aitas kaasa atsteegi juh-
tide nutlik ja kõhkles käitumine, kes leevtsid
kirjapaanlastel tuge oma klassikorra rahulemine.

Suguhoidlike elementide hüllalt suure erikaalu tõttu aga nad ei suutnud, välja arvatud vähesed maadid, endale hiljaaegsia kolooniaalse ekspluateerimise süstemis mingit kohta kindlustada, vaid neile langes sama saatus osaks, mis indiaanlaste kütt-hoiuhoidlasta maaviljelusega, s.o. põlisorjastamine. Hiljaaegsia rõugo kolonisaalse ühe Fuegimaalse indiaanlaste suure kultuuri idaosas aeng jõnulõ kathes, ja hoguseine kultuur läks lühikese aja jooksul täieli alla. Kuhjuhso valdutamise juured peituvad kapitali esialgse akumulatsiooni staadiumi põuduses Euroopa majanduslikus aengus, kus siha tuvaseu kullapuudus viis suurtele maadavastustele ja seejärel uuele valdutamisele. Viimase tõsta jaks sai Hispaania, mis oligi Teine hülgajaks. Alluvatud eeladelt saadav kuld aga ei rikastanud maad, vaid vastupidi, suhtudes feodaalabsolutistlikku riigi valitseva kihikesena kõtte, tugevdas ta põlisorjast ja laostas täielikult tööstavad kihte, ning seeuseuet, feodaalsete suhete kinnistamise tõttu jäi ka kaubatootmine Hispaanias põhilisel feodaalsele, kapitalistlikku kaubatootmise algjed olid nõrgad, ja ta oligi Teine ühtlus piiratus langusu põhjustas. Ameraade kuld aga voolas sellegi poolest Euroopasse, hüvendades siin Teatavalt kapitali esialgset akumulatsiooni ja sellest hiljahalt ei maiustud valdustest, millest tähelepanuväärne osa moodustab kahtlus, väga suur tähtsus. Seda väljendab poliitpoeatus kahtlevõttlikult kaas: „Kolooniaalne süstem, poodustas kaubanduse ja laevanduse forsseerimist kaasa... Kaevandused kinnistasid feodaalsete tootmisviiside kiiremat tõhivaba manufaktuurile, aga sealse tungiele monopoolse valdamise kindlustas

tugevamad akumulatsiooni. Euroopa piirde tagant rõõvimise, põrismaalaste orjastamise, mõnede abil saadud aarded rovlasid metropolism ja siia ametlikul kapitalile[473]. „Kulla ja hõbeda kaevandusi avamise Ameerikas, selle elanikkonna hõivamise, orjastamise ja elavalt matmise kaevandustes, esimesed sammud Ida- India alistamisles ja riistamisles, Aafrika muutmise mustanahaliste jahialaks, — nimetusi oli kapitalistliku tootmise ajastu koitusse kesk[474].

Rahulikes või hõlmulas rajandites orjastatud hõimuaalmaks, kelle majanduslik ja kultuuriline elu oli täielt alistatud prodaalsele Hispaaniale. Hispaania ühest vabanes ta alles sahverdiku vabastusõja või Ferdinand seitsmenda surmaga XIX sajandi algul, kuid ka pärast seda ei muutunud Rahvuslik feodaalsed sõltumatuks ja vabaks maaks, vaid mitmed kapitalistlikud riigid püüdsid siia oma mõju tugevmas või vähemas ulatuses kehtestada. Esiteks selles agressioonis kuulub Põhja-Ameerika Ühendriikidele, kes juba 1846-1848. a. sõjast peale, millega ta röövis Rahvuselt poole tema territooriumist, jätkab sama valitsuspoliitikat, püüdes muuta Rahvuse oma kolooniaks. Samamoodi ka tänapäeval kogu Rahvuse arenev kirjandus sahverdiku kannustab kõik oma mõju valitsevate klasside toetuse ekspluateerimisele ja ameerika imperialismi ihne kõri. Ameerika imperialistid püüavad kehtestada Rahvuslikus, esmalt kui tüüpilist Ladina-Ameerika maades, oma majanduslikku ja sõjalist ülem-

---

473 K. Marx, Kapital I, lk. 757
474 Ibid., lk. 754

valitust, aga nad nimetavad mehele abikaasa
ainult mehe naise vahivanemluse valitsuse,
mitte kunagi aga mehe vahivanemat endist.

Kasutatud kirjanduse nimestik ja lühendid

a. Marksismi-leninismi klassikud

1. K. Marx, Tesid Feuerbachi kohta. F. Engels, Ludwig Feuerbach ja klassikalise saksa filosoofia lõpp. Tallinn, 1946, lk. 55-58

= K. Marx, Tesid.

2. K. Маркс, Революционная Испания, К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, том X, Москва, 1933, lk. 717-762

= Маркс Энгельс, Соч. т. X

3. K. Маркс, Предисловие к „К критике политической экономии", К. Маркс и Ф. Энгельс, Избранные произведения в двух томах. том I, Москва, 1948, lk. 320-324

= Маркс Энгельс, Избранные I

Marksismi-leninismi klassikute teosed on antakse kronoloogilises järjekorras, kõik teised alfabetilises.

4. К. Маркс, Капитал, том первый (Москва), 1950
= К. Маркс, Капитал I

5. К. Маркс, Черновые наброски письма Маркса
– В. И. Засулич (8 марта 1881). К. Маркс
и Ф. Энгельс, Сочинения, том XXVII
(Москва), 1935, стр. 677–697
= Маркс Энгельс, Соч. т. XXVII

6. Архив Маркса и Энгельса, том I (VII); IX
(Ленинград), 1941
= Архив I (VII); IX

7. Ф. Энгельс, Письмо к Марксу (середина октября
1846). К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочине-
ния, том XXI. Москва, 1932, стр. 43–47
= Маркс Энгельс, Соч. т. XXI

8. Ф. Энгельс, Крестьянская война в Германии.
Москва, 1952
= Ф. Энгельс, Крестьянская война

9. Ф. Энгельс, Диалектика природы. (Москва) 1948
= Ф. Энгельс, Диалектика природы.

10. F. Engels, Anti-Dühring. Tallinn, 1951
= F. Engels, Anti-Dühring

11. Ф. Энгельс, Из подготовительных работ к «Анти-
Дюрингу». К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочи-
нения, том XIV, Москва, Ленинград
1931, стр. 359–388
= Маркс Энгельс. Соч. т. XIV

12. Ф. Энгельс, Письмо к Ф. А. Зорге 7 марта 1884. К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, том XXVII (Москва), 1935, lk. 362-365
= Маркс Энгельс, Соч. т. XXVII

13. Ф. Энгельс, Письмо к К. Каутскому 26 апреля 1884. К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, том XXVII (Москва), 1935, lk. 372-373
= Маркс Энгельс, Соч. т. XXVII

14. F. Engels, Perekonna, eraomandus ja riigi tekkimine. Tallinn, 1946
= F. Engels, Perekonna.

15. Ф. Энгельс, Из рукописного наследства Энгельса. К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, том XVI, часть I (Москва) 1937, lk. 339-389
= Маркс Энгельс, Соч. т. XVI, часть I

16. Ф. Энгельс, Письмо к К. Шмидту 27 октября 1890. К. Маркс Ф. Энгельс, Избранные письма (Москва) 1947, lk. 424-431
= Маркс Энгельс, Избранные письма.

17. V. I. Lenin, Mis on „rahvasõblad" ja kuidas nad võitlevad sotsiaaldemokraatide vastu? Tallinn, 1948
= V. I. Lenin, Rahvasõblad.

18. V. I. Lenin, Riik ja revolutsioon. Tallinn, 1947
= V. I. Lenin, Riik ja revolutsioon

19. J. Stalin, Kas anarhism või sotsialism? Tallinn, 1952
= J. Stalin, Kas anarhism või sotsialism.

20. J. V. Stalin, Meie kommunistide strateegia ja taktika küsimustest. J. V. Stalin, Teosed, 5köid. Tallinn, 1948, lk. 155-174
= J. Stalin, Strateegia ja taktika

21. J. Stalin, Dialektikast ja ajaloolisest materialismist. J. Stalin, Leninismi küsimusi. Tallinn 1952, lk. 503-526
= J. Stalin, Dialektikast ja ajaloolisest materialismist.

22. J. Stalin, Ülemliidu Kommunistliku (bolševike) partei ajalugu. Tallinn, 1951
= Lühikursus

23. J. Stalin, Marksism ja keeleteadus küsimused. Tallinn, 1953
= J. Stalin, Marksism ja keeleteadus küsimused.

24. J. Stalin, Sotsialismi majanduse probleemid NSV Liidus. Tallinn, 1953
= J. Stalin, Sotsialismi majanduse probleemid.

b. Allitate publikatsioonid

25. Bonte, H. G., Don Fernando de Alva Ixtlilxochitl, Das Buch der Könige von Texcoco. Leipzig, 1930
= Ixtlilxochitl

26. Bonte, H. G., Hernando Cortes. Die Eroberung von Mexiko. Nach dem Bericht des Diaz del Castillo. Leipzig, 1924
= Eroberung

27. Schurig, A. Die Eroberung von Mexiko durch Ferdinand Cortés. Leipzig, 1923.
= Schurig

28. Егоров, Д. Н. Записки солдата Бернала Диаса. том I-II. Ленинград, 1924.
= Bernal Diaz I-II

29. Свет, Я. М., Путешествия Христофора Колумба, дневники, письма, документы. Москва, 1950
= Путешествия

c. Erikirjandus

30. Brasseur de Bourbourg, Histoire des nations civilisées du Mexique et de l'Amérique-Centrale. Paris, 1857-1859. k-d I; III

= Brasseur de Bourbourg I; III

31. Daenell, E. Die Spanier in Nordamerika von 1513-1824. München und Berlin, 1911
= Daenell

32. Danzel, T. W. Mexiko I-II. Hagen i. W. und Darmstadt, 1923
= Danzel I-II

33. Friederici, G. Die Ethnographie in den „Documentos Inéditos del Archivo de Indias". Globus, Band 90. Braunschweig, 1906, Sh. 287-289; 302-305;
= Friederici

34. Fuhrmann, E. Mexiko III. Schriften-Reihe Kulturen der Erde. Material zur Kulten- und Kunstgeschichte aller Völker. Hagen i. W. und Darmstadt, 1923
= Fuhrmann

35. Förstemann, E. Vergleichung der Dresdener Maya-Handschrift mit der Madrider. Globus, Band 86, Braunschweig, 1904, Sh. 369-371
= Förstemann

36. Haebler, K. IV Amerika. Helmolt, Weltgeschichte. Band I Leipzig und Wien, 1899, Sh. 181 - 536 = Haebler

37. Kricheberg, W. Felsplastik und Felsbilder bei den Kulturvölkern Altamerikas mit besonderer Berücksichtigung Mexicos. Band I. Rudolstadt, 1949
= Kricheberg

38. Lehmann, W. Altmexikanische Mosaiken. Globus. Band 90, Braunschweig, 1906, Sk. 319-322
= Lehmann

39. Lehmann, W. Die mexikanische Steinstatuette der Sammlung Heimet in Paris. Globus. Band 90. Braunschweig, 1906, Sk. 60-61
= Lehmann, Steinstatuette

40. Prescott, W. H. Geschichte der Eroberung von Mexico. Erster Band. Leipzig, 1845
= Prescott

41. Preuß, K. T. Der Ursprung der Menschenopfer in Mexiko. Globus. Band 86. Braunschweig, 1904, Sk. 108-119
= Preuß, Ursprung

42. Preuß, K. T. Der Ursprung der Religion und Kunst. Globus, Band 86. Braunschweig, 1904, Sk. 321-327; 355-363; 375-379; 388-392
= Preuß, Religion

43. Ruge, S. Geschichte des Zeitalters der Entdeckungen. Berlin, 1881
= Ruge

44. Seler, E. Gesammelte Abhandlungen zur amerikanischen Sprach- und Altertumskunde. Band IV. Berlin 1915
= Seler

45. Seler, E. Parallelen in den Maya-Handschriften. Globus, Band 90, Braunschweig, 1906, ss. 187-193
= Seler, Parallelen

46. Solis, A. Historia de la Conquista de Mexico, poblacion, y progressos de la America septentrional, conocida por el Nombre de Nueva España. Madrid, 1748
= Solis

47. Альтамира и Кребеа, Р. История Испании II Москва, 1951
= Altamira

48. Бейкер, Дж. История географических открытий и исследований. Москва, 1950.
= Baker

49. Большая Советская Энциклопедия. том 3 Второе издание. Ацтеки, ss. 578-579
= БСЭ, т. 3

50. Бернштам, Т. А. Древнейшая культура Алтая и вопрос о заселении Америки. Советская Этнография, 1948, №4, ss. 204-259
= Бернштам

51. Дебец, Г. Ф. + Происхождение коренного населения Америки. Происхождение человека и древнее расселение человечества. Труды Института Этнографии им.

Н.Н. Миклухо-Маклая. Том XVI. Москва 1951, ch. 523-538
= Дебец

52. Вайян, Дж. История ацтеков. Москва, 1949
= Vaillant

53. Виво, Х.А. География Мексики (Москва) 1951
= Vivó

54. Всеобщая история архитектуры. Москва, 1944
= Ист. арх.

55. Кунов, Г. Всеобщая история хозяйства. Том I Москва, Ленинград, 1929
= Cunow

56. Лоукотка, Ч. Развитие письма. Москва, 1950
= Loukotka

57. Магидович, И.П. Очерки по истории географических открытий. Том первый. Москва, 1949
= Магидович

58. Меннагский, Е. Мексика. Москва, 1937
= Меннагский

59. Мачинский, А.В. Две новые псевдопалеолитические находки в Америке. Советская археология 1940, том V, ch. 305
= Мачинский

60. Морган, Л. Г. Древнее общество или исследование линий человеческого прогресса от дикости через варварство к цивилизации. Институт Народов Севера. Материалы по этнографии том I Ленинград, 1935
= Морган

61. Морган, Л. Г. Дома и домашняя жизнь американских туземцев. Институт Народов Севера. Материалы по этнографии том II. Ленинград, 1934
= Морган, Дома

62. Паркс, Г. П. История Мексики. Москва, 1949
= Паркс

63. Рябинин, Е. О. О древнейших остатках ископаемого человека в Америке. Природа, №8 1940, стр. 82
= Рябинин

64. Сидоров, А. А. Искусство древней Америки. Москва, Ленинград, 1937
= Сидоров

65. Сидоров, А. А. Образы водных божеств древней Америки. РАНИОН. Труды секции археологии Института Археологии и искусствознания, том IV 1938, стр. 18
= Сидоров, Образы.

66. Соболевский, Н. И. Культура центрально-американских индейцев майя до покорения их испанцами. Учёные записки Московского областного педагогического института. том IX вып. 4 1947, ст. 263-282

= Соболевский

67. Шаревская, Т. Полевые археологические исследования в Америке. Советская Этнография 1947 №2, ст. 228-231

= Шаревская.

Sisukord

1. Sissejuhatus ——— lk. 1
2. Ameerika asustamisest ja tutvumisest ——— 16
3. Atsteekide ajaloolise arengu peamised etapid ——— 48
4. Atsteekide majanduslik ja ühiskondlik kord ——— 77
5. Atsteekide kultuur ——— 117
6. Conquista ja atsteegi kultuuri langus 158
7. Lõppkokkuvõte ——— 202
8. Kasutatud kirjanduse nimestik ja lühendid ——— 212